

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

დაზმირ ჯოჯუა

ქართული ირადენტუიზმის
ისტორიიდან

გამომცემლობა „ანკარალი“
თბილისი 2009

UDC (უკ) 94(479.22)+930.2(479.22)

ჯ-787

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ქართული ირე-
დენტურობის შესწავლისა და საქართველოს ისტორიული ევო-
ლუციის პროცესში ამ ფენომენის როლის ფუნქციონალური
განსაზღვრის ცდას. საკვლევადიებო ანალიზი ემყარება ახალ
მეთოდოლოგიურ ტექნოლოგიას ისტორიული კვლევის
პროცესში გეოპოლიტიკის, ცივილიზაციებისა და ლიბერალი-
ზმის კონცეპტუალური აპარატის გამოყენებას.

წიგნი განკუთვნილია ისტორიკოსების, პოლიტოლოგე-
ბის და საკითხით დაინტერესებული მკითხველი საზოგადოე-
ბისათვის.

რედაქტორი: პროფესორი თამაზ ბერაძე

რეცენზენტი: პროფესორი ელგუჯა ქავთარაძე

© დ. ჯოჯუა, 2009

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2009

თბილისი, 0179, დ. აკაკიშვილის ბუჩქ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-12-665-9

შესავალი. საკითხის დასმისათვის

პოსტსოციალისტურ საქართველოში ისტორიული აზროვნების ეროვნულ-ლიბერალური ხასიათი, ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების თანამედროვე ტენდენცია, მისი შინაგანი დინამიზმი და მეთოდოლოგიური პლურალიზმი, ასევე მისი სულ უფრო და უფრო მზარდი „პოლიტიზაცია“ წარმოადგენს ობიექტურ წანამძღვარს მასში ცალკეული თემატური პრობლემების გამოკვეთისა და მეცნიერული გადანყვებისათვის. ერთ-ერთ ამგვარ პრობლემად გვესახება ირედენტიზმი და მისი როლი საქართველოს ისტორიაში.

საკითხის დასმა და მისი პრობლემური ობიექტივაცია შეიძლება ასე წარმოვადგინოთ: ირედენტიზმის ცნება და მისი დეფინიცია, ქართული ირედენტიზმის არსი და მისი ისტორიულ-ტიპოლოგიური თავისებურებანი; ქართული ირედენტიზმი, როგორც ჩვენი ეროვნული ისტორიის სპეციფიკური ფენომენი; საქართველოს ისტორიული განვითარების პროცესის მთლიანობაში ან ნაწილობრივ, მისი ცალკეული პერიოდების ირედენტიზმით განსაზღვრულობის ხარისხი და მასშტაბები; უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, ირედენტიზმის გავლენა ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტის თუ მთელი მოვლენის გენეზისსა და განვითარების ცალკეულ ფაზებზე, საქართველოს პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ, სოციალურ და კულტურულ დინამიკაზე, ერთი სიტყვით, ქართული ირედენტიზმის მეტ-ნაკლებად განზოგადებული თეორიული კონსტრუქციის შექმნა და ამ მოდელში შესაბამისი ისტორიული ფაქტების „ჩასმა“, ანუ მისი ქრონოლოგიურ-ფაქტოგრაფიული „გაჯერება“ - ასე გვესახება აღნიშნული პრობლემის ისტორიოსოფიული განზომილება.

ისტორიულ მეცნიერებასა და პოლიტიკურ ტერმინოლოგიაში ცნება „ირედენტიზმი“ დამკვიდრდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, ერთიანი იტალიური სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ, რისორჯიმენტოს პროცესის დამთავრების შემდეგ. ეტიმოლოგიურად ის მომდინარეობს იტალიური კომპოზიტიდან - „*terre irredente*“, ანუ გამოუსყიდავი მიწები. კომპოზიტი აღნიშნავდა იტალიის ისტორიული მიწა-

წყლის იმ ნაწილს, რომელიც ქვეყნის გაერთიანების შემდეგ ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთ დარჩა (ე.ი. დარჩა „გამოუსყიდავი“, გაუთავისუფლებელი) და მეზობელი სახელმწიფოების შემადგენლობაში აღმოჩნდა. შესაბამისად, ირედენტოზში ჩამოყალიბდა როგორც გარკვეული დოქტრინა და პოლიტიკური კულტურის ტიპი, რომელიც ეფუძნება ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნების იდეას (72,146).

ნაციონალიზმის თეორიების ცნობილი მკვლევარი ე. სმიტი გვაძლევს ირედენტოზმის ასეთ განმარტებას: „ირედენტოზში არის კულტურულად ჰომოგენური იმ ჯგუფების (ეთნიკური ჯგუფების – დ.ჯ.) მოძრაობა, რომლებიც დანაწილებულია რამდენიმე მჩაგვრელი სახელმწიფოს მიერ. ასეთ მოძრაობაში თანაბრად არის წარმოდგენილი სეპარატისტული და ინტეგრაციული მისწრაფებები: გამოყოფა დამპყრობლებისაგან და ყველა თანამემამულის გაერთიანება ერთიან სახელმწიფოში. ამასთან, მიზანია არა მარტო მოცემული ეროვნების მოსახლეობის შემოერთება, არამედ იმ ტერიტორიებისაც, რომელზეც ეს მოსახლეობა ცხოვრობს (48,180).

ირედენტოზში არის ნაციონალიზმის დოქტრინის ნაწილი, მისი ტიპოლოგიური ელემენტი.

ზოგიერთი მკვლევარი, ნაციონალიზმის ანალიზისადმი სისტემური მიდგომის საფუძველზე, ირედენტოზს ცალკე ქვეტიპად გამოჰყოფს. მაგალითად, პოლიტოლოგი მაქს ჰანდმანი ცალკე გამოჰყოფს ირედენტისტულ ნაციონალიზმს, რომლის დროსაც „ერის ნაწილი მისი სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთ რჩება კომპაქტურად განსახლებული და მათი შემოერთება ასეთი ნაციონალიზმის ძირითადი მიზანია“ (24,66).

ამდენად, ირედენტოზში წარმოადგენს ერისა და მისი პოლიტიკური ელიტის მიერ საკუთარი სახელმწიფოს საზღვრებს გარეთ მყოფი ისტორიული მიწა-წყლის კვლავ შემოერთების აუცილებლობის გაცნობიერების მენტალურ ფორმას. ირედენტოზში არის მოძრაობა ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის. ის პოლიტიკური თვალსაზრისით, გულისხმობს მოცემული ეთნიკური ჯგუფის გამოყოფას (რასაკვირველია, თავისი ტერიტორიითურთ) არსებული სახელ-

მნიფოს შემადგენლობიდან და მის გადასვლას იმ ქვეყნის შემადგენლობაში, რომელიც, როგორც წესი, ამ ეთნიკური ჯგუფის ისტორიული სამშობლოა.

ირედენტიზმის ზემომოყვანილი დეფინიციები, რასაკვირველია, მნიშვნელოვანი და ანგარიშგასაწევია, მაგრამ სრულყოფილად ვერ ასახავენ აღნიშნული ცნების შინაარსს და ხარისხობრივ მახასიათებლებს. სწორია, რომ ირედენტიზმი მიჩნეულია ნაციონალიზმის ერთ-ერთ ქვესისტემად, ნაციონალისტური დოქტრინის ორგანულ ნაწილად. სწორია ისიც, რომ ირედენტიზმი განიხილება „ყველა თანამემამულის ერთიან სახელმწიფოში გაერთიანების“, „მჩაგვრელი სახელმწიფოს“ ტერიტორიული დეკონსტრუქციის და სეპარატისტული („მჩაგვრელი“ სახელმწიფოს თვალსაზრისით) და ინტეგრაციული (ირედენტიზმის სუბიექტი სახელმწიფოს თვალსაზრისით) მისწრაფების დიქტომიის კონტექსტში.

მაშ, რაში მდგომარეობს დეფინიციური არასრულყოფილება? იმაში, რომ ირედენტიზმის განმარტების მოდელი უპირატესნილად ორიენტირებულია ეთნონაციონალურ ფაქტორზე და ნაკლებ ანგარიშს უწევს სივრცობრივ-ტერიტორიულ ასპექტს. ხომ შეიძლება წარმოვიდგინოთ ასეთი სიტუაცია: ვთქვათ, მჩაგვრელმა სახელმწიფომ მიიტაცა მეზობელი სახელმწიფოს ტერიტორიის ნაწილი, ხოლო იქ მცხოვრები მოსახლეობა თავისი ქვეყნის შიდა ტერიტორიებზე გადაასახლა, ან მოახდინა ადგილზე დარჩენილთა დეეთნიზაცია და დეკონფესიონალიზაცია. ამ დროს იქმნება ვითარება, როდესაც ტერიტორიანართმეული სახელმწიფოს „სატიტულო“ ეთნოსი უკვე აღარ მოსახლეობს ამ წართმეულ ტერიტორიაზე. ირედენტიზმის განმარტების უკვე წარმოდგენილი მოდელის მიხედვით, ეს დეეთნიზებული სივრცე ვეღარ ექცევა ირედენტისტული მიზანსწრაფვის არეალში, რაც წმინდა წყლის აბსურდია. სწორედ ამაში მდგომარეობს წარმოდგენილი განმარტებითი სქემების ნაკლულოვანება. ისინი ახდენენ ეთნოფაქტორის აბსოლუტიზაციას, საკუთრივ ტერიტორიული ფაქტორის უკანდანევის, ან სრული იგნორირების ხარჯზე. ამდგავარ თეორიულ კონსტრუქციებში ნიველირებულია სახელმწიფოს ისტორიული ტერიტორიის შეუცვლობა.

ბის, მისი განუყოფლობის მომენტი. აქ ტერიტორიის ცნება რამდენადმე შთანთქმულია ეთნოსის ცნების ჰიპერტროფიის ხარჯზე. კონკრეტულად საქართველოსთან მიმართებაში ზემომოთანილი მოდელების მენტალური ინტროექცია ჩვენი ეროვნული ისტორიის თავდაყირა დაყენების შთაბეჭდილებას ახდენს. გამოდის, მაგალითად, რომ ისტორიული ტოკლარჯეთი უკვე აღარ არის საქართველოს ისტორიული ტერიტორია, რადგანაც იქ გაქრა კულტურული ჰომოგენობა და ამ ტერიტორიაზე ქართველობა არ წარმოადგენს კომპაქტურ ეთნოდემოგრაფიულ ბირთვს. ან: გამოდის, მაგალითად, რომ ისტორიული ჰერეთის ნაწილმა, იგივე კაკ-ენისელმა მას შემდეგ დაკარგა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის სტატუსი, რაც ფართომასშტაბიანმა დაღესტნურმა (ნახურულ-ავარიულმა) ეთნოკულტურულმა ინტერვენციამ აქ ქართველობა ეთნიკურ უმცირესობად გადააქცია.

მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. ირედენტიზმის აღნიშნულ მოდელებში ეთნიკური მონიზმი და, ასე ვთქვათ, ანტიტერიტორიული დეტერმინიზმი ისეთი დონის აბსურდამდე დადის, რომ ვთქვათ, კონკრეტულად საქართველოს შემთხვევაში თეორიულად სანქცირებული ხდება არათუ საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნების თუნდაც ჰიპოთეტური შესაძლებლობა, არამედ პირიქით, ჩვენი ისტორიულ-ტერიტორიული სივრცის დავინროება და ქართული ეთნოს-ფეროს „შეკუმშვა“ არაქართული ეთნიკური ელემენტების კომპაქტური განსახლების ანკლავებში. ასე რომ, თუ ირედენტიზმი არის ისეთი მოვლენა, რომლის დროსაც „ერის ნაწილი მისი სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთ რჩება კომპაქტურად განსახლებული და მათი შემოერთება ასეთი ნაციონალიზმის ძირითადი მიზანია“ (მ. ჰანდმანი), მაშინ, ვთქვათ, ჯავახეთში სომხეთის ტერიტორიული პრეტენზიების ჰიპოთეტური წარმოდგენა სრულიად ბუნებრივი ირედენტისტული მისწრაფება იქნებოდა. უფრო მეტიც: ამგვარ ფორმულაში ირედენტიზმად უნდა დახასიათდეს სომხეთის ინტერესები ჯავახეთში (რადგანაც იქ კომპაქტურად მოსახლეობს სომხური მოსახლეობა, თუმცა ეს რეგიონი სომხეთის ისტო-

რიული ტერიტორია არ არის) და არა საქართველოს ინტერესები ისტორიულ ქვემო ქართლში (რადგანაც იქ კომპაქტურად ქართული მოსახლეობა არ არის, თუმცა ეს რეგიონი საქართველოს ისტორიული ტერიტორიაა).

აი, რა დონის აბსურდამდე შეიძლება მიგვიყვანოს ირედენტიზმის განსაზღვრის მონისტურ-დეტერმინისტულმა მეთოდმა, მის ცნებაში ისტორიულ-დიაქრონული მოტივაციის უარყოფამ და ტერიტორიულ-სივრცობრივი მოდუსის ჩაგდება.

ირედენტიზმის კლასიკური მოდელი სწორედ რომ სივრცობრივ-ტერიტორიული ფაქტორის უპირატესი მნიშვნელობის აღიარებიდან და მისი ღერძული ფუნქციის დეტერმინაციიდან მომდინარეობს, კონკრეტულ-ისტორიულ სიტუაციაში ამ სივრცის ეთნოდემოგრაფიული „ფიზიონომიის“ მიუხედავად.

ამდენად, ირედენტიზმი წარმოადგენს მოძრაობას (პოლიტიკას) ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის (რასაკვირველია, ამ მოძრაობის (პოლიტიკის) მართლზომიერების, მიზანშეწონილობისა და აუცილებლობის არგუმენტაცია-დასაბუთების იდეოლოგიასთან ერთად) იმის მიუხედავად, მოსახლეობს თუ არა კონკრეტულ დროში ირედენტიზმის სუბიექტი სახელმწიფოს „სატიტულო“ ეთნოსი დასაბრუნებელ ტერიტორიაზე (ცხადია, ეს ფაქტორი ართულებს ირედენტისტულ პროცესს, მაგრამ არ გამორიცხავს მის მართლზომიერებას).

ირედენტიზმის განმარტებაში ყველაზე ლოგიკურია სინთეზური, დუალისტური მოდელი. ერთი მხრივ, ირედენტიზმი, პოლიტიკური თვალსაზრისით, გულისხმობს მოცემული ეთნიკური ჯგუფის გამოყოფას თავისი ტერიტორიითურთ არსებული სახელმწიფოს შემადგენლობიდან და მის გადასვლას იმ ქვეყნის შემადგენლობაში, რომელიც, როგორც წესი, ამ ეთნიკური ჯგუფის ისტორიული სამშობლოა. მეორე მხრივ, ირედენტიზმად ითვლება ანალოგიური ტერიტორიულ-სასაზღვრო ცვლილება (ან ბრძოლა ამგვარი ცვლილებებისათვის) იმ შემთხვევაშიც, როცა მონყვეტილ ისტორიულ ტერიტორიაზე საკუთარი ეთნიკური ჯგუფი არ

მოსახლეობს ან მოსახლეობს, მაგრამ ეთნოკულტურულად ინფილტრირებულია. ნებისმიერ შემთხვევაში ირედენტიზმის ღერძულ სუბიექტს წარმოადგენს სახელმწიფო და არა სახელმწიფოს მიერ დაკარგულ ისტორიულ ტერიტორიაზე მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფი. ირედენტიზმი სახელმწიფოს ტერიტორიული ქმედუნარიანობის გამოვლენა და საზოგადოების სივრცობრივ-ტერიტორიული აზროვნების პროდუქტია.

საქართველო, თავისი გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული მდებარეობის გამო, არაერთხელ დამდგარა ისტორიული ტერიტორიების დაკარგვის საფრთხისა და ფაქტის წინაშე. ამიტომ ირედენტიზმი ჩვენი ეროვნული ისტორიის ერთ-ერთი ცენტრალური ფენომენია, თანაც ისეთი ფენომენი, რომელიც მხოლოდ პოლიტიკურ ფორმულას როდი წარმოადგენდა, არამედ მოიცავდა აზროვნების წესსაც და ზნეობრივ და რელიგიურ იდეებსაც. საქართველოს ისტორიის მაგისტრალური ხაზი, ქართველი ერის ისტორიული ონტოლოგიის თითქმის ყველა ეტაპი გაჯერებულია ქართული, მაგრამ კონკრეტულ-ისტორიულ ვითარებაში ჩვენი ქვეყნის საზღვრებს გარეთ დარჩენილი ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისთვის ბრძოლით.

ქართული ირედენტიზმი შეიძლება განიმარტოს, როგორც ქართველი ერისა და ქართული სახელმწიფოს მიზანმიმართული ბრძოლა უცხოური აგრესიისა და კოლონიური ექსპანსიის წინააღმდეგ, ამგვარი აგრესია-ექსპანსიის ტერიტორიულ-სასაზღვრო შედეგების განეიტრალებისათვის – დაკარგული ისტორიული ტერიტორიების დასაბრუნებლად და შეკვეცილი სასიციოცხოლო სივრცის აღსადგენად. ამასთან, ეს ბრძოლა დაკარგულ ისტორიულ ტერიტორიებზე კონტროლის აღსადგენად გამოდის როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის – უმთავრესად საგარეო, სამხედრო და იდეოლოგიური პოლიტიკის – დომინირებადი ფაქტორი. საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდებში ირედენტიზმი გამოდიოდა ქართული სახელმწიფოებრიობის თავისებურ სისტემა-წარმომქნელ ფაქტორად – დამოუკიდებლობის დროს როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის შემადგენელი სეგმენტი, ხო-

ლო დამოუკიდებლობის დროებითი არარსებობის ცალკეულ სტადიებზე – როგორც პროგრესულ-კონსერვატიული ეროვნული მოძრაობის მოღვაწეობის ნაწილი, ამ მოღვაწეობის გეოპოლიტიკური და სივრცობრივ-ტერიტორიული (ე.ი. ბრძოლა არა მარტო პოლიტიკური დამოუკიდებლობისათვის, არამედ ისტორიული საზღვრების აღსადგენად, ასე ვთქვათ, „ბრძოლა საზღვრებისათვის“) განზომილების სახით.

ცხადია ქართული ირედენტიზმის – ჩვენი ისტორიის ამ მნიშვნელოვანი და, გარკვეული გაგებით, გლობალურ-მადეტერმინირებული ფენომენის სრულყოფილი და ყოვლისმომცველი ანალიზი უდავოდ გასაკეთებელია. ეს დიდად შეუწყობს ხელს როგორც ზოგადად ჩვენი ისტორიული აზროვნების განვითარებას, საქართველოს ისტორიული პროცესის სისტემურ მთლიანობაში წარმოდგენისთვის ერთი არსებითი სტიმულის მიცემას, ისევე კონკრეტულად – კომუნისტურ-ტოტალიტარული იდეოლოგიისა და მარქსისტულ-ლენინური მაკროთეორიის კრახის შედეგად შექმნილი თეორიულ-მეთოდოლოგიური კრიზისის დაძლევისათვის ერთი განსაზღვრული მიმართულებით.

ორიოდე სიტყვით აღნიშნული კრიზისის შესახებ. ის გარემოება, რომ სოციალისტურ-ტოტალიტარული სისტემის ნგრევამ და მარქსისტულ-ლენინური ფორმაციულ-კლასობრივი მაკროთეორიის უარყოფამ ისტორიოგრაფიაში ერთგვარი თეორიულ-იდეოლოგიური ვაკუუმი შექმნა, სრულიად ბუნებრივი და კანონზომიერი მოვლენაა. ამ შემთხვევაში თეორიულ-მეთოდოლოგიური კრიზისის ინდიკატორი არა მარქსიზმ-ლენინიზმის კრახია (რაც, რასაკვირველია უაღრესად პოზიტიური მოვლენაა), არამედ ფორმაციულ-კლასობრივი პარადიგმის უარყოფით შექმნილი ვაკუუმის „ამოვსების“ გაჭიანურება. მარქსისტულ-ლენინური ისტორიოგრაფიული თეორიის უარყოფამ შექმნა ისტორიულ მეცნიერებაში გლობალური განმაზოგადებელი თეორიის (თუ თეორიების) საერთოდ ნივთიერების ტენდენცია – თეორიულ-კონცეპტუალური პრობლემატიკის ფაქტობრივი „ჩაგდება“, ისტორიკოსთა „გაქცევა თეორიისაგან“ და მათი მოღვაწეობის კონცენტრირება კერძო, ვიწრო და უპირატესწილად მხო-

ლოდ ფაქტოგრაფიული საკითხების კვლევაზე. საქმის ვითარება ისტორიულ მეცნიერებაში სულ უფრო ემსგავსება, სამედიცინო ტერმინოლოგიით რომ ვისარგებლოთ, რომელიმე მძიმე ავადმყოფობის მსვლელობის ქრონიკულ სტადიას: მართალია, ძლიერი ტკივილები არ აღინიშნება (ჩვენს შემთხვევაში – მარქსისტულ-ლენინური პარადიგმის უარყოფამ საშუალება მისცა ისტორიკოსებს ესარგებლათ ახალი ნყაროებით, მოხდა ზოგიერთი ახალი მეთოდის აპრობაცია, ადრე დახურული თემების კვლევით არეალში მოქცევა და ა.შ.), მაგრამ არც გამოჯანმრთელებაა შესაძლებელი (ამ შემთხვევაში – არ ჩანს ახალი, მარქსიზმის ჩამნაცვლებელი თეორია თუ კონცეფციები).

თეორიულ-მეთოდოლოგიური კრიზისის მეორე არსებითი ასპექტი არის ერთი უაღრესად საშიში სინდრომის განვითარებაც-ისტორიული მეცნიერება თანდათანობით კარგავს თავის ტრადიციულ ნიშას ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში. პოსტსაბჭოთა საქართველოს სამეცნიერო სივრცეში ეტაპობრივად იმკვიდრებენ ადგილს საზოგადოებრივი განვითარების ცალკეულ სფეროთა შემსწავლელი დისციპლინები: სოციოლოგია – შეისწავლის სოციალურ-კლასობრივ პროცესებს, პოლიტოლოგია – პოლიტიკური რეჟიმების ევოლუციას და პოლიტიკური განვითარების ტენდენციებს, ეთნოლოგია – ეთნოგენეტიკურ პროცესებსა და ეთნიკურ ისტორიას, კულტუროლოგია – კულტურისა და მენტალიტეტის ისტორიას და ა.შ. ყოველი მათგანი აცხადებს პრეტენზიას „მთავარი“ საზოგადოებათმცოდნეობითი დისციპლინის სტატუსზე. ისინი ისტორიას განიხილავენ ერთგვარი პუბლიცისტიკური ჟანრის დონეზე და მხოლოდ ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტის „ვაგონ-მიმწოდებლად“ მოიაზრებენ. ამით ირღვევა ისტორიული შემეცნების შინაგანი ერთიანობა და ისტორიული მეცნიერებაც ცალ-ცალკე ნაწილდება, ფრაგმენტირდება ზემოხსენებულ და სხვა დისციპლინებს შორის.

თუ ამგვარი ტენდენციები შეუქცევადი გახდა და საქართველოს ისტორიას მხოლოდ ქრონოგრაფისა და ფაქტობრივი მასალის უბრალო შემგროვებლის როლი დაუმ-

კვიდრდა, მაშინ ის დაუბრუნდება თავის „ძირებს“, „ბავშვობის ეპოქას“, ვახუშტამდელ პერიოდს, როდესაც ის ალიქმე-ბოდა, როგორც გარდასულ მოვლენათა უბრალო მექანიკური აღწერა. აღნიშნული ტენდენციის აღკვეთისა და ისტორიული შემეცნების სისტემური მთლიანობის აღდგენის ყველაზე ოპტიმალური გზა ისტორიოგრაფიის თეორიულ-მეთოდოლოგიური პლასტის ობიექტივაციაში მდგომარეობს. აქ იგულისხმება მსოფლმხედველობრივი მოდუსის განახლება, თვისობრივად ინოვაციური მეთოდოლოგიური ტექნოლოგიების შემოტანა-დამკვიდრება, ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების განზოგადების, მათი თეორიული ატრიბუციის ახალი მოდელების შექმნა.

ქართული ირედენტიზმი სწორედ ამგვარი მოდელია, რადგანაც იგი ემყარება საქართველოს ისტორიაში წინააღმდეგობათა (განსაკუთრებით საგარეო კრიზისების) ერთი არსებითი და სპეციფიკური კვანძის – ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის მიზანმიმართული ბრძოლის – დი-აქრონულ და სისტემურ განზოგადებას, ასევე საუკუნეების მანძილზე ამ ფენომენის ჩვენს პოლიტიკურ (და არა მარტო პოლიტიკურ) ყოფიერებაზე ზეგავლენის თუ მიზეზ-შედეგობრივი „ზენოლის“ კონცეპტუალიზაციას. რასაკვირველია, ირედენტიზმი აქ არ განიხილება გლობალური განმაზოგადებელი კონცეფციის სტატუსში და არც მარქსიზმ-ლენინიზმის „ანალოგიური“ ულტრაიდეოლოგიის თუ აბსოლუტიზებული სქემის დონეზე. ეს პრაქტიკულად გამორიცხულია, რამეთუ ბრძოლა ნეგატიური სასაზღვრო ცვლილებების წინააღმდეგ და ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის არის საქართველოს ისტორიული პროცესის ცალკეული, გარკვეული თვალსაზრისით, დედუცირებული ასპექტი. ამიტომ ირედენტიზმის ობიექტივაცია გამორიცხავს მის მაკროთეორიულ ყოვლისმომცველობას და მის მიერ სხვა თეორიული მოდელების შთანთქმას.

ქართული ირედენტიზმი განიხილება როგორც ერთ-ერთი ახალი თეორიული მოდელ-ტექნოლოგია, საქართველოს ისტორიული პროცესის გააზრების, უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, ამ ისტორიული პროცესის ტერიტორი-

ულ-სასაზღვრო ასპექტით ინტერპრეტაციის საშუალება. სწორედ ირედენტისტული კონცეფცია, როგორც ერთგვარი მეთოდოლოგიურ-შემეცნებითი „პარადიგმა“, იძლევა საშუალებას სათანადო სიღრმით იქნას შესწავლილი საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი კარდინალური საკითხი – სასაზღვრო ტერიტორიული ცვალებადობის („სასაზღვრო მობილობის“) ხასიათი და პერმანენტული ბრძოლა ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის. ეს მიზანდასახულობა განაპირობებს იტალიური „iredenta“-დან წარმოებული სიტყვის გარკვეული ცნების სახით შემოტანას ისტორიოგრაფიაში.

მაშასადამე, ირედენტიზმი გულისხმობს:

1) ქართველი ერისა და ქართული სახელმწიფოს ბრძოლას დაკარგული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისა და სასიცოცხლო სივრცის ინტეგრალური აღდგენისათვის;

2) ამ ბრძოლის გნოსეოლოგიურ ასპექტს – მისი მიზანშეწონილობისა და აუცილებლობის იდეოლოგიურ დასაბუთებას (ამის კლასიკური მაგალითია, ვთქვათ, გვიანდელი შუა საუკუნეების „გამოხსნისა“ და „აღდგომის“ კონცეფცია).

3) ამ ბრძოლის ცალკეული ფაზების წარმატება-წარუმატებლობის შემთხვევაში სასაზღვრო-ტერიტორიული ცვლილებების („სასაზღვრო მობილობის“) გავლენას ქვეყნის განვითარებაზე (განსაკუთრებით პოლიტიკური და ეთნოკულტურული თვალსაზრისით).

ქართული ირედენტიზმის სრულყოფილი და ყოვლისმომცველი ანალიზი, ჩვენი ეროვნული ისტორიული პროცესის ამ ერთ-ერთი მაგისტრალური ხაზის სრულფასოვანი წარმოდგენა უაღრესად რთული და ამავდროს ძალიან შრომატევადი და ცოდნატევადი პრობლემაა. მის მეცნიერულ გადაწყვეტას, ალბათ, ისტორიკოსთა არა ერთი და ორი თაობის ძალისხმევა დასჭირდება. ამჯერად ჩვენი მეცადინეობა შეეხება ირედენტისტული პრობლემატიკის ცალკეულ ასპექტებს – ქართული ირედენტიზმის განზოგადებული თეორიული კონსტრუქციის ერთ-ერთი მოდელის შექმნას და ამ ფენომენის ისტორიულ-ტიპოლოგიური დეფინიციის საწყის მომენტებს.

ქართული ირედენტიზმის განზოგადებული კონცეპტუ-
ალური მოდელის შექმნა, უნინარეს ყოვლისა, მოითხოვს
განსახლდრული მეთოდოლოგიური ფუნდამენტის ჩამოყა-
ლიბებას – ირედენტიზმის სპეციფიკური ფენომენის საკ-
ვლევ მეთოდოლოგიური პრობლემატიკის წინდანი გააზ-
რებას. ამ შემთხვევაში ყველაზე ოპტიმალური ჩანს ინტერ-
დისციპლინარული მეთოდის გამოყენება, რაც გულისხმობს
ისტორიული პროცესის მიმართ ცალკეული, ასე ვთქვათ,
კერძოდისციპლინარული მიმართებების შეკრებას და მათ
სისტემურ ანალიზს. ვფიქრობთ, ქართული ირედენტიზმის
კვლევა მიზანშეწონილია წარმართოს შემდეგი მიმართუ-
ლებებით (რასაკვირველია, ისტორიული მეცნიერების მონა-
ცემებთან ამ მიმართულებების შეერთებით):

პირველი – გეოპოლიტიკური მიმართულება, ე.ი. გეო-
პოლიტიკური თეორიები, როგორც ირედენტიზმის კვლევის
ერთ-ერთი წყარო. ირედენტიზმის არსის ახსნასა და ირედენ-
ტისტული პროცესის შიდა ევოლუციის ცალკეული სტადიე-
ბის დასახასიათებლად აუცილებელია ისტორიოგრაფიაში
გეოპოლიტიკური კვლევა-ძიების მეთოდების აპრობაცია,
ცალკეული ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების ანალი-
ზი გეოპოლიტიკის კატეგორიალურ-ცნებითი აპარატის დახ-
მარებით.

ცნობილია, რომ გეოპოლიტიკური კატეგორიოლოგიის
ცენტრალური ცნება არის „სივრცე“. ამასთან, ამ შემთხვევა-
ში სივრცე, მის ფარგლებში განსახლებულ ეთნოსთან და ამ
ეთნოსის მიერ შექმნილ სახელმწიფოსთან ერთად ერთიან
კომპლექსში განიხილება. „სახელმწიფო სივრცული მოვლე-
ნაა, რომელსაც აცოცხლებს და მართავს სივრცე, - წერდა
გეოპოლიტიკის მეცნიერების ფუძემდებელი ფრ. რატცელი,
- სახელმწიფო ერთვება სიცოცხლის ექსპანსიურ მოვლენა-
თა სერიაში და წარმოადგენს ამ მოვლენათა უმაღლეს წერ-
ტილს“ (89).

მაშ, რა ცნებითი პარამეტრები შემოაქვს გეოპოლიტი-
კის „სივრცის“ კონცეფციას ქართული ირედენტიზმის დეფი-
ნიციისათვის? ის, რომ ამკვიდრებს საქართველოს ისტორი-
ული ტერიტორიის გენეზისის და მისი ცალკეული დაკარგუ-

ლი სექტორების დაბრუნებისათვის ბრძოლის სივრცობრივ განზომილებას.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორია წარმოადგენს სივრცეს, რომლის ფარგლებშიც განხორციელდა ქართველთა ეთნოგენეზისი და ჩამოყალიბდა ქართული ეთნოსტრუქტურა თავისი სახელმწიფოებრიობით. იმის გამო, რომ ეს სივრცე დერივატულ კავშირშია ქართველ ერთან და მის შემოქმედებით ენერგიასთან, ისტორიული ტერიტორია მხოლოდ გეოგრაფიული ნომენკლატურისა და ფიზიკური საზღვრების მქონე რაოდენობრივ-მატერიალური კატეგორია როდია. ის, ამავე დროს, არის ქართველი ერის სასიცოცხლო სივრცე, ქართული ეთნოსფერო, თავისებური „გეობიოგარემო“. მის ფარგლებში ქართველი ერი ახდენს როგორც თავისი ბიოლოგიური არსებობის, ისევე სოციოკულტურული ყოფიერების რეალიზაციას.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორია ჩვენი ერის კულტურული შემოქმედების ასპარეზი იყო ყოველთვის. ცნობილი ფილოსოფოს-ეგზისტენციალისტი მ. ჰაიდეგერი აღნიშნავდა, რომ კულტურული სული შინაგანად ექსპანსიურია, ვერ იტანს აუთვისებელ სივრცეს და მიისწრაფვის მისი კულტურული ათვისებისაკენ. საქართველოს ისტორიული ტერიტორია ქართული კულტურული სულის მიერ ათვისებული სივრცე და ქართული გონის განფენილობის ველია. გარდა ამისა, ისტორიული განვითარების ამა თუ იმ პერიოდში პოლიტიკური საზღვრების ცვლილების მიუხედავად, ეს გეოკულტურული სივრცე ერთიანი და განუყოფელია სწორედ რომ კულტურულ ასპექტში, უფრო სწორედ – კულტურული გონის უწყვეტობისა და არადისკრეტულობის ასპექტში.

„სივრცის“ ცნების აპლიკაციას დიდი მნიშვნელობა აქვს იმიტომაც, რომ ისტორიოგრაფიაში მას არ ექცევა ჯეროვანი ყურადღება და, „დროის“ ცნებისაგან განსხვავებით, ერთგვარი პერიფერიული ცნების სტატუსი ენიჭება. არადა, ირედენტისტული კონცეფციისათვის სივრცის ცნება ფუნდამენტურია. ირედენტიზმს აინტერესებს არა უბრალოდ სივრცე, როგორც ასეთი, არამედ სწორედ რომ სოციოკულ-

ტურული და სოციოპოლიტიკური სივრცე – ერისა და მისი სახელმწიფოს მიერ კულტურულ-პოლიტიკურად კონტროლირებადი ტერიტორია, ერთგვარი ადგილმდებარეობითი ფენომენი, სახელმწიფოს დამოკიდებულება მისი ტერიტორიის მიმართ (ბრძოლა ამ ტერიტორიის დაცვისათვის, გაფართოებისათვის და ა.შ.), როგორც მისი „სივრცითი აზროვნების“ ნიშანი. ირედენტიზმი წარმოადგენს ერისა და მისი სახელმწიფოს „სივრცითი აზროვნების“ გამოხატულებას – რეაქციას ტერიტორიულ-სასაზღვრო ცვლილებაზე.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ნებისმიერი ნაწილის დაკარგვა შეიძლება გავიგოთ, როგორც ქართული ეთნოსფეროს და ქართველი ერის სასიცოცხლო სივრცის შეკუმშვა, ქართული სულიერი გონის გავრცელების ველის დავიწროება, ხოლო ირედენტიზმი – როგორც მოძრაობა (პოლიტიკურ-სამხედრო პროცესიც და ამ პროცესის მალეგეტიმიზებული იდეოლოგიაც) ყოველივე ამის გამთლიანებისათვის, ქართველი ერის არსებობის ბუნებრივ-ისტორიული არეალის რეინტეგრაციისათვის.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ქართული ეთნოპოლიტოსფეროს პერმანენტული დავიწროების ზოლი კაკ-ენისელ-საარიშიანო-ქვემო ყარაიაზ – ლორე-ტაშირ-ოლთის-ერუშეთ-იმიერთაოს რკალი – ისტორიულად ყოველთვის თავდაცვით სივრცეს წარმოადგენდა. ამ სტრატეგიული რკალის კონტროლით ქართული ფეოდალური მონარქია გარანტირებულად იცავდა ქვეყნის დამოუკიდებლობას ისლამური ექსპანსიისაგან. ამიტომ რეგიონს (თუ რეგიონთა სისტემას) გეოპოლიტიკურთან ერთად გეოსტრატეგიული ფუნქციაც ჰქონდა.

მეორე — ცივილიზაციური¹ მიმართულება, ე.ი. ცივილიზაციური თეორიები, როგორც ირედენტიზმის ანალიზის კონცეპტუალური ნყარო. ცივილიზაციური თეორია არსებით ყურადღებას ამახვილებს, როგორც ცნობილია, ცივილიზაციურ მიდგომაზე – რელიგიური ფაქტორის, მენტალიტეტის, ცხოვრების წესის ხასიათზე, ასევე კულტურულ-გე-

¹ ცივილიზაცია – მეცნიერება (თეორია და ისტორია) ცივილიზაციის შესახებ.

ნეტიკური კოდებისა და არქეტიპების მდგრადობის ხარისხზე.

ცივილიზაციური პარადიგმის ფარგლებში საქართველოს ისტორიული ტერიტორია განიხილება, როგორც ქართული ცივილიზაციის გენეზისის, ამ ცივილიზაციის გენეტიკური (ქართველი ერი) და ფუნქციონალური (ქართული ენობრივი სამყარო, მართლმადიდებლობა, წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები, არქიტექტურა, მატერიალური კულტურა და ა.შ.) სტრუქტურების ჩამოყალიბება - ევოლუციის არეალი.

ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ირედენტიზმის ობიექტი რეგიონების (იგივე ზემოთმოყვანილი სასაზღვრო რკალის) კულტურულ-ცივილიზაციური იდენტიფიკაციის საკითხი, რომელიც პერიოდულ ცვლილებებს განიცდიდა სასაზღვრო მობილობის გამო - სხვადასხვა ეთნიკური მასივისა და მათი ეთნოკულტურების პერიოდული ინფილტრაციების საფუძველზე (სომხური, თურქმანული ელის სისტემა, დაღესტნელები, თურქები). ეს კი ნიშნავდა ქართული ჰომოგენური ცივილიზაციური სივრცის ატროფიას სასაზღვრო ზონებში და იქ არაქართული ეთნოცივილიზაციური ანკლავების ფორმირებას. ატროფიასთან ერთად ეს იყო ცივილიზაციათაშორისი კონტაქტის ზონაც რელიგიური (ქართული მართლმადიდებლობა-მამპადიანობა, მართლმადიდებლობა-გრიგორიანელობა), ეთნიკური (ქართველები-თურქმანები, ქართველები-სომხები, ქართველები დაღესტნელები), სოციალური ინფრასტრუქტურის (ბინადრობა-მომთაბარეობის სიმბიოზი) განზომილებებით.

რა შედეგი მოჰყვა ამგვარ ტურბულენტობას? ქართულმა ცივილიზაციურმა სივრცემ შეიძინა პეტეროგენური, დისკრეტული ხასიათი. სასაზღვრო რკალში ჩამოყალიბდა არაერთგვაროვანი ისტორიულ-კულტურული რეგიონები და ეს რკალიც თავისებურ მარგინალურ ზონად, არასტაბილურ პოლიეთნიკურ და პოლიკულტურულ სარტყლად გადაიქცა. ამის გამო ეს ზოლი რელიგიურ-კულტურულად საგრძნობლად დაშორდა ჩვენი ცივილიზაციის საკუთრივ-ქართულ

ღერძულ არეალებს და კულტურათაშორისი კონფლიქტის პერიფერიული ზონების ერთობლიობად ჩამოყალიბდა.

ქართული ირედენტიზმი, ამ შემთხვევაში, მიმართული იყო ქართული ცივილიზაციური სტრუქტურის ერთგვარონების აღდგენისაკენ, პერიფერიული ეთნოკულტურული ანკლავების დესტრუქციისაკენ და ცივილიზაციური სისტემის პოლიკრატიული იერარქიის დაშლისაკენ (გაეხსენოთ, მაგალითად, დავით IV აღმაშენებლის მიერ ქვემო ქართლის სომეხთა გამართლმადიდებლობის მცდელობა, გიორგი V ბრწყინვალისა და ალექსანდრე I-ის მიზანმიმართული ბრძოლა იორ-ალაზნის შუამდინარეთსა და დებედა-ხრამის ხეობებში „ჩამომსხდარი“ მონღოლური ნომადული ურდოების გარეკვისათვის, ბრძოლა ელისესა და ბორჩალუს სახანოების წინააღმდეგ, ბრძოლა კახეთში თურქმანული კოლონიზაციის წინააღმდეგ, ბრძოლა „ლეკიანობის“ ეთნოტერიტორიული შედეგების წინააღმდეგ და ა.შ.).

თუმცა, ზოგიერთ ეპოქაში, კონკრეტულ-ისტორიული ვითარებისა და გარკვეული ფორს-მაჟორული ფაქტორების გამო, ცივილიზაციურმა ირედენტიზმმა რამდენადმე სპეციფიკური ფორმა შეიძინა და სასაზღვრო ზონებში პოლიცენტრიზმისა და გეოკულტურულ ძალთა ბალანსის მოდელის შექმნის ხასიათი მიიღო. ამგვარი ლიბერალური ირედენტიზმის მაგალითებია, ვთქვათ, გვიანდელი ფეოდალიზმის ეპოქაში ქართლ-კახეთის მეფეთა მიერ ქვემო ქართლის თურქმანული ელის (ბორჩალუ, ბაიდარი, ყაზახი, შამსედინლუ, დემურჩი-ასანლუ) შენარჩუნებისა და მონარქისტული კონტროლის სისტემაში (გადასახადები, სამხედრო ბეგარა) მისი ინკორპორაციის მცდელობანი.

ცივილიზაციური მეთოდის იმპლემენტაცია ირედენტისტული ტენდენციების კვლევაში სხვა თვალსაზრისითაც არის შესაძლებელი, ოღონდაც ამ შემთხვევაში გეოპოლიტიკურ მეთოდთან მისი „შეჯვარებით“. ამგვარი სინტეზური მიდგომით უფრო ოპტიმალურია სასაზღვრო ცვლილებებისა და ირედენტისტული პროცესის ანალიზი, მასში გეოპოლიტიკური და გეოცივილიზაციური (დროით-სივრცითი, რელი-

გიურ-კულტურული, ეთნოგენეტიკური) მომენტების აშკარად გამოკვეთის გზით.

ასეთ სინთეზურ მოდელზე დაყრდნობით შესაძლებელია საქართველოს სასაზღვრო კრიზისების სხვადასხვა ფაზების ერთიანი ანალიზი. საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს სასაზღვრო სივრცე წარმოადგენდა ურთიერთდაპირისპირებულ გეოპოლიტიკურ სტრუქტურათა და ცივილიზაციურ სისტემათა კონფლიქტური ურთიერთქმედების არეალს, თავისებური კონფრონტაციული ღერძის მოქმედების ზონას. ტერიტორიული სივრცის ევოლუციის, ხშირ შემთხვევაში კი ინტრავერტული სასაზღვრო მოძრაობის პროცესი სწორედ ამ ღერძის გარშემო ბრუნავდა. ქართული ირედენტიზმი, ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით, მიმართული იყო ამ ცივილიზაციათაშორისი კონფრონტაციული ღერძის მოშლისაკენ, ნეგატიური სასაზღვრო ცვლილებების აღკვეთისაკენ და ქართული ცივილიზაციის ტერიტორიული არეალის რეინტეგრაციისაკენ.

მთავარი დასკვნა, რომელიც საქართველოს ისტორიის სინთეზური, გეოპოლიტიკურ-ცივილიზაციური მეთოდოლოგიით განხილვას მოსდევს, მდგომარეობს იმის მტკიცებაში, რომ ჩვენი ერის ისტორიული განვითარების პროცესზე უაღრესად დიდი, ხშირ შემთხვევაში კი განმსაზღვრელი გავლენა მოახდინა საქართველოს შუალედურ - „რიმლენდურმა“, ასე ვთქვათ, ცივილიზაციათაშორისმა ადგილმდებარეობამ. ამგვარმა გეოგრაფიულმა სტატუსმა მნიშვნელოვანწილად განაპირობა გარკვეული სივრცობრივ-ტერიტორიული თავისებურებანი და განსაკუთრებით, ნეგატიური ინტრავერტული (ე.ი. შიგნითკენ მიმართული) სასაზღვრო მობილობა, საზღვრების ხშირი მოძრაობა საქართველოს შიდატერიტორიული სიღრმეების მიმართულებით. ამ „შეკუმშულ“ სასაზღვრო სექტორებში უცხო ეთნიკური ინფილტრაცია, ხშირ შემთხვევებში კი ძლიერი ტემპების დემოგრაფიული კვლავწარმოების მქონე მაჰმადიანური კოლონიზაცია ინვეზდა არა მარტო პოლიტიკური საზღვრების „ამოძრავებას“, არამედ ქართული ეთნიკური ველის შემცირებას – არაქართველთა რაოდენობრივ და კულტურულ დომინირებას იმ

ტერიტორიებზე, რომლებიც ადრე ქართველი ხალხის ისტორიულ-ბუნებრივი ადგილგანვითარების სივრცეს წარმოადგენდა.

მესამე - ლიმოლოგიურ^{*}-გეოგრაფიული მიმართულება; კვლევის ეს ტექნოლოგია გულისხმობს საქართველოს ისტორიაში ირედენტისტული ტენდენციების ანალიზს ქართული სახელმწიფოს ფუნქციონირების ისეთი სივრცობრივ-ტერიტორიული პარამეტრების პრიზმაში, როგორიცაა - საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმირება და მისი სტრუქტურა, სხვადასხვა ეპოქაში საზღვრების მორფოლოგია, ხასიათი და ცვლილებათა დინამიკა.

საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურული თავისებურება, კერძოდ, მისი ჰომოგენური ბუნება ამ ტერიტორიის ჩამოყალიბების პირობებმა განსაზღვრეს. საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორია არ ჩამოყალიბებულა სახელმწიფოებრიობის ფორმირების ცენტრალურ კერასთან სხვადასხვა ტერიტორიების შეერთება-დაპყრობით. ჩვენს ისტორიას, ისტორიულ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით, არ ჰქონია „ბირთვი -პერიფერიის“ დიქტომიური პროცესის ხასიათი, ე.ი. შუაგულ ბირთვთან გარემომცველი ტერიტორიების იძულებითი სინთეზის გზა (როგორიც იყო, ეთქვათ, აშშ-ის მიერ მდ. მისისიპის დასავლეთით არსებული ტერიტორიების „დაუფლება“ და სამხრეთის ტერიტორიების დაპყრობა მექსიკისაგან, ან თურქეთის „ანატოლიური ბირთვის“ მიერ მცირეაზიური და ისტორიული ქართული და სომხური ტერიტორიების მიტაცება, ან კიდევ რუსეთის ისტორიული ექსპანსიონიზმი, რომელიც იმპერიულმა ისტორიოგრაფიამ „მოსკოვის სამთავროს ირგვლივ რუსული(?) მიწების გაერთიანებად“ მონათლა). საქართველოს ისტორიული ტერიტორია, შინაგანი სტრუქტურის თვალსაზრისით, არ შეიცავს დაპყრობილ და პოლიტიკურ ცენტრთან სამხედრო იძულებით მიერთებულ არაქართულ მიწა-წყალს. ამიტომაც ეს სივრცე ეთნოკულტურულად ყოველთვის ჰომოგენური და არადისკრეტული იყო.

* ლიმოლოგია, (ლათ. *limae* საზღვარი) - მეცნიერება საზღვრების შესახებ.

ერთი სიტყვით, საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორია არის სისტემა, რომლის ფარგლებშიც ცენტრისა და პერიფერიის დიქტომიას არ ჰქონია ეთნოტერიტორიული და ეთნოკულტურული დისჰარმონიის ხასიათი.

საკითხის უფრო კონკრეტულად წარმოდგენისათვის შეიძლება გამოვიყენოთ უშუალოდ ლიმოლოგიური ტერმინოლოგია. ტიპოლოგიურად საქართველოს ისტორიული საზღვრები არასოდეს ყოფილა ანტიცედედენტური, ანუ გავლებული ტერიტორიების ეთნიკურ ათვისებამდე და მასობრივ დემოგრაფიულ კოლონიზაციამდე. ისინი ყოველთვის იყო სუბსეკვენტური, ე.ი. ჩამოყალიბებული ქართველი ერის ფორმირების კვალობაზე. მაშასადამე, საქართველოს ისტორიულ-ტერიტორიული საზღვრის ლიმოლოგიური დეფინირების უმთავრესი მომენტიცაა ამ საზღვრის აუტენტური ხასიათი და ქართველი ერის განსახლების ბუნებრივ-ეთნიკურ ხაზებთან მისი სრული შესაბამისობა.

საქართველოს პოლიტიკური რუკის ფორმირების პროცესზე უმარტივესი ლიმოლოგიური დაკვირვებაც კი ცხადყოფს, რომ საქართველო – ისტორიულ-სახელმწიფო-ეთნიკური ტერიტორიის ფორმისა და საზღვრების კონფიგურაციის მიხედვით იყო კომპაქტურ-ტერიტორიული ტიპის ქვეყანა, მისი ტერიტორიის ფორმა მაქსიმალურად უახლოვდებოდა წრეს.

ლიმოლოგიური კვლევითი ტექნოლოგიის საფუძველზე შეიძლება დახასიათდეს ასევე საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული სტრუქტურის ისტორიული ევოლუცია. და მთავარი დასკვნა, რომელიც ამ შემთხვევაში შესაძლოა გაკეთდეს, შემდეგში მდგომარეობს: საქართველოს სასაზღვრო სივრცის განვითარებაში სჭარბობდა ტრანსგრესიული ციკლები. ტრანსგრესიის (transgressio - გადანაცვლება) ქვეშ აქ ვგულისხმობთ უცხოური შემოსევების შედეგად საზღვრების გადმონაცვლებას შიდატერიტორიულ სიღრმეში. ტრანსგრესიული ციკლების ერთობლიობამ შექმნა ნეგატიური სასაზღვრო მობილობის ფაქტორი – უარყოფითი ბალანსი ისტორიული და სახელმწიფო საზღვრების ურთიერთშეფარდებაში.

მაკროგეოგრაფიული მდებარეობის (მდებარეობა მსოფლიო მნიშვნელობის სამხედრო-პოლიტიკური ცენტრების და სატრანსპორტო კომუნიკაციების მიმართ) და სასაზღვრო მობილობის სტიმულირების თვალსაზრისით, საქართველოსთვის კატასტროფული აღმოჩნდა ოსმალური აგრესია – 1453 და 1461 წლებში ბიზანტიისა და ტრაპიზონის იმპერიების დაცემამ, 1475 წელს ოსმალეთის მიერ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის დაპყრობამ შავი ზღვა „ოსმალურ ტბად“ აქცია, რითაც საქართველო მოსწყდა ევროპას და ამავდროს, მან დაკარგა გლობალური საკომუნიკაციო დერეფნის ფუნქცია. ოსმალურ აგრესიას შედეგად მოჰყვა ასევე მასშტაბური სასაზღვრო-ტერიტორიული ტრანსგრესია – ისტორიული ტაო-კლარჯეთის დაკარგვა.

მეზოგეოგრაფიული მდებარეობის (მდებარეობა კავკასიის რეგიონში) თვალსაზრისით ჩვენთვის კატასტროფული იყო თემურ-ლენგის შემოსევები (XIV-XV სს მიჯნაზე) და ყიზილბაშური აგრესია (XVI-XVIII სს). თემურის შემოსევების, განსაკუთრებით 1395 და 1399 წ. შემოსევების შედეგად მოხდა ჩრდილო კავკასიის დაპყრობა-ისლამიზაცია და საქართველოს ისტორიული საზღვრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სტრატეგიული სექტორის ტრანსგრესია – საარიშიანოს დაკარგვა. ყიზილბაშური აგრესიის ლიმიტოროფულ-ტრანსგრესიული შედეგებიც არანაკლებ სავალალო იყო – წუქეთის, აღმ. კახეთისა და ქვემო ქართლის ისტორიული საზღვრების „ამოძრავება“, სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ამ სასაზღვრო ზონების ნომადურ-თურქმანული კოლონიზაციით (ელისუს, ბორჩალუს, ბაიდარის, შამსედინლუს, დემურჩი-ასანლუს სისტემა). ისლამურმა აგრესიამ უარყოფითი გავლენა მიკრომდებარეობაც – სამხრეთში საქართველოს არ ჰქონდა ბუნებრივი ზღუდეები (ქედები და დიდი მდინარეები), ისლამურმა აგრესიამ მოშალა ისტორიული სტაციონარული საზღვრების დამცავი ე.წ. მეორადი საზღვრები – ბუფერულ-ვასალური წარმონაქმნებისაგან შემდგარი ზოლი და სახელმწიფო საზღვრებიც ხშირ შემთხვევაში უკვე აღარ ემთხვეოდა ქართულ ეთნიკურ საზღვრებს.

საქართველოს თანამედროვე სახელმწიფო საზღვრის აღმოსავლეთი, სამხრეთ-აღმოსავლეთი, სამხრეთი და სამხრეთ-დასავლეთი ხაზები, ლიმოლოგიური კლასიფიკაციის საფუძველზე, ერთდროულად არის კოლონიურიც, დიფერენციალურიც და არახელშეკრულებით – არაკონვენციონალურიც.

საზღვრის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთის კოლონიურ ხასიათს განაპირობებს ის გარემოება, რომ ეს სასაზღვრო ხაზი რუსეთსა და თურქეთს შორის XXს-ის 20-იანი წლების დასაწყისში ამიერკავკასიის გავლენის სფეროებად დანაწილების, ე.ი. წმინდა იმპერიული შეთანხმების შედეგია, ხოლო საზღვრის დიფერენციალურობა კი იმავე „დერჟავებს“ შორის უშუალოდ საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გაყოფის პროდუქტია. თითქმის იგივე შეიძლება ითქვას სახელმწიფო საზღვრის აღმოსავლეთ და სამხრეთ მონაკვეთებზე, ოღონდ ამ შემთხვევაში კონტრაპენტებს წარმოადგენდნენ საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის უკანონო ბოლშევიკური რეჟიმები.

ცხადია, ქართული ირედენტიზმი, თუნდაც მხოლოდ ისტორიოსოფიულ და თეორიულ ასპექტში, ორიენტირებული უნდა იყოს იმაზე, რომ აღნიშნულმა სასაზღვრო სექტორებმა მიიღოს ინტეგრაციული (საზღვრის ორივე მხარის მცხოვრები ქართველების გაერთიანება) და აღდგენითი (უკანონოდ ანექსირებული ტერიტორიის დაბრუნება) ხასიათი. ხელსაყრელი საერთაშორისო და რეგიონალური სიტუაციის შემთხვევაში, ტაქტიკური თვალსაზრისით ამგვარი ირედენტიზმი შეიძლება მართლზომიერი გახადოს საზღვრის არახელშეკრულებით – არაკონვენციონალურმა ხასიათმა – ყარსის 1921 წლის 13 ოქტომბრის ხელშეკრულების ხელმომწერი საქართველოს ხელისუფლება არ იყო კანონიერი და არ გამოხატავდა ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივ ნებას.

ირედენტიზმის ისტორიულ ჭრილში განხილვა და ამ პრობლემაში გეოგრაფიულ-ლიმოლოგიური კატეგორიალური აპარატის გამოყენება თავისთავად გულისხმობს საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის გამიჯვნის (თანამედ-

როვე ტერმინოლოგიით - დელიმიტაციის) და ადგილზე დაფიქსირების (დემარკაციის) საკითხების წარმოჩენას. ამასთან დაკავშირებით მკვლევარი რ. თოლორდავა აღნიშნავს: „ფეოდალური საქართველოს შიდა ტერიტორიული დიფერენციაციისა და მათ შორის საზღვრის მოწყობის მაგალითები გვიანი შუასაუკუნეების საქართველოს სინამდვილეშიც უხვად მოიპოვება; ამის დეტალურ ცნობებს შეიცავენ ქართული სამართლის ძეგლები („დასტურლამალი“) და ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერილობითი და კარტოგრაფიული მემკვიდრეობა“ (29,6). საყურადღებოა საქართველოს საზღვრების ტიპოლოგიის საფუძველზე რ. თოლორდავას მიერ გაკეთებული დასკვნა, რომ „ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიის ფორმის ანალიზიდან გამომდინარე, იგი ანკლავური ტიპის ქვეყანაა...“ (29,7). მართლაც რომ საყურადღებო და საგულისხმო მიგნებაა. ჩვენის მხრიდან დავძენთ, რომ გეოგრაფიულ-ტიპოლოგიური ანკლავურობა გეოპოლიტიკურად ბუფერულობას გულისხმობს და, ხშირ შემთხვევაში, საქართველოს მდებარეობის ამგვარმა ტიპმა განაპირობა ისტორიული საზღვრების დისბალანსური ცვალებადობა.

მეოთხე - იდეოლოგიურ-მსოფლმხედველობითი მიმართულება; ირედენტიზმი, როგორც გარკვეული დოქტრინა და, ამავე დროს, ერთგვარი გეოპოლიტიკური კონცეფცია, შეიძლება იყოს მხოლოდ და მხოლოდ ნაციონალიზმის იდეოლოგიური სისტემის შემადგენელი ნაწილი, მისი ერთ-ერთი სუბსისტემა. ამ შემთხვევაში განსაზღვრული იდეოლოგიემის სახით ირედენტიზმი კვალიფიცირდება ეროვნული თვითშემეცნების ორგანულ ელემენტად. ერის გადარჩენის, ეროვნული აღორძინებისა და დამოუკიდებლობის იდეა აპრიორი გულისხმობს ერის არსებობის ტერიტორიულ-სივრცობრივი არეალის აღდგენას, თუ ეს არეალი შეზღუდულია ან დარღვეულია მისი ერთიანობა. მეორე მხრივ, ირედენტიზმი ითვალისწინებდა და ითვალისწინებს საკუთარი ტერიტორიით სხვა სახელმწიფოს შემადგენლობაში მყოფი და ამდენად დეთნიზაციისა და დეკონფესიონალიზაციის საფრთხის წინაშე მდგარი მოსახლეობის კვლავ შემოერთებას ეთნოსუბსტრატთან. ამიტომ ირედენტიზმი მხოლოდ ნაციონალიზმის

სისტემაში შემავალი იდეოლოგიურ-მსოფლმხედველობრივი ფენომენია. ამით იმის აღნიშვნა გვსურს, რომ ქართული ირედენტისმის გენეზისი და მისი ევოლუციის ცალკეული ეტაპები წარიმართა ერთი კონკრეტული იდეოლოგიური მიმართულებით – ნაციონალიზმით. შესაბამისად, მისი ხედვა და მეცნიერული ატრიბუციაც უნდა აიგოს ერთი თეორიის – ქართული ნაციონალიზმის საფუძველზე. ერთი სიტყვით, ქართული ირედენტისმი ქართული ნაციონალიზმის შინაგანი ანატომიის ნაწილი იყო და ირედენტისტული კონცეფციის პლასტებიც ყოველთვის ქართული ნაციონალიზმის აზრობრივ სტრუქტურაში იდო. ყველაზე რელიეფურად ირედენტისმ-ნაციონალიზმის ეს სტრუქტურული ინტეგრალურობა ჩანს გვიანი შუასაუკუნეების ეპოქის „საქართველოს გამოხსნისა და აღდგომის“ პროექტში, რადგანაც ამ ორგანიზაციის კონცეფციის „გამოხსნის“ თეზა მხოლოდ და მხოლოდ მტრის კლანჭებისაგან საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების გათავისუფლებას და ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ ბირთვთან მათ შეერთებას გულისხმობდა. საქართველოს ჰეგემონობით რეგიონში სამხრეთ კავკასიის მონარქიის შექმნის სხვადასხვა ვარიაციული სტრატეგიები კი იყო ამ გეგმის, ასე ვთქვათ, ზედნაშენური, მეორადი პლასტი, რომელსაც უნდა უზრუნველყო ირედენტისტული („გამოხსნის“) საქართველოს სასაზღვრო-ტერიტორიული უსაფრთხოების ბუფერული სარტყლის ჩამოყალიბება.

ამრიგად, ქართული ირედენტისმის, როგორც გარკვეული პოლიტიკური, სოციოკულტურული და მსოფლმხედველობრივი ფენომენის კვლევა მხოლოდ სისტემური კონცეფციის ფარგლებში არის მიზანშეწონილი. გეოპოლიტიკური, ისტორიულ-ცივილიზაციური, გეოგრაფიულ-ლიმოლოგიური და მსოფლმხედველობრივი მეთოდოლოგიური მიმართულებების ურთიერთმეხამებით, ჩვენი ეროვნული ისტორიის სასაზღვრო მობილობასთან და ტერიტორიული დისბალანსის აღმოფხვრის პერმანენტულ მცდელობებთან დაკავშირებული ემპირიულ-ფაქტოლოგიური მასალის სიღრმისეული გააზრებით, ყოველივე ამის ერთიან ისტორიოგრაფიულ სის-

ტემაში მოქცევით არის შესაძლებელი საქართველოს ისტორიაში ირედენტუიზმის ადგილისა და როლის განსაზღვრა.

ქართული ირედენტუიზმის მეტ-ნაკლებად ოპტიმალური ისტორიული კონსტრუქციის შექმნა სწორედ ერთ-ერთი ის მნიშვნელოვანი სფეროა, რომელშიც ჩვენმა ისტორიოგრაფიამ სრულიად განსაზღვრული პატრიოტული სამსახური უნდა გაუწიოს ქართველ ერს და ქართულ სახელმწიფოებრიობას. ყოველ განათლებულ და ცივილიზებულ ერს ახასიათებს წარსულისადმი ინტერესი და პატივისცემა, რის გამოც გააჩნია ისტორიული გამოცდილება, ასე ვთქვათ, კოლექტიური ისტორიული მეხსიერება. ქართველი ერის ისტორიულ გამოცდილებას, უფრო სწორედ, ამ გამოცდილების გააზრების ხასიათსა და ინტერპრეტაციას უაღრესად ტევადი იდეოლოგიური ფუნქცია აქვს. არსებითად ეს ფუნქცია მთელი ერის ინტერესების გამოხატვასა და ისტორიული წარსულის ობიექტური ანალიზის, ისტორიული „ფესვების“ ფენომენის აქტუალიზაციის საფუძველზე ეროვნული ცნობიერების ფორმირებაში მდგომარეობს. ეროვნული ცნობიერება კი სხვა არაფერია, თუ არა ფუნდამენტური ეროვნული ინტერესების კომპლექსის გააზრება.

ქართველი ხალხის ეროვნულ ინტერესთა სტრუქტურაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინტერესია მისი ისტორიული საცხოვრისის დადგენა, მისი ყოფიერების ისტორიულ-გეოგრაფიული არეალის („სასიცოცხლო სივრცის“) ანალიზი, გარკვეულ ტერიტორიულ სივრცეზე ქართველი ერის ისტორიული უფლების არგუმენტაცია და მეცნიერული დასაბუთება. ირედენტისტული კონცეფციის უმთავრესი დანიშნულება და, აქედან გამომდინარე, ისტორიული ცოდნის სოციოეროვნული ფუნქციის არსებითი ფორმაც სწორედ ეს არის.

მაგრამ ხსენებულ შემეცნებით ფუნქციასთან ერთად, ქართული ირედენტუიზმის კონცეპტუალიზაციას წმინდა პრაგმატული დატვირთვაც გააჩნია, რადგანაც ის ემსახურება განსაზღვრული კონკრეტულ-პოლიტიკური მიზნების რეალიზაციას.

სასაზღვრო მობილობის და ირედენტუიზმის კონტექსტი, საქართველოს ისტორიული ევოლუციის გააზრება სასაზ-

ღვრო-ტერიტორიული ცვლილებების შუქზე განსაკუთრებით აქტუალურია თანამედროვე ეტაპზე. საზღვრების დინამიკისა და ირედენტისმის პრობლემა სწორედ ისეთი პრობლემაა, რომლის კონტექსტში, სამწუხაროდ, აშკარად ჩანს ერთგვარი მემკვიდრეობითობა, გნებავთ გენეტიკური კავშირი წარსულსა და თანამედროვეობას შორის. დღესაც საქართველო დგას გეოსახელმწიფოებრივი კატასტროფის, ლიმოლოგიური კრიზისის – აფხაზეთისა და ჩრდილოეთ შიდა ქართლის ტერიტორიების დაკარგვის საფრთხის – წინაშე. საფრთხის მასშტაბურობას, სამწუხაროდ ერთიორად ზრდის ის გარემოება, რომ რუსული იმპერიალიზმი გაცილებით ძლიერია, ვიდრე ქართული ირედენტისმის სხვა ტრადიციული ისტორიული მტრები – თურანიზმი, მონღოლურ-თემურიდული ნომადიზმი, ყიზილბაშური აგრესია და სომხური სუბრეგიონალური ექსპანსიონიზმი. აბსოლუტურად მიუღებელია გარკვეულ წრეებში დამკვიდრებული აზრი, თითქოს რუსული იმპერიული იდეა ეროზიას განიცდიდეს და რუსეთის ხელისუფლების სათავეში ლიბერალური ძალების მოსვლის შემთხვევაში ტერიტორიული დაპყრობებისა და „მცოცავი ანექსიის“ პრაქტიკა ამოიწურება. არც ის აზრია მისაღები, თითქოს თანამედროვე დასავლეთი წარმოადგენს ტერიტორიული მთლიანობისა და საზღვრების ურღვევობის აპრიორულ გარანტს. ქართული ირედენტისმის პრიზმაში რუსეთ-დასავლეთის ამგვარი ანტითეზა წმინდა წყლის უტოპიაა. რუსეთის „დემოკრატიული“ ძალების შიშველი აპოლოგეტიკა და უსაფრთხოების დასავლური სისტემების ფეტიშიზაცია, ერთიც და მეორეც, ჩვენი ერის სასიცოცხლო ძალების ხელოვნური მიძინების რეცეპტებია და მეტი არაფერი.

საკუთრივ ქართველ ერის ირედენტისტული მსოფლშეგრძნების გამოღვიძება და ეროვნული ენერგიის მ.ზანმიმართული მართვა ამ მიმართულებით – ამაშია ხსენებული ანტითეზის სანინალმდეგო რაციონალური თეზა, რასაკვირველია, დასავლეთ-რუსეთის გლობალური დაპირისპირების გამოყენებით.

ამ საქმეში თავისი პრაგმატული ფუნქციის შესრულება შეუძლია ისტორიულ მეცნიერებას. თანამედროვე სასაზ-

ღვრო-ტერიტორიული კრიზისის არსის დადგენა და შეკავება კი შეუძლებელია მისი ისტორიული ძირების და მრავალსაუკუნოვანი ევოლუციის გაცნობიერების გარეშე. ეს ხომ ისეთი პრობლემაა, რომელიც წარსულში წარმოიშვა, მაგრამ განაგრძობს არსებობას აწმყოში. მისი გამომწვევი მიზეზები უნდა შევისწავლოთ, რათა მომავალში ანალოგიური დამანგრეველი მოვლენები თავიდან ავიცილოთ. ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ საქართველოს ლიბოლოგიური ბალანსი და სასაზღვრო-ტერიტორიული სუვერენიტეტი ემყარებოდა დიდი იმპერიების გლობალური ურთიერთწინააღმდეგობიდან (და არა ურთიერთთანამშრომლობიდან) გამომდინარე წონასწორობას.

საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორია: ფორმირების ეტაპები და სტრუქტურა (ისტორიული ექსკურსი)

ტერიტორიის ცნებას და ფაქტორს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართველი ერისა და მისი სახელმწიფოს განვითარების ისტორიულ პროცესში.

საერთოდ ცნობილია, რომ სახელმწიფო არ წარმოადგენს, კონკრეტულ-ისტორიულ ვითარებაში, ერის ნიშანთვისების აუცილებელ ელემენტს. არიან ერები, რომლებსაც რაღაც ისტორიულ პერიოდებში არა აქვთ სახელმწიფოებრიობა. არსებობენ ჩაგრული ერები, რომლებსაც ეს სახელმწიფოებრიობა ჰქონდათ, მაგრამ კონკრეტულ ეტაპზე წართმეული აქვთ (და რისი აღდგენაც მათი განუყოფელი უფლებაა). მაგრამ თუ ეროვნული სახელმწიფოს ქონა გარკვეულწილად და კონკრეტულ-ისტორიული ასპექტით არ წარმოადგენს ერის აუცილებელ თვისებას, სამაგიეროდ ერის განუყოფელი, არსებითი და სისტემაწარმომქნელი დეტერმინანტია ეროვნული ტერიტორია, ანუ ერის ისტორიული ონტოლოგიის სივრცობრივი არეალი. მის გარეშე ერი ვერ იარსებებს და ვერც ერად წარმოიდგინება ის.

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში სახელმწიფოს ცნება თავისთავად შეიცავს ეროვნული ტერიტორიის ცნებას, რადგანაც სახელმწიფო წარმოდგენილია მისი ხელისუფლების სივრცობრივი განზომილებისა და საზღვრების გარეშე. ერთი სიტყვით, ტერიტორია საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის აუცილებელი, განუყოფელი და არსებითი ნიშანია, ის სახელმწიფოს ცნების შემადგენელი ნაწილი და მისი განუყოფელი კუთვნილებაა.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორია, იგივე ისტორიულად ჩამოყალიბებული ეროვნული ტერიტორია წარმოადგენს ქართველი ერისა და მისი სახელმწიფოს განუყოფელ ისტორიულ საკუთრებას და წმინდა და ხელშეუხებელ ფენომენს.

მეცნიერებაში არსებობს „კულტურული ლანდშაფტის“ ცნება. ეს არის მაღალორგანიზებული ტერიტორია, რომლის

ფარგლებში შექმნილია ეკონომიკური, სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული კომპლექსები.

ცნობილმა გერმანელმა მეცნიერმა ა. ჰუმბოლდტმა (1769-1859) შემოიტანა ცნებები - „სიცოცხლის სფერო“ (მისი სინონიმია გეოპოლიტიკური მეცნიერების ერთ-ერთი ფუნდამენტური კატეგორია - „სასიცოცხლო სივრცე“) და „გონების სფერო“ („die sphere der Entelligenz“) და ეს უკანასკნელი ამგვარად განმარტა: „ბუნების ფიზიკური სურათი უჩვენებს იმ ზღვარს, რომლის იქითაც იწყება გონების სფერო და რომელშიც შორეული ხედვა იძირება სულ სხვა სამყაროში... აქ იწყება ახალი სფერო, ადამიანური სულიერებისა და ადამიანური აზრების თავისუფალი ქმნადობის სფერო“ (63,386).

საქართველოს ისტორიული ტერიტორია ქართველი ერის მიერ საუკუნეების განმავლობაში შექმნილი კულტურულ-ცივილიზაციური ლანდშაფტია, ქართველი ხალხის შემოქმედებით მოღვაწეობით ჩამოყალიბებული მაღალორგანიზებული ტერიტორიაა, ამ ორგანიზაციის ეკონომიკურ-პროდუქტიული, სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურულ-ცივილიზაციური მახასიათებლებით. ამასთან, საქართველოს ისტორიული ტერიტორია ქართველი ერის ცხოვრების მართოდ მატერიალური პირობა თუ საგნობრივ-ობიექტური ფენომენი როდია. ამგვარ დეფინიციამდე შეიძლება მხოლოდ მარქსისტულმა პარადიგმამ მიგვიყვანოს, რომელიც ამ შემთხვევაში ახდენს წმინდა ფიზიკურ-გეოგრაფიული და ეკონომიკური ფაქტორების (სანარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობების დიალექტიკის კონტექსტში) აბსოლუტიზაციას, ხოლო კულტურულ-ცივილიზაციურ და ეთნოგენურ ტენდენციებს მხოლოდ ზედნაშენად მიიჩნევს.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორია ჩვენ უნდა წარმოვიდგინოთ არა როგორც ფიზიკური საგანი, რომელსაც ფლობდა და ფლობს (შეკვეცილი სახით) ქართული სახელმწიფო, არამედ როგორც ქართველი ერის ეთნოგენური სივრცე, მისი ყოფიერების ეროვნულ-კულტურული, სახელ-

* ცნობილია, რომ ამ ცნების ლათინური სემანტიკური ობიექტივაცია (ნოოსფერო) შემდგომში განახორციელეს ა. ტეიარ დე შარდენმა და ნ. ვერნადსკიმ.

მნიფოებრივი არეალი, რომლის ფარგლებშიც ხორციელდება ერის თვითრეალიზაცია – გენეტიკური წარმოშობა, ცივილიზაციური ქმნადობა, კულტურული განვითარება, პოლიტიკური მართვა, ტერიტორიული უზენაესობა, ეროვნული სუვერენიტეტი და ა.შ.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორია არის ქართველი ერის სასიცოცხლო სივრცე, მის მიერ შექმნილი ეკონომიკური, პოლიტიკური და ეთნოკულტურული კომპლექსების ერთობლიობა, რომლებიც, თავის მხრივ, ქმნიან ტერიტორიული ისტორიულ-კულტურული ლანდშაფტის სუბსტრუქტურებს. საქართველოს ისტორიული ტერიტორია წარმოადგენს ქართველი ერის ნოოსფეროს (ერის გონივრული მოღვაწეობის საფუძველზე გარდაქმნილ სივრცეს) და ფსიქოსფეროს (ქართული სულიერების, ქართული კულტურული სულის განფენილობის ველს). ამ სივრცის ნებისმიერი კომპონენტი – ვაზის ჯიშებით დაწყებული და ქართული ესთეტიკური აზროვნების საფუძველზე შექმნილი უნიკალური ტაძრებით დამთავრებული – ქართული კულტურული გონის მატერიალიზებულ პროექციას წარმოადგენს. მაშასადამე, საქართველოს ისტორიული ტერიტორია არის ქართველი ერისა და მისი ისტორიული საცხოვრისის ერთობლიობა, ქართული ეთნოკულტუროცენოზი, ერთგვარი კონსორცია, რომლის დეტერმინანტს თვით ერი ქმნის, ხოლო ტერიტორია და მასზე ქართველი ერის შემოქმედებითი ძალების ზემოქმედებით შექმნილი „პროდუქტები“ - კონსორტებს წარმოადგენს.

სახელმწიფოებრიობა (მისი იურიდიული ბუნების მიუხედავად) ერთ-ერთი ასეთი კონსორტია. უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ: ქართული სახელმწიფოებრიობა საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე ქართველი ერის ლეგიტიმური ზემოქმედების პროდუქტია. ზემოქმედება ამ შემთხვევაში გულისხმობს ქართველი ერის სივრცით აზროვნებას – ტერიტორიულ სივრცეზე პოლიტიკური კონტროლის დამყარებას და ამ კონტროლირებადი სივრცის შემოსაზღვრას. როგორ წარიმართა ქართველი ერის სივრცითი აზროვნება? როგორ გარდაიქმნა ისტორიული ტერიტორია სახელმწიფო-ისტორიულ ტერიტორიად? როგორ წარმოგვიდ-

გება საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურა და ფორმირების ეტაპები მოკლე ისტორიული რეტროსპექციის სახით?

ვიდრე ამ კითხვებს პასუხს გავცემდეთ, აუცილებლად მიგვაჩნია ორი მეთოდოლოგიური პოსტულატის წინასწარი ხაზგასმა. პირველი მათგანი მდგომარეობს იმაში, რომ ამ შემთხვევაში საჭიროა კვლევის ლიმოლოგიური ასპექტის წინ წამოწევა, საქართველოს ისტორიის „სასაზღვრო პრობლემატიკის“ გააზრება. აქ ვგულისხმობთ ჩვენი ისტორიული ფაქტოლოგიის იმ ნაწილის მიზანმიმართულ ობიექტივაციას-განზოგადებას, რაც უკავშირდება ლიმოგენეზურ^{*} პრობლემატიკას.

მეორე: ჩვენ აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ ერთი სპეციფიკური გარემოება, დაკავშირებული საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმირებისა და ლიმოგენეზის ისტორიული ევოლუციის პრობლემასთან. საქმე იმაშია, რომ სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურული ჩამოყალიბება და ლიმოგენეზის უმთავრესი ციკლები უკავშირდება ანტიკურ და ფეოდალიზმის ეპოქებს. ფეოდალიზმის დროს კი, როგორც წესი, სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურა ერთობ თავისებურია. ეს ტერიტორია შედგება ცალკეულ ფეოდალ-სენიორთა მიწებისაგან, რომლებსაც ის მიღებული აქვთ თავიანთი სუვერენისაგან – მეფისაგან. მთელი ტერიტორიის მფლობელი იყო მონარქი და საერთაშორისო ურთიერთობებშიც ის ტერიტორიას უყურებდა, როგორც პირად საკუთრებას. ევროპის ბურჟუაზიულმა რევოლუციებმა მოახდინეს მიწაზე (ე.ი. ტერიტორიაზე) ფეოდალებისა და მონარქების საკუთრების ლიკვიდაცია. მიწაზე საკუთრებამ მიიღო კერძოსამართლებრივი ხასიათი, ხოლო ტერიტორია როგორც „მიწების“ ერთობლიობა, გამოცხადდა მთელი ერის საკუთრებად. მაშასადამე, განხორციელდა სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმალურ-იურიდიული ინსტიტუალიზაცია, შეიქმნა ტერიტორიული სუვერენიტეტის (როცა ტერიტორიის ფარგლებში სახელმწიფოს ძალაუფლება არის უმაღლესი ძალაუფ-

* ლიმოგენეზი – მოძღვრება საზღვრების ფორმირების და განვითარების შესახებ.

ლება და, ამავე დროს, ამ ტერიტორიის ფარგლებში გამოირიცხება სხვა სახელმწიფოს საჯარო ხელისუფლების მოღვაწეობა) ფენომენი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ლიმოგენეზის ძირითადი სტადიები საქართველომ გაიარა ფეოდალური ფორმაციის დროს. საქართველო ისე „შევიდა“ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში, რომ აქ არ მომხდარა სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმალურ-სამართლებრივი ინსტიტუალიზაცია.

საქართველოში სახელმწიფო ტერიტორიის უზენაესი მესაკუთრე იყო მეფე, ხოლო თვით ეს ტერიტორია წარმოადგენდა მეფის მიერ ცალკეული ფეოდალური საგვარეულოებისთვის გადაცემული „მინების“ ერთობლიობას. ამიტომ სახელმწიფო ტერიტორიის ერთგვარი ინსტიტუალიზაციის და ტერიტორიული სუვერენიტეტის დაფიქსირების სპეციფიკური მექანიზმი გახდა მეფის ტიტულატურა. შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ მონარქისტული ტიტულატურის საგნობრივ-სივრცობრივი შინაარსი, მისი პერიოდული ცვალეზადობა იყო სახელმწიფო ტერიტორიის ცვლილებებისა და ლიმოგენეზის ცალკეული ფაზების მონაცვლეობის ანარეკლი. გარკვეულ ეტაპზე, როცა სათავადოთა სისტემის ჩამოყალიბებამ და სენიორალური პარტიკულარიზმის გაძლიერებამ გამოიწვია ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლა, მოხდა სახელმწიფო ტერიტორიის და ტერიტორიული სუვერენიტეტის შინაგანი დიფერენციაცია. მაგრამ ეს გარემოება პრინციპში არაფერს ცვლის, რამეთუ ამ შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა ზოგადქართული მოდელის მექანიკურ გამრავლებას სუბრეგიონალურ დონეებზე, ცალკეული სამეფო-სამთავროების ფარგლებში.

X-XI საუკუნეების მიჯნა მნიშვნელოვანი ტეხილია საქართველოს ისტორიაში და ამ მნიშვნელობის დეტერმინაციის ერთ-ერთი ძირითადი ასპექტი სწორედ ლიმოგენეზური ფაზის აქტივიზაციაში მდგომარეობს. ამ ეპოქაში არსებითად დასრულდა საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, რომელიც განხორციელდა ფეოდალური ელიტის ყველაზე გავლენიანი დაჯგუფების – იოანე მარუშისძის პროგრესული არისტოკრატიული პარტიის მიერ შემუშავებული პროგრა-

მის საფუძველზე. ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი გაერთიანება წარიმართა ორი პოლიტიკური მიმართულების ურთიერთკავშირის ბაზაზე: ერთი იყო ზემოხსენებული დასის პოლიტიკური უნიტარიზმი, ხოლო მეორე – ბაგრატიონთა პოლიტიკური საგვარეულოს სრულიად ბუნებრივი და კანონზომიერი პრეტენზიები მთელი ქართული სამყაროს „შეკრებასა“ და ერთიან მართვაზე, ე.ი. ბაგრატიონთა დინასტიის პანქართული უნივერსალიზმი.

X-XI სს-ის ეროვნული რევოლუციის ღერძი სწორედ ამ ორი ტენდენციის სინთეზმა და გონივრულმა ურთიერთგადახლართვამ შექმნა; Xს-ის 70-80-იანი წლებიდან XI ს-ის პირველი ათწლეულის ჩათვლით, ჯერ შიდა ქართლში, შემდეგ კი საქართველოს სხვა მხარეებში წოდებრივ-კორპორაციული სისტემის (როგორც ისტორიოგრაფიაში ეწოდება - „საუფლო-სამამფლოების“ სისტემის) ლიკვიდაციით, ასევე ცალკეულ საგვარეულოთა და სამთავრო სახლების პოლიტიკური სუვერენიტეტის გაუქმებით ჩამოყალიბდა ერთიანი ცენტრალიზებული ქართული მონარქია. ლიმოგენეზური თვალსაზრისით, ეს გულისხმობს ცნება „საქართველოს“ გადაქცევას უბრალო გეოგრაფიული ცნებიდან რეალურ პოლიტიკურ ცნებად და, შესაბამისად, ქართული ისტორიულ-ეთნიკური ტერიტორიის გარდაქმნას საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიად.

ამ შემთხვევაში საჭიროა შიდა გეოპოლიტიკის მეთოდის გამოყენება – ანუ საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის წარმოქმნის პროცესის ანალიზისათვის შიდასივრცის ფორმირების ასპექტის გათვალისწინება. ამასთან, შიდა გეოპოლიტიკის ფაქტორს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ცნებისა და მისი სტრუქტურულ-ფუნქციონალური სპეციფიკის კვლევის საქმეში.

დავინყოთ იქიდან, რომ იოანე მარუშისძის პროექტი უპირატესწილად წარმოადგენდა გეოპოლიტიკურ პროგრამას – არაკონტროლირებადი ტერიტორიების სამხედრო ანექსია, ფეოდალთა სეპარატისტული მისწრაფებების აღკვეთა, დინასტიური ალიანსების („აფხაზთა მეფეები“ + ბაგ-

რატიონები) შექმნა, დიპლომატია და ბიზანტიის ფაქტორის გამოყენება- რომლის რეალიზაციას უნდა შეექმნა ერთიანი ქართული სივრცე. მას უნდა დაენგრია ამ სივრცეში არსებული პოლიცენტრული წესრიგი და ჩამოეყალიბებინა მონოცენტრისტული წესრიგი ბაგრატიონთა დინასტიის (ბაგრატ III და მისი მემკვიდრეები) სუვერენიტეტის ქვეშ. სრულიად აშკარაა, რომ იოანე მარუშისძის სტრატეგიის დაგეგმვაში აქტიურად მონაწილეობდნენ იმდროინდელი საქართველოს ცენტრალისტური ძალები. თვით ამ სტრატეგიის განხორციელება X-XI სს არსებითად სწორედ გეოპოლიტიკური დაპირისპირების ხასიათს ატარებდა, რადგანაც ის მიზნად ისახავდა ერთი ერთეულის მიერ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სხვა პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ერთეულების შთანთქმას. არც ისაა შემთხვევითი, რომ ჩვენმა გონიერმა წინაპარმა - „მატიანე ქართლისა“-ს ანონიმმა ავტორმა - ამ ბრძოლას უწოდა „ბრძოლა ქართლსა ზედა“, რითაც ხაზი გაუსვა პროცესის გეოპოლიტიკურ არსს, რამეთუ „ქართლის“ ცნებაში აქ უპირატესნილად სწორედ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული სივრცე იგულისხმება.

მაშასადამე, ერთიანი საქართველო, როგორც ფენომენი, თავდაპირველად ჩამოყალიბდა იდეაში, გარკვეულ თეორიულ სტრატეგიაში - იოანე მარუშისძის პროგრამაში, რომელიც იმდროინდელი საქართველოს ელიტის სივრცითი აზროვნების, ისტორიული ტერიტორიის მენტალური პროექციის კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს. ამასთან, ეს სივრცითი კონცეფცია არ იყო პირველი ქართულ ინტელექტუალურ სინამდვილეში, არამედ ის წარმოადგენდა ქართულ აზროვნებაში ტერიტორიული იდენტურობის გააზრების ევოლუციის გარკვეულ ეტაპს. კერძოდ: ისტორიული თვალსაზრისით, საწყის ეტაპზე ქართული ეთნოპოლიტიკური სივრცე - ქართველი ერის ეთნოგენეზისა და სახელმწიფოებრიობის ფორმირების (პოლიტოგენეზის) გეოგრაფიული არეალი - ჩამოყალიბდა როგორც ერთგვარი მეტასივრცე, ე.ი. როგორც მენტალური და არა უშუალოდ საგნობრივ-მატერიალური კატეგორია. და ეს მენტალური მეტასივრცე რეალურ-მატერიალური გეოგრაფიული სივრცის სულიერი პროექცია იყო.

ამგვარი სივრცითი აზროვნების გამოხატულებაა ქართული ისტორიოგრაფიის ბიბლიურ-ეთნოგენეტიკური კონცეფცია, რომელიც ლეონტი მროველს განეკუთვნება. მართალია, მას სარჩულად უდევს მითი და მითოპოეტური აღქმა, რის გამოც მასში წარმოდგენილი ქართული სივრცე საკრალური სივრცეა – მითიური ეთნარქ-ეპონიმების ქართლოსისა და მისი ძმების (ე.ი. ქართული გენეტიკური სახლ-მატრიცის) ყოფიერების არეალია. მაგრამ ეს საკრალური სივრცე ლოგიკურ კავშირშია რეალურ გეოგრაფიულ სივრცესთან – ქართველი ერის ისტორიულ საცხოვრისთან. მაშასადამე, ქართული ისტორიული აზროვნება, თუნდაც მითოლოგიზებულიც, სრულიად ცხადად აღიქვამს ამ არეალს სივრცობრივად – როგორც ქართველი ერის სასიცოცხლო სივრცესა და ქართულ ეთნოსფეროს.

რაც შეეხება ამ სივრცის სტრუქტურას, ის ატარებს ერთგვაროვან ხასიათს და ეს ბუნებრივიცაა, რამეთუ საკრალური სივრცე ყოველთვის ჰომოგენური აღნაგობისაა. მაგრამ იმ ადგილას, სადაც ქართული ისტორიოგრაფიული ტრადიცია აღწერს ქართლის სახელმწიფოებრიობის შექმნას, მენტალურ კონსტრუქციაში საკრალურ-კოსმოგონიური სივრცე მყისიერად გარდაიქმნება იერარქიულ-ჰეტეროგენურ პოლიტიკურ სივრცედ – ამ სივრცეში „ჩნდება“ პოლიტიკური ხელისუფლება ფარნავაზიანთა დინასტიის სახით, საერისთავოები, საგადასახადო-ფისკალური სისტემა, სამხედრო ბეგარა, საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურა ქართული ენისა და დამწერლობის სახით და ა.შ.

მაშასადამე, ხდება მეტასივრცის დესაკრალიზაცია და მისი გაჯერება რეალურ-ისტორიული შინაარსით. ამჟამად, რომ იწყება გადატრიალება სივრცით აზროვნებაში – საკრალურ-კოსმოგონიური სივრცე (ქართლოსისა და მისი ძმების არეალი) ადგილს უთმობს რეალურ-პოლიტიკურ სივრცეს (ფარნავაზიანთა დინასტიის ხელისუფლების გავრცელების არეალს). ამასთან იცვლება სივრცის სტრუქტურული მოდელი: ის უკვე არის იერარქიული (მეფის ტახტი), ჰეტეროგენური (საერისთავოები და სასპასპეიტო), რეალურ-გეოგრაფიული (საერისთავოთა საზღვრები იდენტიფიცირდება კონკრე-

ტულ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ნომენკლატურასთან), ამავე დროს სიმეტრიული და მკაცრად ცენტრალიზებული, რადგანაც სტრუქტურირდება და იმართება ერთი ცენტრიდან (ფარნავაზიანთა ტახტი მცხეთაში, გადასახადები, საერისთავოთა სამხედრო ბეგარა). იოანე მარუშისძის პროგრამაში წარმოდგენილი ქართული სივრცე კი მთლიანად სეკულარიზებულია და მისი აზრობრივი აგების დროს გამჭრალია არასივრცობრივი (ძირითადად საკრალური) ინტერპრეტაციები. თუ ადრე პოლიტიკური სივრცე თანაარსებობდა საკრალურთან, ახალ მენტალურ კონსტრუქციაში ის წარმოდგება რეალურად და რეალური პოლიტიკური პროცესის – ბაგრატიონთა დინასტიის ხელისუფლების გავრცელების კაუზალურ რიგად (975წ. ქართლში, 978წ. „აფხაზთა სამეფოში“, 980-იან წლებში შიდა ქართლის ფეოდალური ოპოზიციის ლიკვიდაცია, „ქართველთა საკურაპალატოში“ პარადინასტიური პოლიტიკური კომპლექსების (მაგ., კლარჯი ბაგრატიონების შტოს) გაუქმება, შეტევა კახეთ-ჰერეთზე და სხვ.). სივრცე დაექვემდებარა პოლიტიზაციას და საზღვრითი შემომტკიცების, ე.ი. ლიმოგენეზის აუცილებლობის გააზრებას. პერმანენტული დინამიზმით გამორჩეული ამ სივრცობრივი რეკონფიგურაციის მაჩვენებელია სემანტიკური ცვლილებების დინამიკა ბაგრატიონთა დინასტიის ტიტულატურაში, მაგრამ ამაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ამჯერად შევხებით, თანაც მოკლედ და ისტორიული რეტროსპექციის სახით, საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმირების ძირითად ეტაპებს. ამ პროცესის წარმოსაჩენად ჩვენ აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ შიდა გეოპოლიტიკის ფაქტორი – ე.ი. საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის წარმოქმნის საკითხში შიდასივრცის ფორმირების ასპექტი. უფრო კონკრეტულად: როგორ ურთიერთქმედებენ გეოგრაფიულ-სივრცობრივი და პოლიტიკური ფაქტორები, ანუ რა გავლენას ახდენს გეოგრაფიული (მდინარეთა აუზები, მთისა და ბარის ხეობები და სხვ.) ფაქტორები პოლიტიკური ორგანიზაციის პროცესზე. ამ მხრივ ურთიერთკავშირი და ურთიერთგანპირობებულობა იმდენად ცხადი და არაორაზროვანია, რომ სახელმწიფო ტერიტორიის გენე-

ზისის პროცესის ატრიბუციისათვის შიდა გეოპოლიტიკა ლარის უმთავრეს მომენტად შეიძლება მოვიაზროთ.

საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის წარმოქმნას წინ უძღოდა მთისა და ბარის „ხევების“ (სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით – ინტენსიური მინამოქმედებისა და განვითარებული მესაქონლეობის) ურთიერთშერწყმა და ამის ბაზაზე ერთიანი ფეოდალური სენიორიის – „ქუეყანის“ ფორმირება. ასეთ „ქუეყანათა“ სიმრავლე, საუფლო-სამამფლობეობის ქსელი IX-Xსს-ში ღებულობს დისკრეტულ ფორმას და ფეოდალურ-სენიორალური კორპორატიზმის ნიშნებს (გავიხსენოთ ტბელები, ყანჩაელები, ძამელები, ფავნელები, სხვილოსელები, სამძივრები და ა.შ.).

ამავე დროს, ამ შიდა გეოპოლიტიკაში უალრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მდინარეების (პოტამისტურ) ფაქტორს, რადგანაც მოსახლეობის ძირითადი მასების კონცენტრაცია სწორედ მდინარეთა აუზებში ხდებოდა. ეს პოტამისტური სტრუქტურები ისტორიულად ყალიბდებოდა მდინარეებთან მცხოვრები ადამიანთა ჯგუფების ბუნებასთან ურთიერთქმედების გზით. ამ ჯგუფების თანდათანობითი გამსხვილებით, მათი ურთიერთინტეგრირებით და ამა თუ იმ საგვარეულოს სენიორალური პრეროგატივების გამოყოფით ამ პოტამისტურ-დემოგრაფიულ არეალებში იქმნებოდა პოლიტიკური ორგანიზმები – საუფლო-სამამფლობეობი თავიანთი მეთაური საგვარეულოებით, ადმინისტრაციული ცენტრებით, ლოკალური მმართველობითი სტრუქტურებით, თავიანთი „ბიუჯეტით“ და სხვ. მტკვრის, არაგვის, ქსნის, ლიახვის, დებედას, ალაზნის და სხვ. აუზებში წარმოქმნილი საუფლო-სამამფლობეობის სისტემა არის სამდინარო გეოპოლიტიკური ერთობების, თავისებური მიკროსახელმწიფოებრივი სივრცეების ერთობლიობა. ყოველი ასეთი პირველადი კერა ხდება ეკოლოგიურად და გეოპოლიტიკურად ერთმანეთისადმი მსწრაფი მიკროსივრცეების მიზიდვის ცენტრი. ამიტომაც არის, რომ პოტამიზმია სისტემანარმოქმნელი ფაქტორი და არა ფეოდალიზაციის სოციალურ-ეკონომიკური პროცესი. მდინარეების აუზი წარმოადგენს ბუნებრივ, აპრიორულ ნიშას კონსოლიდაციისათვის (და არა გლეხობის დაყ-

მევეების სოციალური მომენტი). ფეოდალური ვასალიტეტი ამ შემთხვევაში მიზეზი კი არაა, არამედ სწორედ რომ პოტამისტური გეოპოლიტიკური ფაქტორის შედეგია. რადგანაც გეოპოლიტიკური კონსოლიდაცია მიისწრაფვის სამდინარო-პოტამისტური ბირთვებისაკენ, საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურული კარკასი გახდა შავი და კასპიის ზღვების სამდინარო სისტემების წყალგამყოფი ქედი და მდ. მტკვრისა და მისი შენაკადების ხეობა. ეს იყო ქართული მინა-წყლის პოლიტიკური კონსოლიდაციისა და საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის წარმოქმნის ობიექტური საერთო-ისტორიული კანონი. საუფლო-სამამფლოები წარმოადგენდნენ სეპარატისტული ენერგიის მქონე და ცენტრიდანული იმპულსების განმავითარებელ თავისებურ პოლიტიკურ „კუნძულებს“. ისინი პერიოდულად ეწინააღმდეგებოდნენ ზემოთაღნიშნული კანონის მოქმედებიდან გამომდინარე ცენტრალიზაციის პროცესს და ხშირ შემთხვევაში ერთიანდებოდნენ „არქიპელაგებად“. ასეთი იყო, მაგალითად, შიდა ქართლის „არქიპელაგი“ ტბელთა საგვარეულოს მეთაურობით, რომელიც Xs. 70-80-იან წლებში აქტიურად ეწინააღმდეგებოდა ბაგრატ III-ის ცენტრალისტურ პოლიტიკას.

აღნიშნული ეპოქის ცენტრისკენული და ცენტრიდანული ძალების ურთიერთინააღმდეგობის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ერთი მომენტი: აშკარაა, რომ ამ ორი ტენდენციის ურთიერთშეჯახებაში ნათლად იკვეთება ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმების ძიების ასპექტში შექმნილი ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული მიდგომა, ე.ი. საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურის ორი მოდელი. მათ პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ „არჩილის მოდელი“ და „იოანე მარუშისძის მოდელი“.

ცნობილია, რომ VIIIს-ში ქართლის ერისმთავარმა არჩილმა განახორციელა ტერიტორიული რეფორმა – საერისმთავროს ერთი ნაწილი დომენად აქცია, ხოლო მეორე – მისდამი „უფლად შეწყნარებულ“ ერისთავებს გადასცა სამმართველოდ. რაში მდგომარეობს ამ რეფორმის შიდაგეოპოლიტიკური განზომილება? როგორც ჩანს, „არჩილის მოდელი“

ემყარებოდა სწორედ პირველადი პოტამისტური მიკროსივრცეების ტრადიციას და, ასე ვთქვათ, „კუნძულოვნების“, გეოპოლიტიკური სიმეტრიის ანგარიშგანევას: სახელმწიფო ტერიტორიის დიფერენციაცია, მისთვის ქსელური ხასიათის მინიჭებითა და სივრცობრივი „გართულებით“, მაგრამ მტკიცე პოლიტიკური ორგანიზაციის შექმნის მიზნით (რადგანაც ტერიტორიის ბირთვი დომენია, ხოლო ერისთავები არჩილთან „უფლად შეწყნარებულნი“).

„იოანე მარუშისძის მოდელი“ წარმოადგენს „არჩილის მოდელის“ სრულ ანტიპოდს. მისი გეგმა ასეთია – პოლიტიკური ცენტრის სივრცობრივი ექსპანსია; ქსელური პრინციპის უარყოფა და ლოკალური პოლიტიკური კერების ლიკვიდაცია; გეოპოლიტიკურ სიმეტრიას ქმნის არა „კუნძულთა არქიპელაგი“, არამედ „კუნძულოვნების“ სრული გაქრობა და ერთიანი ცენტრის ბატონობა; გამაგრება შიდა ქართლისა და ჯავახეთის პოლიტიკურ „კუნძულებში“, როგორც ერთგვარ პლაცდარმებში შემდგომი ძალისმიერი ცენტრალიზაციისათვის. რასაკვირველია, ბაგრატ გურგენის ძის (შემდგომში – ბაგრატ III) არჩევა ერთიანი მეფობის კანდიდატად იყო ამ პროგრესული მოდელის დინასტიური ლეგიტიმაციის არგუმენტი, გასაერთიანებელ პოლიტიკურ ერთეულებზე მისი მონარქისტულ-სამემკვიდრეო უფლებების თვალსაზრისით.

„არჩილის მოდელი“ არაეფექტური და არაადექვატური გამოდგა სახელმწიფოებრივი მშენებლობისა და ერთიანი პოლიტიკური სივრცის სტრუქტურირების თვალსაზრისით. ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა და გაერთიანებული ქართული მონარქიის პოლიტიკურ-ტერიტორიული ინფრასტრუქტურის ფორმირება წარიმართა მეორე სტრატეგიის (იოანე მარუშისძის მოდელის) საფუძველზე.

თუ პოტამისტური ფაქტორი გახდა გამაერთიანებელი პროცესის სისტემანარმომქნელი ფაქტორი, ამ სისტემის მოქმედებაში მომყვანი მექანიზმის ფუნქცია შეასრულა გეოპოლიტიკური ბირთვისათვის – შიდა ქართლისათვის ბრძოლის ფაქტორმა. ესეც, რა თქმა უნდა, ობიექტური კანონზომიერება იყო და სრულებითაც არ გახლავთ შემთხვევითი

ქართული ისტორიოგრაფიული ტრადიციის ("მატიანე ქართლისაჲ"-ს) სემანტიკური კომპოზიტი - „ბრძოლა ქართლსა ზედა“. პირიქით, იგი ცენტრალისტური პროცესის სივრცობრივ-ტერიტორიული განზოგადების პროდუქტია.

თუ ღრმად ჩაუვკვირდებით მიმდინარე მოვლენებს, შევამჩნევთ, რომ საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანებისა და ინტეგრირებული სახელმწიფო ტერიტორიის ჩამოყალიბების პროცესში ადგილი ჰქონდა ორი შიდაგეოპოლიტიკური ვექტორის ურთიერთგადაკვეთას შიდა ქართლში, როგორც ტერიტორიული სივრცის ბირთვულ სექტორში: ინტეგრაციის ჰორიზონტალური ღერძი, რომლის წყარო იყო „აფხაზთა სამეფო“, მიემართებოდა დასავლეთ საქართველოდან ლიხის ქედის გავლით შიდა ქართლი-კახეთ-ჰერეთის მიმართულებით და გაერთიანების პროცესში პრიორიტეტს ინარჩუნებდა Xს-ის 70-იან წლებამდე; ინტეგრაციის ვერტიკალური ღერძი კი, რომლის წყარო იყო „ქართველთა საკურაპალატო“ და რომლის უპირატესობაც Xს-ის 70-იანი წლებიდან გამოიკვეთა, - სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ და ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ. ამ ღერძების გადაკვეთის ადგილი და, შესაბამისად, ორი ზემოთაღნიშნული ცენტრალისტური იმპულსის შეჯახების არეალი იყო შიდა ქართლი. სწორედ ასე შეიძლება აიხსნას სიტყვათშეხამება „ბრძოლა ქართლსა ზედა“, რომელსაც ამკარად გამოხატული გეოსტრატეგიული დატვირთვა აქვს.

რასაკვირველია, გაერთიანების პროცესში უდიდესი როლი შეასრულა გარე გეოპოლიტიკამ - არაბთა ხალიფატის ზეწოლამ (არაბობის წინააღმდეგ ერთიანი ეროვნულ-პოლიტიკური ფრონტის ორგანიზაციისა და ცენტრალიზებული მონარქიის შექმნის აუცილებლობამ) და ბიზანტია-არაბების რეგიონალურმა წინააღმდეგობამ (არაბების წინააღმდეგ მოკავშირის სახით ძლიერი ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნით კონსტანტინოპოლის დაინტერესების თვალსაზრისით).

ამგვარ დასკვნებამდე მივყავართ საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანებისა და სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურის გეოპოლიტიკურ ანალიზს. ცნობილია, რომ ამ

პროცესის ღერძული ქრონოლოგიური არეა X-XI საუკუნეები, თუმცა შემდგომში, გარკვეული შიდა და გარე ფაქტორების ზეგავლენით, საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის სივრცობრივი სტრუქტურა განიცდის გარკვეულ მოდიფიკაციებს.

საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმირების პროცესის რელიეფური წარმოჩენისათვის, ამ პროცესის შინაგანი ფაზების ურთიერთმონაცვლეობის ზოგადი სქემის შექმნისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია გენეტიკური მეთოდის გამოყენება. გენეზის-წარმოშობის მეთოდის საშუალებით უფრო გასაგები ხდება პოლიტიკური სივრცისა და საზღვრების ფორმირება-ევოლუციის ცალკეული ეტაპების საკითხი.

გენეტიკური კლასიფიკაციის მიხედვით, პოლიტიკური სივრცე (ე.ი. სახელმწიფოს მიერ კონტროლირებადი სივრცე, იგივე სახელმწიფო ტერიტორია) იყოფა ენდოგენურ, ეგზოგენურ და ჰიბრიდულ (შერეულ) ფორმებად. ამგვარი დაყოფის საფუძველია სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმირების პროცესში შინაგანი, გარეგანი და ინტეგრირებული (როგორც შინაგანი, ისე გარეგანი) ფაქტორების მოქმედება. ფაქტორული დეტერმინაციის ამ კონსტრუქციაში ენდოგენურად ითვლება ის პოლიტიკური სივრცე, რომლის ჩამოყალიბება არსებითად განაპირობებს შინაგანმა ფაქტორებმა, ეგზოგენურად – თუ ფორმირება განპირობებულია უპირატესნილად საგარეო ფაქტორებით, ჰიბრიდულად – თუ ქმნადობის პროცესი აერთიანებს ორივე ფაქტორს.

საქართველოს სახელმწიფო საზღვრების ფორმირების სპეციფიკა საშუალებას იძლევა ეს პროცესი დახასიათდეს სწორედ გენეტიკური მოდელის ფარგლებში, თანაც ისეთი სახით, რომ ფაქტორული დეტერმინაციის გზით მიღებული ტიპები მოექცეს გარკვეულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში, ე.ი. პოლიტიკური სივრცის ტიპოლოგიური ვარიანტები გაუტოლდეს ქრონოლოგიურ ეტაპებს. საქართველოს ისტორიული და სახელმწიფო ტერიტორიის ჩამოყალიბების პირველი არსებითი ეტაპი არის „ფარნავაზის ეპოქა“ (ძვ. წ. IV-III საუკუნეების მიჯნა, უფრო კონკრეტულად — ძვ. წ. 328-263 წ.).

ამ ეტაპზე ფარნავაზიანთა დინასტიის პოლიტიკური სუვერენიტეტის ქვეშ მყოფ იბერიის სამეფოში საქართველოს ისტორიული ტერიტორია „გადანანილდა“ შემდეგ საერისთავოებში: ქართლის (სასპასპეტო), კახეთის, ხუნანის, სამშვილდის, წუნდის, კლარჯეთის, ოძრხის, არგვეთის, ეგრისის. მაშასადამე, ფარნავაზის დროს საქართველოს რეალპოლიტიკური ტერიტორია მეტ-ნაკლებად შეესაბამისებოდა ისტორიულ ტერიტორიას. მას აკლდა ჩრდილო-დასავლეთ სექტორი (საზღვარი პონტოს სამეფოსთან იყო მდ. ლალიძგაზე) და აღმოსავლეთ სექტორში მდ. იორისა და ალაზნის შუამდინარეთი (შემდგომი ჰერეთი). ეს ნაკლულევანება აღმოფხვრილ იქნა ვახტანგ გორგასლის მეფობის ხანაში, V ს II ნახევარში.

IV-IX სს-ში საქართველო, რომელსაც არ ჰქონდა პოლიტიკური ერთიანობა და არც ერთიანი სახელმწიფო ტერიტორია, წარმოადგენდა ბიზანტიური ცივილიზაციური წრის სასაზღვრო სექტორს, თანაც აღმოსავლეთთან გადაკვეთის სივრცეში. ის მდებარეობდა ღერძზე „დასავლეთ-აღმოსავლეთი“, რითაც აკავშირებდა ბიზანტიას ირანთან, ასევე სხვა აღმოსავლურ „სივრცეებთან“ და პირიქით. ამიტომ პოლიტიკური სივრცის ფორმირებაზე გადამწყვეტი გავლენა მოახდინეს ეგზოგენურმა (საგარეო) ფაქტორებმა – ბიზანტიამ, ირანმა, არაბთა ხალიფატმა (გავიხსენოთ თუნდაც: „დიდი ომიანობა“ ეგრისში (542-562 წ.წ.); ირანელთა მიერ მეფობის გაუქმება ქართლში (523 წ.) და ცალკეულ ერისთავთა „გამთავრებით“ პოლიტიკური სივრცის დანაწევრება; ეროვნული პოლიტიკური ორგანიზაციის აღდგენა და პოლიტიკური სივრცის სტრუქტურირების „საერისმთავროს“ მოდელის შექმნა (VI ს 70-იან წლებში), არაბთა ექსპანსია და მის გამო პოლიტიკური სივრცის ცენტრალური ბირთვის „დაცარიელება“, პოლიტიკური აქტიურობის პერიფერიაზე გადატანა და ა.შ.). ამ ფაქტორების საქართველოზე პერმანენტული ზეწოლის გამო ქართული პოლიტიკური სივრცის სიმყარე და მდგრადობის ხარისხი ძალიან დაბალი იყო. გარდა იმისა, რომ სივრცის ერთიანობა ვერ აღდგა, ადგილი ჰქონდა პოლიტიკური სივრცის თავისებურ ინვერსიას: ცენტრში – სიცარიელეს

(ქართული პოლიტიკური ერთეულის არარსებობის თვალსაზრისით), ხოლო პერიფერიაზე – ეროვნულ-პოლიტიკური ფორმების ქმნადობას. სწორედ ეგზოგენური ფაქტორებით გამოწვეული სივრცობრივი ინვერსიის შედეგი იყო ის, რომ ერთიანი საქართველოს ჩამოყალიბება მოხდა პერიფერიული აქტიურობის, პერიფერიის ცენტრისკენ მოძრაობის გზით და არა პირიქით (როგორც ეს იყო ევროპული მონარქიების წარმოშობის დროს).

ენდოგენური ფაქტორების პრევალირება საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ფორმირების პროცესში X ს-დან იწყება. იოანე მარუშისძის გეგმის რეალიზაცია, რაზეც უკვე ვისაუბრეთ, ენდოგენური ფაზის საწყისი მომენტი, ხოლო მონღოლთა აგრესია – საბოლოო. ამდენად – X-XIII სს ეპოქა წარმოადგენს საქართველოში ენდოგენური პოლიტიკური სივრცის კლასიკურ მაგალითს.

ამ ეპოქაში წარმოქმნილი ერთიანი ქართული მონარქიის სახელმწიფო ტერიტორიის განსაზღვრაში უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის ტიტულატურას, რადგანაც სწორედ საქართველოს მეფეთა ტიტულებში არის პროექცირებული მონარქიის კონტროლქვეშ მყოფი ბაგრატიონთა მონარქისტულ სიუზერენიტეტს დაქვემდებარებული პოლიტიკური სივრცე, თანაც სტრუქტურული სივრცობრივი ორგანიზაციის თვალსაზრისით.

ჯერ ერთი, ტიტულატურა წარმოადგენს გაერთიანებული საქართველოს შემადგენლობაში შემავალი ტერიტორიის ინტეგრალურ მაჩვენებელს. ის პირდაპირ აფიქსირებს საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის შემადგენელ ნაწილებს და ამით არის ქვეყნის ერთიანი მიწა-წყლის რეპრეზენტაციის ოფიციალური ფორმა.

მეორე, ბაგრატიონთა ტიტულატურა წარმოადგენს ქართული პოლიტიკური სივრცის დეკოდირების ერთგვარ იურიდიულ აქტს, რადგანაც მასში არეკლილია ისტორიულ ქართულ ტერიტორიებზე მფლობელობისა და პოლიტიკური სუვერენიტეტის უფლებრივი კანონიერება.

მესამე, ბაგრატიონთა მონარქისტული ტიტულატურა არ არის მხოლოდ საქართველოს ტერიტორიისა და ეროვნუ-

ლი საზღვრების სტრუქტურულ-ინსტიტუციური ობიექტივაცია. ის, ამავე დროს, განსაზღვრული სულიერ-იდეოლოგიური დატვირთვის მატარებელია. ტიტულატურა არის თავისებური მენტალური მეტასივრცე – ბაგრატიონთა დინასტიის ხელისუფლების ქვეშ გაერთიანებული ტერიტორიის მოაზრება. ამ გაგებით კი ის წარმოადგენს ქართველი ერის სივრცითი აზროვნების გამოხატულებას, ეროვნული ტერიტორიის კონცეპტუალური გააზრების გამოვლენას.

საქართველოს მეფეთა ტიტულატურა, როგორც ცნობილია, შეიცავს შვიდ სეგმენტს - „მეფე აფხაზთა, ქართველთა რანთა, კახთა და სომეხთა, შარვანშა და შაჰანშა“. ამ სისტემაში თითოეული ტიტული ასახავს ერთიანი მონარქიის შემადგენლობაში ამა თუ იმ ტერიტორიის შესვლას და ამდენად წარმოდგება, როგორც სივრცობრივ-ტერიტორიული კონცეპტი, როგორც ერთგვარი კონცეპტუალური მიკროსივრცე. ტიტულატურა მთლიანობაში ასახავს ერთიან საქართველოს – კონკრეტული ტიტულების ქვეშ მოაზრებული მიკროსივრცეების (დასავლეთ საქართველო, „ქართველთა საკურაპალატო“, კახეთ-ჰერეთი და ქვემო ქართლი) ერთობლიობის სახით. ტიტულატურის შვიდი სეგმენტიდან მხოლოდ ორი („შარვანშა“ და „შაჰანშა“) არ შეესაბამება საკუთრივ ქართულ ისტორიულ-ეთნიკურ ტერიტორიას და ეს მომენტი ჩანს კიდევ ტიტულატურის სემანტიკურ სტრუქტურაში – ეს ორი ტიტული დანარჩენებისაგან გამოყოფილია აზრობრივი ბლოკის სახით: „შარვანშა“ გულისხმობს ჩრდილოეთ აზერბაიჯანს, ხოლო „შაჰანშა“ კი – ისლამური (ძირითადად ქურთული) დინასტიების მფლობელობისგან განთავისუფლებულ და შემოერთებულ სომხურ ტერიტორიებს.

მაშასადამე, შეიძწევრიანი ტიტულატურის შინაგანი აზრობრივი დიფერენტულობა (ეთქვათ „5+2“ ფორმულით) გარკვევით აფიქსირებს იმდროინდელი საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში საკუთრივ-ქართული და არაქართული სახელმწიფო ტერიტორიების ერთგვარ გამიჯვნას.

განხილვადი პრობლემის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს ასევე პოლიტიკური ცნება „საქართველო“-ს ჩამოყალიბებას. როგორც ჩანს, ამ ცნების გენეზისის საბო-

ლოო ფაზაა XI-ის პირველი ათწლეული, კონკრეტულად კი 1001 და 1008 წლების მოვლენები; 1001 წელს დავით III კურაპალატის გარდაცვალების შემდეგ, ბაგრატ III-მ მიიღო „ქართველთა მეფის“ ტიტული (ეს ტიტული ბაგრატის პაპას, ბაგრატ II-ს პქონდა და მისი გარდაცვალების შემდეგ 994წელს მიიღო დავით III-მ). ეს ტიტული, ფეოდალური ინსტიტუციის თვალსაზრისით, ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ქართველი მეფეების ტიტულატურაში, რადგანაც ის ახდენდა ქართულ პოლიტიკურ სამყაროში მონარქისტული მაიორატის პრინციპის დე იურე ლეგიტიმაციას და, მეორეს მხრივ, გამოირიცხავდა (უფლებრივი კანონიერების თვალთახედვით) ბაგრატიონთა სამეფო საგვარეულოს შიგნით სხვადასხვა შტოებს შორის პარადინასტიური პროცესების განვითარებას. 1008 წელს, მამის, გურგენ II-ის გარდაცვალების შემდეგ კი ბაგრატ III-მ მიიღო „მეფეთა მეფის“ ტიტული და მასთან ერთად უშუალო მფლობელობაში – ამიერტაო, შავშეთი, კლარჯეთი და სამცხე-ჯავახეთი. ამ ორმა მნიშვნელოვანმა მოვლენამ საბოლოოდ შექმნა ცნება „საქართველო“, თავისი ტერიტორიული არეალით და ამ სახელმწიფო ტერიტორიაზე პოლიტიკური სუვერენიტეტის მატარებელი ინსტიტუციური სუბიექტით – ბაგრატიონთა დინასტიით.

მაშასადამე, პოლიტიკური ცნება „საქართველო“ თავის თავში შეიცავდა სახელმწიფო ტერიტორიას და მასზე მმართველობითი უფლებით აღჭურვილ დინასტიას. დუალისტური სტრუქტურის (ტერიტორია+მონარქია) მქონე ეს ცნება განსხვავდებოდა „საქართველოს“ რელიგიურ-კულტურული კონცეფციისაგან, რომელიც მოცემულია „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“: „ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღირიცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეინირვის და ლოცვამ ყოველი აღესრულების, ხოლო კუირიელემსონი ბერძნულად ითქუმის“. ამ ფორმულასაც დუალისტური ფუნქცია გააჩნია, ოღონდ რელიგიურ-კულტურული განზომილებით. ის, ერთი მხრივ, „შემოხაზავს“ საქართველოს, ხოლო მეორე მხრივ, განასახიერებს ჩვენი ქვეყნის კულტურულ-ცივილიზაციურ კავშირს დასავლურ სამყაროსთან („ბერძნულად ითქუმის“). მაგრამ რა ფორმით „შემოხაზავს“ ეს

ცნება საქართველოს? ამ ფორმულით „საქართველო“ არის ტერიტორია, სადაც მოსახლეობენ ქართული-დიოფიზიტური ქრისტიანობის აღმსარებელი ხალხები. ეს სივრცე კი საგრძნობლად სცილდება საქართველოს საკუთრივ ისტორიული ტერიტორიის ფარგლებს. აქ „ტერიტორია“ აზრობრივად იყოფა ორ სივრცედ: „ქართლი“ არის იმ ტერიტორიების ერთობლიობა, სადაც გავრცელებულია ქართული ქრისტიანობა, ხოლო დანარჩენი სივრცე- ასე ვთქვათ, არასაქართველოა. თუ ამ კონცეფციის პრიზმაში საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას განვიხილავთ, მივიღებთ, რომ მას შემდეგ, რაც მის გარკვეულ ზონებში უცხო ეთნიკური ელემენტი ჩასახლდა ან იქ მცხოვრებმა ქართველებმა დაკარგეს რელიგიური თვითმყოფადობა, იქ უკვე აღარ არის საქართველოს ტერიტორია, ე.ი. ამა თუ იმ არეალის ეთნოლინგვისტური, დემოგრაფიული და კონფესიური ცვლილება გამოდის მისი საერთო ტერიტორიიდან აზრობრივი „ამოგდების“ და საზღვრის „მოძრაობის“ საფუძველად. ამავე დროს, აღნიშნული კონცეფცია ახდენს პოლიტიკური სუვერენიტეტის ჩანაცვლებას კანონიკური იურისდიქციით და, როგორც შედეგი, პოლიტიკური საზღვრის ცნების ნიველირებას. ამ შემთხვევაში საზღვრის დადგენის საწყისად ითვლება მართლმადიდებლობის გავრცელება, რის გამოც საზღვარი კარგავს პოლიტიკურ დატვირთვას – პოლიტიკური საზღვრის არსებობა აქ თავისთავად გულისხმობს ქართული სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის გავრცელების საღვთო მისიაზე უარის თქმას. გარდა ამისა, აღნიშნულ კონცეფციაში არ არსებობს (არც შეიძლება არსებობდეს) განუყოფელი ეროვნული ტერიტორიის გაგება, რამეთუ ტერიტორიული განსაზღვრულობის საფუძველი არის სულიერი ფენომენი (მართლმადიდებლობა) და არა საგნობრივ-მატერიალური (საკუთრივ მინა-წყალი).

ამიტომ „ქართლად ფრიადი ქუეყანამ“ ვერ გამოდგება საქართველოს ისტორიული სახელმწიფო ტერიტორიის მადეტერმინირებელ ცნებად. რასაკვირველია, თავისთავად მას უაღრესად დიდი პოზიტიური მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს. ამ ცნების გეოგრაფია პოლიტიკური არ არის, მაგრამ სული-

ერ-ქრისტიანულია, ისტორიული ტერიტორიის აღმნიშვნელი არ არის, მაგრამ საქართველოს სულიერ-კულტურული მისიის გამომხატველია: საქართველო ახორციელებს არაქართული ტერიტორიების ცივილიზაციურ ათვისებას. ცივილიზაციური სივრცე კი ყოველთვის გაცილებით ფართოა, ვიდრე პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი, ანუ საკუთრივ ისტორიული სახელმწიფო ტერიტორია.

X-XIII ს.ს.-ში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩამოყალიბდა საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორია, ანუ ქართული მონარქიის მიერ კონტროლირებადი პოლიტიკური სივრცე, როგორც ქართული პოლიტიკური სტრუქტურის ფაქტობრივი და სამართლებრივი კომპეტენციის არეალი.

მაგრამ ამ ეპოქის საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორია წარმოადგენს სპეციფიკური სტრუქტურულ-ფუნქციონალური დატვირთვის მქონე ფენომენს. ჯერ ერთი, ეს არის ფეოდალიზმის დრო, როდესაც, როგორც ცნობილია, არ არსებობს ცნებები - „ეროვნული ტერიტორია“ და „პოლიტიკური საზღვრები“. მეორე, და ეს გახლავთ სპეციფიკის არსებითი განმსაზღვრელი: აღნიშნული ეპოქის საქართველო ფაქტობრივად წარმოადგენდა კავკასიის იმპერიას და წინა აზიის უძლიერეს სახელმწიფოს. პოლიტიკურ-ტერიტორიული თვალსაზრისით ის მოიცავდა ქართულ ისტორიულ-ეთნიკურ და არაქართულ ტერიტორიებს. ეს იყო თავისებურად ორგანიზებული გეოსივრცე, რომელიც მოიცავდა პოლიტიკურად ორგანიზებული განსხვავებული ეთნოკულტურული „მიკროსივრცეების“ ერთობლიობას. ამ შემთხვევაში ნათლად ჩანს რეგიონალურ გეოსივრცეში ქართული და არაქართული ტერიტორიული სტრუქტურების ურთიერთთანაფარდობა და საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიაც წარმოადგება, როგორც სტრუქტურულად დისკრეტული სივრცე, უფრო სწორად – სტრუქტურათა სივრცე.

ამ პერიოდში არსებობდა კავკასიის რეგიონალური გეოცივილიზაცია ქართული მონარქიის პეგემონობით. გეოცივილიზაციური კომპლექსის ღერძი და სისტემანარმომქნელი ფაქტორი გახდა ძლიერი, ცენტრალიზებული საქართველო, ხოლო მექანიზმი – კარგად ორგანიზებული, პოზიტიური გე-

ოკულტურული ექსპანსია. ექსპანსიას ჰქონდა რამდენიმე ვექტორი – ქრისტიანობისა და ქართული ენის გავრცელება ჩრდილოეთ კავკასიაში; სომხეთსა და დასავლეთ შირვანში მართლმადიდებლობის გავრცელების მცდელობები; ანტი-სელჩუკური იდეოლოგიური ფასეულობების დანერგვა.

XI-XIII სს-ში ანტითურქული იდეოლოგიის ფონზე და კარგად ორგანიზებული პრევენტული ომების სისტემის წყალობით ხდებოდა საქართველოს სახელმწიფოს გავლენის ზონის გაფართოება (ჩრდილოეთ სომხეთი, შირვანი და ჩრდილო-დასავლეთი აზერბაიჯანი, ჩრდილოეთ კავკასია). კავკასია გარდაიქმნა ქართლოცენტრისტულ გეოცივილიზაციურ სისტემად – საქართველოს გეოკულტურული და გეოპოლიტიკური „რადიაციის“ სივრცედ. ქართლოცენტრიზმის კლასიკურ ფორმულად შეიძლება ჩაითვალოს თამარის ისტორიკოსის ცნობილი სიტყვები: „ამისი მონამე არს სახლი შარვანშეთი და დარუბანდელთა, ლუნძთა, ოვსთა, ქაშაგთა, დურძუკთა, კარნუ ქალაქელთა და ტრაპიზონელთა, რომელნი თავისუფლებითსა ცხოვრებასა ამის მიერ იყვნეს და მტერთაგან უზრუნველობასა.“

ამ ფორმულაში ნათლად იკვეთება ქართული მეტასივრცის მენტალური ცვალებადობა და ვარიაციულობა – იგი იძენს იმპერიულ დატვირთვას, ანუ იდეოლოგიურად ასაბუთებს საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის გაფართოებას და საზღვრის პოზიტიურ მობილობას. ამ კონსტრუქციაში სომხეთი და ჩრდილოეთ აზერბაიჯანი არის საქართველოს მიერ თურქული ზენოლისაგან გათავისუფლებული სექტორები, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასია წარმოდგენილია, როგორც ერთგვარი „ცარიელი სივრცე“, რომელიც კულტურულად (ქრისტიანობისა და ქართული ენის გავრცელება) და პოლიტიკურად (უსაფრთხოების გარანტირება და ვასალიტეტი) შეავსო ქართულმა მეტროპოლიამ.

თუ კავკასიის ქართლოცენტრისტულ გეოცივილიზაციას გეოსისტემის თვალთახედვით შევხედავთ და ტერიტორიულ-სივრცობრივი ორგანიზაციის კუთხით გავაანალიზებთ, შემდეგ სურათს მივიღებთ: გეოცივილიზაციური სივრცე იყოფა ცივილიზაციურ ბირთვად და გეოცივილიზაციუ-

რი ზონებისა და პერიფერიების სისტემად. ცივილიზაციურ ბირთვს შეადგენს საკუთრივ ქართული ისტორიული ტერიტორია, ხოლო გეოცივილიზაციური პერიფერიების სისტემას – საქართველოს სამეფოს უშუალო შემადგენლობაში შემავალი და გავლენის ქვეშ მყოფი არაქართული ტერიტორიები. ამასთან, გეოცივილიზაციური პერიფერია სტრუქტურული კლასიფიკაციისა და ფუნქციის თვალსაზრისით ორ ნაწილად იყოფა – საქართველოს შემადგენლობაში უშუალოდ შემოერთებული ჩრდ. სომხეთი და დას. შირვანი, როგორც პირველი გეოპოლიტიკური იარუსი და ყმადნაფიცობა-ვასალიტეტის რკალი, ჩრდილოეთ კავკასიით დანყებული და ტრაპიზონის იმპერიით დამთავრებული, როგორც მეორე გეოპოლიტიკური იარუსი (იგივე თავდაცვის პირველი ხაზი).

პირველი და მეორე იარუსები არსებითად წარმოადგენდნენ ბუფერული ზონებისა და ლიმეს-ფრონტირების სისტემას, რადგანაც სტრატეგიული თავდაცვის ორი გარსის ფორმით ისინი იცავდნენ ცივილიზაციურ ბირთვს – საკუთრივ ქართულ სახელმწიფო-ისტორიულ ტერიტორიას. ამიტომ ორივე ეს იარუსი ერთობლიობაში ქმნიდა საქართველოს „საერთაშორისო საზღვარს“ - იმდროინდელ მაჰმადიანურ იმპერიებთან გამყოფ სასაზღვრო ზოლს. ერთი სიტყვით, ქართული მონარქიის კონტროლქვეშ მყოფი არაქართული ტერიტორიების კომპლექსი საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ორგანული ნაწილი კი არ იყო, არამედ სპეციფიკური სამხედრო-პოლიტიკური, ეთნოლინგვისტური და ანთროპოგეოგრაფიული ფაქტორებით ნაწარმოები სასაზღვრო ცივილიზაციათაშორისი ზონა, იგივე სტრატეგიული ლიმეს-ფრონტირი.

XIV-XX საუკუნეებში ადგილი აქვს ჰიბრიდულ პოლიტიკურ სივრცეს, როდესაც სახელმწიფო ტერიტორიის სტრუქტურულ პერტურბაციებს ინვევენ როგორც შიდა, ასევე გარეშე ფაქტორები.

XIII ს-ის 30-იანი წლებიდან მონღოლთა დაპყრობებმა, ხოლო XIV საუკუნის ბოლო მეოთხედისა და XV ს-ის დამდეგის თემურ-ლენგის შემოსევებმა ფაქტობრივად დაანგრია

ზემოთხსენებული ოპტიმალური ტერიტორიულ-ლიმესური სისტემა.

მონღოლთა ექსპანსიამ და შემდგომმა თემურიდულმა აგრესიამ მოშალა საქართველოს ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარება, სტიმული მისცა ცენტრიდანულ ტენდენციებს და სასაზღვრო-ტერიტორიული კრიზისების განვითარებას. ამ დაპყრობებმა საქართველოს ტერიტორიულ სივრცეში განაპირობა შიდა დიფერენციაცია (დუმნების სისტემა, ორმეფობა, ხას-ინჯუს რეჟიმი, პოლიტიკური პოლიცენტრიზმი, მონარქისტული ღერძის ფაქტობრივი მოშლა), პირველადი სეპარატისტული კერების აღდგენა, რომლებიც ამჯერად სამთავროთა სისტემის სახით აღდგნენ. ამ ახალი კონფიგურაციის მთავარი შედეგი იყო შიდა-გეოპოლიტიკური ბალანსის რღვევა, სამოქალაქო ომის პროვოცირება XV ს-ის 60-80-იან წლებში და საქართველოს პოლიტიკური დაშლა.

ამავე დროს, ხსენებულმა დაპყრობებმა სტიმული მისცეს ფართომასშტაბიან სასაზღვრო-ტერიტორიულ კრიზისს – საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული საზღვრების ინტრავერტულ (შიგნითკენ, ქვეყნის სიღრმეებისაკენ მიმართულ) „ამოძრავებას“.

სასაზღვრო მობილობის ცალკეულ ფაზებზე ქვემოთ გვექნება საუბარი. ამჯერად კი ხაზს გაუუსვამთ შემდეგს: მონღოლთა ექსპანსიამ გამოიწვია რეალური სასაზღვრო კრიზისი სამხრეთში და ჩრდილოეთი საზღვრის ცენტრალურ სექტორში. სამხრეთში შეიცვალა მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა – გაჩნდნენ თათრულ-მომთაბარული ეთნიკური ანკლავები. მათი დარტყმის შედეგად ქართველთა ნაწილი ამოწყდა, ნაწილი ასიმილირდა, ხოლო დიდმა ნაწილმა შიდა კოლონიზაციას მიმართა და საქართველოს სხვა რაიონებში გადასახლდა. ეს იყო ეთნიკური საზღვრის არსებითად პირველი სერიოზული „ამოძრავება“ საქართველოს ტერიტორიის შიდა სიღრმეებისაკენ.

როგორც ცნობილია, მონღოლურმა აგრესიამ გამოიწვია დიდმასშტაბიანი ხალხთა მოძრაობა მთელ ევრაზიულ სივრცეზე. ამ მოძრაობის ერთ-ერთი მიმართულება იყო

ალან-ოსთა მიგრაცია, რომლითაც „ლია“ გახდა ჩვენი ჩრდილოეთი საზღვრის ცენტრალური სექტორი.

სასაზღვრო მობილობის ამ პროცესების შედეგად საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარკვეულ სექტორებში ჩამოყალიბდა ანკლავური ტიპის არაქართული ეთნო-ტერიტორიული კომპლექსები, რამაც შეზღუდა საქართველოს ტოტალური გეოპოლიტიკური შიდაველი (ე.ი. ქართული სახელმწიფოს მიერ საკუთრივ- ქართული ეთნოსის შუალობით კონტროლირებადი შიდასივრცე).

რაც შეეხება თემურიდულ აგრესიას, მან მოშალა საქართველოს გარესივრცე – საქართველოს „საერთაშორისო საზღვრები“ (იგივე თავდაცვის პირველი ხაზი), რომელშიც ამ პერიოდში შედიოდნენ სომხური თემები, შაქი, შარვანი და ჯალაირიანთა სახელმწიფო. გარესივრცის დესტრუქციის ყველაზე დიდი დარტყმა იყო ჩრდილოეთ კავკასიის ისლამიზაცია, რითაც დაიშალა კავკასიის ქართლოცენტრისტული გეოცივილიზაცია და , ამავე დროს, უკვე ჩრდილოეთის მიმართულებით „ამოძრავდა“ ჩვენი კულტურულ-ცივილიზაციური საზღვარი.

ამ დროიდან დაიწყო ქართული პოლიტიკური სივრცის ბიფურკაციის გრძელვადიანი ციკლი, რომელიც დღემდე გრძელდება: ეს არის ტერიტორიული დეზინტეგრაციის მოდელი, რომლის დროსაც, ერთი მხრივ, ბირთვი დაშლილია, ხოლო პერიფერიები მეორე მხრივ, (როგორც ისტორიული სახელმწიფოს ორპოლუსიანი ბუფერი, ისე დაშლის შედეგად წარმოქმნილი „ახალი პერიფერიები“ - ცალკეული ქართული სამეფო-სამთავროები) გადანაწილებულია სხვადასხვა გეოპოლიტიკურ ცენტრებში (ირანი, ოსმალეთ-თურქეთი, რუსეთი).

XVI ს-დან ქართული გეოპოლიტიკური კვანძი წარმოადგენდა ორი ისლამური იმპერიის – ირანისა და ოსმალეთის წინააღმდეგობის ობიექტს. კვანძის გახსნისა და ძალთა ბალანსის რეჟიმის ერთგვარი გამოვლენა იყო 1555 წლის ამასიის ხელშეკრულება, რომლის თანახმადაც იმპერიებმა დაინაწილეს საქართველო (და მთელი სამხრეთ კავკასია). XVIII ს-დან ამ დავაში ჩაერთო რუსეთის იმპერია და იმპერიათაშო-

რისმა წინააღმდეგობამ მოიცვა კასპია-კავკასია-შავი ზღვის მთელი ლიმიტროფული სივრცე. ამ სივრცეში ჩამოყალიბდა კავკასიის „ჩამყლაპავი“ ორი გეოპოლიტიკურ-ექსპანსიონისტური იმპულსი, რომლებმაც სივრცობრივად ორი ნახევარმთვარის ფორმა მიიღეს; სამხრეთულ ნახევარმთვარეს ქმნიდა ისლამური იმპერიების რკალი, ხოლო ჩრდილოეთი-სას – რუსეთი.

XIX-XX საუკუნეების მოვლენებმა განაპირობეს ამ სისტემის რამდენადმე გარდაქმნა – ირანის ფუნქციონალური ამოვარდა სისტემიდან და კავკასიის დანაწილება რუსეთსა და თურქეთს შორის 1921 წელს (ქართული გეოპოლიტიკური ბირთვი – რუსეთს, ხოლო დასავლეთ სომხეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო – თურქეთს).

ასეთია მოკლედ, საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორიის ფორმირების ძირითადი ქრონოტოპული სქემა, პროცესის გეოპოლიტიკური და გეოისტორიული განზომილების თვალთახედვით. მაგისტრალური ტენდენცია ამ პროცესში მდგომარეობს მის ციკლურ ხასიათში: სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში, გარკვეული შინაგანი და საგარეო ფაქტორების (სხვადასხვა გეოპოლიტიკური ცენტრების პერმანენტული ზეწოლის) ზეგავლენით აშკარად შეიმჩნევა სასაზღვრო-ლიმოგენეზური პროცესის რიტმულობა, ინტეგრაციისა და დეზინტეგრაციის ფაზების ურთიერთმონაცვლეობა. ლიმოგენეზური რხევების მაღალი ამპლიტუდა კი თავისთავად განაპირობებდა ირედენტისტული ტენდენციების გააქტიურებას საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდებში. სწორედ ამიტომაც არის, რომ ქართული ირედენტიზმის კვლევა ფაქტობრივად შეუძლებელია სასაზღვრო-ტერიტორიული პრობლემატიკისაგან მოწყვეტით. საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის წარმოქმნა-ევოლუცია, „მოძრავი“ საზღვარი და ირედენტიზმი განხილულ უნდა იქნეს ერთიან მთლიანობაში. ქვემოთ შევეცდებით ანალიტიკურ ძიებას ამგვარი ინტეგრალური მოდელის ფარგლებში.

მანამდე კი საჭიროა საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორიის კონკრეტული გეოგრაფიული ნო-

მენკლატურის წარმოდგენა, მისი მაქსიმალურად შესაძლებელი ზუსტი ლოკალიზაცია.

წინასწარვე უნდა ითქვას, რომ ჩვენ მკვეთრად უნდა გავმიჯნოთ ერთმანეთისაგან საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი და სახელმწიფო-ისტორიული საზღვარი.

საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი გულისხმობს კონკრეტულ-ისტორიულ პერიოდებში ქართული სახელმწიფოს პოლიტიკური კონტროლის ქვეშ მყოფი ტერიტორიის შემომსაზღვრავ ხაზს და მოიცავს არაქართულ ტერიტორიულ არეალებსაც. ამიტომ ბრძოლა ამ ხაზის აღდგენისათვის, ცხადია, არ უნდა ჩაითვალოს ირედენტუიზმის გამოვლინებად.

საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული საზღვარი კი გულისხმობს ქართველი ერის ეთნოსფეროს არეალს, იმ ტერიტორიულ სივრცეს, რომელსაც ქართული სახელმწიფო აკონტროლებდა ტოტალური ეთნიკურ-გეოპოლიტიკური ველის სახით – ე.ი. საკუთრივ ქართული ეთნოსის მეშვეობით.

საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორია არის სახელმწიფო ტერიტორიის ის ნაწილი, რომელიც წარმოადგენს ქართველი ერის ეთნიკურ ტერიტორიას, საკუთრივ-ქართული ეთნო-ცივილიზაციური კერების განსახლების ერთობილ არეალს.

ცხადია, რომ სახელმწიფო და სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორიების ურთიერთანაფარდობას დიდი მნიშვნელობა აქვს; საქართველოს სამხედრო და პოლიტიკური ძლიერების პერიოდებში ეს თანაფარდობა ღებულობდა ექსტრავერტული ოპტიმუმის ხასიათს, საზღვარი სცილდებოდა საკუთრივ-ქართულ ისტორიულ ტერიტორიას და მას ქართულ პოლიტიკურ სივრცეში „შემოჰქონდა“ არაქართული ტერიტორიები. ამგვარი საზღვრის ცვალებადობის შეკავებისათვის ბრძოლა, რასაკვირველია, ირედენტუიზმად ვერ ჩაითვლება.

სხვათაშორის, საქართველოს სახელმწიფო და სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორიების კომპარატივისტიკას ცალსახად აფიქსირებს ქართული ისტორიოსოფიული ტრადიცია. მაგალითად, ვახუშტი ბატონიშვილმა სასაზღვრო ხა-

ზის მიმართულების ჩვენებისას (ასე ვთქვათ, მენტალური კარტოგრაფირების დროს) პირდაპირ უჩვენა ისტორიული ქართული ტერიტორიის მიჯნები, ხოლო მისი მოღვაწეობის ეპოქაში ქართული სამეფო-სამთავროების შემადგენლობაში შემავალი არაქართული მინა-წყალი ცალკე გამოჰყო.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი ხაზგასმით მიჯნავდა ერთმანეთისაგან საერთოდ საქართველოს საზღვრებს (ე.ი. პოლიტიკურ საზღვრებს ამა თუ იმ ხანაში) და საკუთრივ-ქართულ ისტორიულ საზღვრებს, რომლებსაც ის „ქართველთა ტომობრივი მოსახლეობის საზღვრებს“, ან კიდევ „მხოლოდ მჭიდროდ შემოფარგლულ საზღვრებს“ უწოდებდა.

ისტორიულ და პოლიტიკურ საზღვრებს განასხვავებდა ერთმანეთისაგან საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის თვალსაჩინო მკვლევარი პ. ინგოროყვა. ის წერდა: „საქართველოს პოლიტიკური საზღვრები ხშირად იცვლებოდა წარსულში, მაგრამ საქართველო ყოველთვის ერთსა და იმავე ტერიტორიას ერქვა, სადაც ქართველი ერი მოსახლეობს მთელი მისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე... ეს ტერიტორია საქართველო, გარდა იმისა, რომ ერთი მთლიანი კულტურულ-ისტორიული ერთეულია, იგი ამავე დროს ერთი მთლიანი და განუყოფელი ფიზიკურ-გეოგრაფიული ერთეულია, ერთი ქვეყანა შემოფარგლული ბუნებრივი საზღვრებით (32,10).

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის სტრუქტურისა და ნომენკლატურის ზოგადი მოდელის შესაქმნელად, ცხადია, მთავარ წყაროს წარმოადგენს ჩვენი ეროვნული ისტორიოგრაფიული ტრადიცია. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ქრონიკა, ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრება“ და „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ძეგლები სრულყოფილების მეტ-ნაკლები ხარისხით აფიქსირებენ ქართველი ერის ისტორიული ეთნოსფეროს კონფიგურაციას. ამ ძეგლებშივე მართალია მკრთალად, მაგრამ მაინც იკვეთება ქართველი ერის საზღვრითი, სივრცითი აზროვნების საწყისები.

საგულისხმოა, რომ ქართულ ისტორიულ აზროვნებაში ცნება „საზღვარი“ ნიშნავს არა მარტო შემომსაზღვრელ ხაზს, არამედ ასევე ტერიტორიის ფლობას, მინაზე უფლე-

ბას, მაგალითად: სვიმონ კანანელი გარდაიცვალა „ქალაქსა ნიკოფსისასა, საზღვარსა ბერძენთასა“; „სომეხთა უკუმოს-ცეს საზღვარი ქართლისა, ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჯავახეთი და არტანი“; „მირდატ მეფე ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღვარსა ქართლისასა“ და ა.შ. მაშასადამე, საზღვარი კუთვნილების, მფლობელობის ობიექტადაც წარმოიდგინება. ეს ცნება კუთვნილ ტერიტორიასაც აღნიშნავს და ამ კუთვნილების გეოგრაფიულ შემოხაზვასაც.

შეიძლება გადაუჭარბებლად აღინიშნოს, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის ზუსტი გეოგრაფიული ლოკალიზაცია და ისტორიული საზღვრების ნომენკლატურა, პირველად, თანაც სისტემატიზებული სახით ჩამოაყალიბა ვახუშტი ბაგრატიონმა. მან შექმნა ორიგინალური ისტორიოსოფიული კონცეფცია, რომელშიც გამოყო ისტორიული მეცნიერების ოთხი სტრუქტურული ერთეული. „ისტორია განიყოფების ოთხ ნაწილად. – წერდა ვახუშტი – ადგილის აღწერად (ე.ი. გეოგრაფიად დ.ჯ.), ნათესავთა მეტყველებად (გენეალოგიად), წლის მრიცხვლებად (ქრონოლოგიად) და მოქმედების აღწერად (ფაქტოლოგიად)“ (14,1). ამ მეთოდოლოგიურ იდეაში ისტორიული აზრის ტიპოლოგიური სტრუქტურაც ჩანს და ისტორიის ონტოლოგიური სივრცეც.

ვახუშტიმ პირველმა შექმნა საქართველოს ისტორიის სივრცითი კონცეფცია. მან პირველმა შემოსაზღვრა ქართული ეთნოსივრცე, როგორც ისტორიული ტერიტორია. ამიტომ ქართულ აზროვნებაში ტერიტორიული იდენტურობა ვახუშტი ბატონიშვილიდან იღებს სათავეს. შემდგომში ტერიტორიული იდენტურობის განმტკიცებასა და სისტემატიზაციაში დიდი წვლილი შეიტანეს ივ. ჯავახიშვილმა (54) და პ. ინგოროყვამ (32).

საერთოდ საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორიის სტრუქტურა და სასაზღვრო-ლიმნოლოგიური ნომენკლატურა ასეთი სივრცითი სისტემის ფორმას იღებს: ხაზი კავკასიონის ქედის გაყოლებით „გაგრის კარიდან“ ცაილახანის მთაზე მდ. გიშისწყლის (ქურმუხის) სათავემდე – ჩრდილოეთით; ხაზი კავკასიონის ქედიდან მტკვარ-ალაზნის

შესართავამდე (ქურმუხის ხეობის აღმოსავლეთ მიჯნამდე) – აღმოსავლეთით; ხაზი მტკვარ-ალაზნის შესართავიდან დასავლეთის მიმართულებით – მდინარეების მტკვრისა და არაქსის წყალგამყოფი ქედის, იგივე ბამბაკ-ერევნის ქედის (სეფანის ტბის ჩრდილოეთით და ჩრდილო-დასავლეთით დაახლოებით 8-10 კმ-ზე), შემდეგ ყარსისა და პონტოს ქედების გაყოლებით შავი ზღვის სანაპირო წერტილამდე სოფ. ქელაღისთან – სამხრეთით.

მკვლევარმა ჯ. კეკელიამ, ვახუშტისეული გეოგრაფიული ნომენკლატურის თანამედროვე ტოპოგრაფიულ რუკებზე პროექტირების გზით, აღადგინა ეს ხაზი და პირობითი გამოთვლებით მიიღო საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის მოცულობითი სიდიდე – 134 ათასი კვ.კმ (34,19), რაც თითქმის ორჯერ აღემატება საქართველოს თანამედროვე სახელმწიფო ტერიტორიის მოცულობას.

ეს არის საქართველოს ისტორიული ტერიტორია, ქართული ცივილიზაციის სტაციონარული არეალი, ქართველი ერის ეთნოსფერო და ისტორიული სასიცოცხლო სივრცე.

ქართული ირედენტიზმი და მისი ისტორიული ტიპოლოგია.

1. „მობილური საზღვრების“ ფაქტორი საქართვე- ლოს ისტორიაში

რაკი ჩვენ ირედენტიზმი განვმარტეთ, როგორც დაკარგული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის ბრძოლის სტრატეგია და კონკრეტულ-ფაქტოლოგიური პროცესი, ცხადია, რომ ლიმოლოგიურ განზომილებაში ის გულისხმობს საზღვრების „მოძრაობის“ წინააღმდეგ მიმართულ ფენომენს, კონკრეტულად ბრძოლას საზღვრების ნეგატიური, ინტრავერტული „მოძრაობის“ ან ამგვარი „მოძრაობის“ შედეგების მიმართ. აქედან გამომდინარე, ქართული ირედენტიზმის ისტორიოგრაფიული კონცეფციის შექმნა, მისი შინაგანი სტრუქტურის, ტიპებისა და ცალკეული სტადიების შესწავლა შეუძლებელია საქართველოს ისტორიული ტერიტორიებისა და საზღვრების ცვალებადობის ისტორიული დინამიკის გათვალისწინების გარეშე.

მობილური საზღვრის პრობლემა ფაქტობრივად ერთ-ერთი ცენტრალური, ფუნდამენტური პრობლემაა საქართველოს ისტორიაში და, შესაბამისად, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ჩვენი ისტორიული განვითარების პროცესის ანალიზისა და მოდელირებისათვის.

რა არის მობილური, „მოძრავი“ საზღვარი და როგორ შეიძლება ამ სპეციფიკური ლიმოლოგიური ფენომენის კონცეპტუალიზაცია? საერთოდ მოძრავი საზღვრის კონცეფცია და განსაკუთრებული „ფრონტიური“ ცხოვრების ფენომენი პირველად შემუშავდა და საკმაოდ მრავალმხრივად იქნა შესწავლილი ამერიკულ ისტორიოგრაფიაში. ცნობილმა ისტორიკოსმა ფრედერიკ ტერნერმა ჩამოაყალიბა „მუდმივად მოძრავი საზღვრის“ თეორია და ამ საზღვარს „ფრონტიერა“ უწოდა (88,4-21). მის თანახმად, ფრონტიერა არის ე.წ. „ამერიკული დიდი საზღვარი“, რომელიც პერიოდულად იცვლებოდა (ამ შემთხვევაში „მოძრაობდა“ დასავლეთისა და სამხრეთის მიმართულებებით) აშშ-ის შემადგენლობაში ახალ-

ახალი მიწა-წყლის შემოერთების შედეგად, ამ სახელმწიფოს პირველადი ტერიტორიის გაფართოების სახით.

ჩვენებურად რომ ვთქვათ, ტერნერის „ფრონტიერა“ თუ „დიდი ამერიკული საზღვარი“ არის ჩრდილოეთ ამერიკის ევროპული კოლონიზაციის შედეგად ეტაპობრივად დასავლეთისაკენ მოძრავი საზღვარი. იგი გამოხატავს სახელმწიფო ტერიტორიის გაფართოებისა და სივრცობრივი ექსპანსიის ცალკეულ ფაზებს, ე.ი. მობილობას გააჩნია ექსტრავერტული ხასიათი და მიმართულია „გარეთკენ“, ახალ-ახალი სივრცეების დაუფლებისაკენ.

აშშ-ის ისტორიული განვითარების სპეციფიკის გამო აქ „ფრონტიერა“ არის ისეთი საზღვარი, რომელიც მოძრაობს გარეთკენ, გარე მიმართულებით. ის არის ათვისებულისა და აუთვისებლის, ცივილიზაციისა და ველურობის ზღვარი. ამიტომ ის ცალმხრივი და ერთგანზომილებიანი (თუ ერთმიმართულებიანი) საზღვარია.

საქართველოს შემთხვევაში დიამეტრალურად საპირისპირო მოვლენასთან, უფრო სწორად, მობილური საზღვრის ალტერნატიულ ფორმასთან გვაქვს საქმე. ისტორიული და პოლიტიკური ტერიტორიების ურთიერთშესაბამისობის ლიმოლოგიური „კანონის“ მოქმედება ჩვენს შემთხვევაში იყო უაღრესად რთული, გარკვეული ზიგზაგებითა და ტერიტორიული „ჩაყვანებით“ გამორჩეული პროცესი. ქართული ირედენტიზმი, როგორც ფენომენი, წარმოშვა ისტორიული საზღვრების ინტრავერტულმა, „შიგნითკენ“ მიმართულმა მობილობამ, ისტორიული და სახელმწიფო ტერიტორიების ნეგატიურმა ურთიერთთანაფარდობამ. საქართველოს ისტორიაში საზღვარი „მოძრაობდა“ სივრცის „შეკუმშვის“, უცხოური ინტერვენციების თითქმის უწყვეტი ჯაჭვის ზეგავლენით ქართული ეთნოტერიტორიული ველის პერმანენტული დავიწროების ასპექტში.

საქართველოს განსაკუთრებული ძლიერების ხანაში, რასაკვირველია ხდებოდა არაქართული სივრცეების სამხედრო-პოლიტიკური და კულტურული ათვისება, საზღვრის გაფართოება, მაგრამ ამ შემთხვევაში ისტორიული ტერიტორია ხომ უცვლელი რჩებოდა, სახელმწიფო ტერიტორიის

ზრდის მიუხედავად. საზღვრის შეკუმშვა კი სწორედ ისტორიულ ტერიტორიას ამცირებდა. ასე რომ, საქართველოს ისტორიული პროცესი მობილური საზღვრის ლიმოლოგიურ-ფაქტობრივი ობიექტივაციის სპეციფიკური არეალია – საზღვრების ექსტრავერტული „მოძრაობა“ ისტორიულ ტერიტორიას არ ცვლის (არადა, აშშ-ს შემთხვევაში სწორედ ასეა), ხოლო ინტრავერტული კი ცვლის – ამცირებს ერის სასიცოცხლო სივრცეს, მის ეთნოსფეროს და ამით ირედენტისტულ ტენდენციებს წარმოშობს.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მობილური საზღვრის თეორიის ატრიბუცია მოითხოვს ერთგვარ სიფრთხილეს: თუ აშშ-ს შემთხვევაში საზღვრის მობილობას განაპირობებს ახალი სივრცეების ათვისება და კოლონიზაციური ექსპანსია, საქართველოს შემთხვევაში ჩვენ უნდა ვილაპარაკოთ ინტრავერტულ მობილობაზე, ე.ი. წინათ არსებული ისტორიული ტერიტორიის ცალკეული ნაწილების დავიწროებაზე, ცალკეული სივრცითი სექტორების პერმანენტულ დაკარგვაზე. ამიტომ ფ. ტერნერის თეორიას ჩვენ ვიყენებთ სემანტიკური („მოძრავი“ საზღვრის დეფინიცია) და სუბსტანციური (ისტორიულ განვითარებაზე „მოძრავი“ საზღვრის ზეგავლენის განზოგადებული მოდელი) თვალსაზრისით.

რა როლი შეასრულა მობილურმა საზღვარმა საქართველოს ისტორიაში? რასაკვირველია, ჩვენ შორსა ვართ, ასე ვთქვათ, ლიმოლოგიური დეტერმინიზმისაგან. მაგრამ იმანენტური კავშირი საქართველოს ისტორიულ-პოლიტიკურ განვითარებასა და სასაზღვრო მობილობას შორის სრულიად აშკარა და არაორაზროვანი „კანონია“. ჩვენს ისტორიაში იყო მომენტები, როდესაც სასაზღვრო ზოლში განვითარებული პროცესებით იყო განსაზღვრული სახელმწიფო მონყობის მოდელი, შიდაპოლიტიკური მოვლენები, გარკვეულწილად სოციალური რეალობა და თვით მენტალიტეტი და სამართლებრივი ცნობიერებაც კი. სასაზღვრო სივრცის სტრუქტურა, მისი პერიოდული ცვალებადობა მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენდა ისტორიულ პროცესზე, ზოგიერთ

შემთხვევაში კი არსებითად განაპირობებდა კიდეც რიგი ფაქტებისა და მოვლენების თავისებურ ხასიათს.

საქართველოს ისტორიაში მობილური საზღვრის როლის განზოგადებას, მისი ფუნქციის შესახებ აზრობრივი ბლოკების შექმნას, ცხადია, წინ უნდა უძღოდეს თვით ამ საზღვრის კონფიგურაციის, მისი სტრუქტურის გარკვევა. საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორია ისე იყო ორგანიზებული სივრცობრივი კონფიგურაციის თვალსაზრისით, რომ მის სტრუქტურაში მკვეთრად გამოიყოფა ერთმანეთისაგან სპეციფიკური სივრცობრივი კომპლექსები: ტოტალური შიდაველი, ქართველებით დასახლებული კომპაქტური სივრცე, როგორც ტერიტორიის გეოპოლიტიკური და გეოკულტურული ბირთვი და მეორე მხრივ, სპეციფიკური სასაზღვრო პერიფერია. რაში მდგომარეობს სასაზღვრო პერიფერიის სპეციფიკა, გამომდინარე „ტერიტორიული ყოფიერების“ დიფერენტული ხასიათიდან?

უწინარეს ყოვლისა, ეს თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ სასაზღვრო ზოლი ხასიათდება ცენტრალური ბირთვული სივრცეებისაგან განსხვავებული (ზოგიერთი ასპექტით რადიკალურად განსხვავებული) ეთნოპოლიტიკური და სოციოკულტურული ფორმატით. ამგვარი კომპარატული ასიმეტრიის მიზეზი კი საქართველოს სასაზღვრო სივრცის სპეციფიკამ წარმოშვა. თუ საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ღერძული არეალები (იგივე ტოტალური ქართული შიდა გეოპოლიტიკური ველი) ხასიათდებოდა ეთნიკური კომპაქტურობითა და ჰომოგენობით, ქართული რელიგიურ-კულტურული ტრადიციონალიზმით, სოციალურ (ქართული სამინათმფლობელო და სამამულო სისტემა) და კულტურულ სფეროებში არსებითი კონსერვატიზმით, შედარებით მყარი საკანონმდებლო (ქართული ფეოდალური სამართალი) და ეთიკური („ვეფხისტყაოსნის“ ზნეობრივი კოდექსი) ნორმებით, სასაზღვრო სივრცე, პირიქით, წარმოადგენდა მუდმივი მოძრაობისა და ცვალებადობის არენას, ის ხასიათდებოდა შინაგანი დინამიკით, უცხო ეთნიკური ელემენტების შემოჭრა-დამკვიდრების გამო თავისებური დუალიზმით, სოციალურ-იურიდიულ-ეთიკური ნორმების დროებითი და ცვალებადობით.

ბადი ფორმებით, პეტეროგენური ეთნოლინგვისტური სტრუქტურით, ცნობიერებისა და მენტალური კოდის მუდმივი ცვალებადობით.

საქართველოს სასაზღვრო სივრცის თვისობრიობის ნეგატიურ სტრუქტურაში ყველაზე არსებითი მომენტი არის უცხოური ეთნიკური ინფილტრაციების ცალკეული ტალღები და მათ ბაზაზე არაქართული (სომხური, თურქული, ყიზილბაშური, მონღოლური) ეთნოსოციალური და ეთნოკულტურული კომპლექსების ჩამოყალიბება. ამის შედეგად სასაზღვრო ზოლი დაიყო ერთგვარ სექციებად (გნებათ ეთნოსექტორებად), თითოეული მათგანისათვის დამახასიათებელი მეურნეობის განსაზღვრული წესით, მოსახლეობის ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურითა და კულტურულ-ფსიქიკური წყობით. სასაზღვრო ზოლში ასეთი ეთნოსექციების დამკვიდრება, ცხადია, იწვევდა ქართული ეთნოსფეროს დეფორმაციას, ქართული ეთნიკური ველის გვერდით „შეკუმშვას“. მაგრამ, ამავე დროს, ეს იყო საერთოდ ქართული ეთნოცენოზის დავინროება: ყოველი არაქართული ეთნოსექცია მისდევდა მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ მეურნეობისა და ცხოვრების წესს და გარემომცველ ბუნებრივ პირობებთან ადაპტაციური პროცესის წარმართვის საკუთარი ტექნოლოგია ჰქონდა. ეს კი იწვევდა ტრადიციული ეკოლოგიურ-ლანდშაფტური სპეციფიკის შეცვლას (მაგალითად, ვაზის ნაცვლად საძოვრების ქსელის განვითარებას) და ქართული ეთნოცენოზის დეფორმაციას.

საქართველოს სასაზღვრო სივრცის (განსაკუთრებით კი მისი აღმოსავლეთ და სამხრეთ სექტორების) მოძრაობას მნიშვნელოვანწილად თავისებურ ხასიათს ანიჭებდა მომთაბარული ეთნიკური მასივის ზენოლა. XII-ში თურქ-სელჩუკური ექსპანსიით დაწყებულმა ამ ნომადურმა ინფილტრაციამ განაპირობა სასაზღვრო ზოლში მომთაბარე ტომების დამკვიდრება და მომთაბარე პერიფერიის შექმნა. ის გარემოება, რომ ეს პერიფერია გარკვეულ პერიოდებში კონტროლდებოდა და რეგულირდებოდა ქართული მონარქიის მიერ, იხდოდა კოლექტიურ ხარკს და ზოგ შემთხვევაში სამხედრო ბეგარასაც, დიდი ვერაფერი შელავათი იყო; ჯერ ერთი, მას მუდმი-

ვად კონფლიქტური ურთიერთობა ჰქონდა ქართულ ბინადარ სამინათმოქმედო ბირთვთან; მეორე, ის აქტიურად მონაწილეობდა როგორც მაჰმადიანური ქვეყნების ანტიქართულ ლაშქრობებში („მეხუთე კოლონის“ სახით), ისევე შიდაქართულ დესტაბილიზაციურ პროცესებში (მაგალითისათვის გამოდგება ქვემო ქართლის მაჰმადიანი ელის მონაწილეობა მუხრანელი ბაგრატიონების გამაჰმადიანებული შტოს „ლეგიტიმისტურ“ მოძრაობაში); მესამე, მომთაბარე პერიფერია თავის თავში განასახიერებდა საზღვრის არამყარ, რყევად ხასიათს, რადგანაც ნომადი ტომები არ გამოირჩეოდნენ სტაბილური პოლიტიკური ინტერესებით, კონკრეტული გარემოებების შესაბამისად გადადიოდნენ მეზობელი პოლიტიკური გაერთიანებების „ყმობასა“ თუ ვასალობაში

სასაზღვრო სივრცეში „ჩამჯდარი“ ეთნოსექციური კომპლექსები არა მხოლოდ ეთნიკურად და ენობრივად განსხვავდებოდნენ ქართული „სივრცისაგან“, არამედ რელიგიით, ტრადიციებით, მენტალიტეტით, ცხოვრებისა და აზროვნების წესით, სხვა კულტურულ-სულიერი ფასეულობებით. ეს მომენტი სასაზღვრო სივრცის პერტურბაციებს ანიჭებს ცალსახად ცივილიზაციურ განზომილებას – ეს იყო საქართველოს ცივილიზაციური საზღვარი, ასეთი ტიპის საზღვრისათვის დამახასიათებელი კომპლექსური იერარქიული ფორმატი: თავისებური პოლიტიკური და ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურით, სპეციფიკური გეოპოლიტიკური ფუნქციით, კულტურათაშორისი განსხვავებებითა და, ასევე ვთქვათ, ცივილიზაციური პოლიცენტრიზმით. ამ თვალსაზრისით, სასაზღვრო სივრცე გახდა თავისებური შუალედური სივრცე საქართველოსა და ისლამურ სამხრეთს შორის, ქართულ-მართლმადიდებლურ და ისლამურ ცივილიზაციებს შორის ისტორიულ-კულტურული დაპირისპირების ზონა. ამ ზოლში ერთმანეთს დაეჯახა თვისობრივად ურთიერთგანსხვავებული ორი ისტორიულ-კულტურული სისტემა, ორი ცივილიზაციური კომპლექსი. საქართველოს სასაზღვრო ზოლის შიდაცივილიზაციური ფორმატის არაერთგვაროვნება მას გარდამავალი გეოკულტურული ზონის ფუნქციას ანიჭებდა – ეს იყო ქართულ სივრცეში უცხო ეთნოლინგვისტუ-

რი მასების, ცხოვრებისა და მეურნეობის არაქართული წესების, არაქართული მენტალიტეტის ინტერვენციის არეალი. მაშასადამე, საზღვრების ინტრავერტული მოძრაობის, ასე ვთქვათ, დეტერიტორიალიზაციის პროცესისა და ქართველი ერის სუბსტრატული ეთნიკური ველის დავინროების პარალელურად სასაზღვრო სივრცეში ყალიბდებოდა ეთნოკულტურულად დისკრეტული, ქსელური ცივილიზაციური ფორმატის მქონე გეოკულტურული „დერეფანი“.

მაგრამ ისმის სრულიად კანონზომიერი კითხვა: როგორი იყო ურთიერთდამოკიდებულების ხასიათი ამ „დერეფანში“? რა სახის ეკონომიკური, კულტურული და სხვა ტრანსაქციები ხდებოდა მასში?

თავისი პეტეროგენური სტრუქტურის გამო საქართველოს სასაზღვრო სივრცეს გააჩნდა ინსტიტუციური სპეციფიკა – ის წარმოადგენდა დიამეტრალურად ურთიერთგანსხვავებული ეთნოკულტურული ფორმატის მქონე მიკროსივრცეების ერთობლიობას, ვითარდებოდა რა „ველის“ (და არა ერთგვაროვანი „სფეროს“) პრინციპით – სხვადასხვა ელემენტების ურთიერთქმედების პრინციპით. საზღვრის ამოძრავებამდე სასაზღვრო ზოლი წარმოადგენდა პომოგენურ ქართულ ეთნოსფეროს, რომელშიც „რხევები“ და განვითარების ფაზები მიმდინარეობდა ერთი მიმართულებით, ერთიანი რიტმით – ქართული სოციალური, ენა, კულტურა, ცხოვრებისა და მეურნეობის წესები და ა.შ. მაგრამ სასაზღვრო ცვლილებების შედეგად ამ ეთნოსფეროში შემოაღწია და დამკვიდრდა არაქართული ელემენტი, რის გამოც სივრცემ დაკარგა ერთგვაროვანი ეთნოსფეროს ხასიათი და ის გარდაიქმნა დისკრეტულ პოლიეთნიკურ ველად. ველში კი განვითარდა „ბროუნის მოძრაობა“ - ანარქია, სხვადასხვა ელემენტების ნეგატიური ურთიერთშეჯახება, ტრანსკულტურული „რხევები“ და რიტმები.

რა სახის იყო სოციალკულტურული კომუნიკაციის სისტემა ამ „დერეფანში“ თვისობრივად? – ანუ იყო ის ეთნოკონტაქტური ზონა, ცივილიზაციათაშორისი ტრანსპლანტაციის სივრცე თუ სისხლიანი დაპირისპირების ზონა, ცივილიზაციათა კონფლიქტის ბარიერული ზოლი?

რასაკვირველია, ქართული ცივილიზაციური სისტემის ურთიერთობა სასაზღვრო სივრცეში ინფილტრირებულ ეთნოსოციალურ კომპლექსებთან (სომხობა, ლეკები, თურქმანული ელის ქსელი და სხვ.) არ იყო ერთგვაროვანი. ეს პროცესი ექვემდებარებოდა გარკვეულ ციკლურობას და სპირალისებურ რიტმულობას: ურთიერთობის შედარებით მშვიდობიანი ფორმები (მაგ., სომხობის მასობრივი დიოფიზიტიზაციის არაერთი მცდელობა, მომთაბარე ელის „მინაზე დამაგრება“ და მისი ნომადური სტრუქტურის დაშლის მიზანი, ან კიდევ სახელმწიფო სამართლის (კერძოდ „დასტურლამა-ლის“) მეშვეობით ელის „დისტანციური“ კონტროლის საკითხი და სხვ.) ენაცვლებოდა კონფლიქტებს და პირიქით.

განსაკუთრებული გამოყოფის ღირსია სასაზღვრო ზონაში ქართულ-სამინათმოქმედო და მომთაბარულ კულტურულ-სამეურნეო წყობებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს სასაზღვრო ზონა წარმოადგენდა ცივილიზაციურ საზღვარს – საზღვარს ცივილიზაციის ორ ტიპს – ქართულ-მართლმადიდებლურ და ისლამურ-ნომადურ ტიპებს შორის. ამ ორი ცივილიზაციური სტიქიის დაპირისპირებას განმსაზღვრელი კულტურულ-ცივილიზაციური ფაქტორის როლი საქართველოს სასაზღვრო სივრცის ისტორიულ „დრამატურგიაში“ არასოდეს უთამაშია და ეს იმიტომ, რომ სელჩუკური, მონღოლური და თურქმანული ელების ნომადიზმი იყო უაღრესად დაბალი დონის და კულტურული ხარისხის მომთაბარეობა, განვითარებულ ქართულ ცივილიზაციასთან შედარებით. მათს ურთიერთმომართებას ქართული სამინათმოქმედო ცივილიზაციის კერებთან არ გამოუწვევია (და არც შეეძლო გამოეწვია) პროგრესული კულტურული მოდელის შექმნა და „ტირაჟირება“.

მაგრამ ყოველივე ზემოთთქმული, განსაკუთრებით კი – საქართველოს სასაზღვრო სივრცის ერთგვარი ფუნქციონალური დუალიზმი, მისი კონტაქტური და კონფლიქტური ფუნქციების ციკლურობა, მასში ცივილიზაციათაშორისი სინთეზისა და ცივილიზაციათა კონფლიქტის ფაზების ურთიერთმონაცვლეობა – მაინც არ წარმოადგენდა სასაზღვრო

ზოლის განვითარების მაგისტრალურ, ღერძულ ტენდენციას. ძირითადი ტენდენცია მაინც სხვა იყო, სახელდობრ: საქართველოს სასაზღვრო სივრცეში ადგილი ჰქონდა ცივილიზაციათაშორისი ფორმატის სხვა, სპეციფიკურ სტრუქტურას. ამ სტრუქტურის დასახასიათებლად ვერც „ცივილიზაციათა კონფლიქტის“ განზოგადებული მოდელი გამოგვადგება და ვერც კულტურათაშორისი სინთეზის თუ სიმბიოზის. აქ არც შეჯახება ხდებოდა და არც სინთეზი, არამედ ორივეზე უარის თქმა. ადგილი ჰქონდა უცხოური მოდელებისაგან თვითაბსტრაჰირებას, ფასეულობათა ურთიერთუარყოფას, „ურთიერთგამოდევენას“. საქართველოს სასაზღვრო „დერეფანში“ ჩამოყალიბდა თავისებური სოციოკულტურული ბუფერული სარტყელი, სპეციფიკური ცივილიზაციათაშორისი სივრცე, რომელშიც ადგილობრივ-ქართული და უცხო-კოლონისტური ელემენტების სულიერი ცხოვრება ვითარდებოდა პარალელურ რეჟიმში, აკულტურაციული ურთიერთშეხების გარეშე, დახურულ „პერმეტულ სათბურებში“. შედეგად მივიღეთ სასაზღვრო ზოლის პოლიეთნიკური და პოლიარქიული ფორმატი – სხვადასხვა ეთნოსოციალური და ეთნოკულტურული კომპლექსების (თანა) არსებობა და (თანა) განვითარება. ამგვარი პოლიარქიის გამო სასაზღვრო ზოლი თავის თავში აერთიანებდა რამდენიმე ტიპოლოგიურ საზღვრით მახასიათებელს: ცივილიზაციურს – საზღვრითობა ქართულ-მართლმადიდებლურ, სომხურ-გრიგორიანულ და ისლამურ ცივილიზაციურ ტიპებს შორის; ეთნოკულტურულს – საზღვრითობა სხვადასხვა ენებს, სულიერ-კულტურულ ფასეულობებს, ცხოვრებისა და აზროვნების წესებს, ფსიქოტიპებს შორის; ეკონომიკურს – საზღვრითობა ქართულ ბინადარ სამიწათმოქმედო-სამამულო წყობას, მომთაბარულ მესაქონლეობას და სომხურ სავაჭრო-მერკანტილურ წყობას შორის, სოციალურს – საზღვრითობა სოციალურ ურთიერთობათა სხვადასხვა სისტემებს შორის (ელში მონობაც კი იყო გავრცელებული); პოლიტოლოგიურს – საზღვრითობა მაღალგანვითარებულ ქართულ სახელმწიფოებრიობასა და რეგრესულ გვაროვნულ-პროტოსახელმწიფოებრივ სისტემას შორის.

ერთი სიტყვით, საქართველოს სასაზღვრო სივრცე წარმოადგენდა რთული შიდასტრუქტურის მქონე ფენომენს – ქართული და არაქართული ეთნოსისტემების (თანა)არსებობის არეალს. „ატომიზებული“ სასაზღვრო სივრცე კი გახდა იმის მიზეზი, რომ უკვე განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქიდან საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ფარგლებში ჩამოყალიბდა ორპოლუსიანი შიდაგეოპოლიტიკური სტრუქტურა ორი გეოპოლიტიკური წარმონაქმნის – ძირითადი, ტოტალური ტერიტორიული სივრცისა და სასაზღვრო სივრცის – დუალიზმის ფორმით. ამ გარემოებამ რადიკალურად შეცვალა ქართული მონარქიის „ძალისმიერი ველი“, რომელმაც კურსი აიღო პერიფერიულ სივრცეებში უსაფრთხოების განსაკუთრებული ზონების შექმნისაკენ (მაგალითად, სანაპირო საერისთავოების ქსელი, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ). მეორეს მხრივ, დიფერენტულმა სასაზღვრო სივრცემ შეიძინა თავისებური „სასაზღვრო რიმლენდის“ ფუნქცია – ის გახდა საქართველოზე მძლავრი ისლამური ზეწოლისა და გეოპოლიტიკური ექსპანსიის წყარო. სასაზღვრო ზოლში სპეციალურად შექმნილი ისლამური ერთეულები გახდა პლაცდარმი საქართველოს სიღრმეში შემოღწევისა და დანარჩენი ტერიტორიის კონტროლისათვის (ამაზეც ქვემოთ).

სწორედ ეს არის საქართველოს ისტორიულ პროცესში მობილური საზღვრის ფაქტორის ერთ-ერთი მთავარი ნეგატიური ფუნქცია – საზღვრის ინტრავერტულმა მოძრაობამ განაპირობა სასაზღვრო სივრცის მარგინალიზაცია, რის გამოც ის „რიმლენდის კანონის“ მოქმედებას დაექვემდებარა: სასაზღვრო ზოლში არაქართული ეთნოტერიტორიული კომპლექსების ინფილტრაციის შედეგად ეს ზოლი გახდა საქართველოს ტერიტორიული ბირთვისაკენ პერმანენტული ექსპანსიის პლაცდარმი.

საზღვრის პერმანენტულმა მოძრაობამ სასაზღვრო ზოლში შექმნა რთული სტრუქტურის ფრონტირული სისტემა – სხვადასხვა ეთნიკური, კონფესიური და ლინგვოკულტურული ერთობების ქსელი, როგორც ეთნოკულტურულად მკაცრად მარკირებული მიკროსივრცეების ერთობლიობა. ამ

მიკროსივრცეების შექმნა თავისთავად გულისხმობდა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის შემცირებას და ქართული ავტოქტონური ეთნოსიერცის დავინროებას.

ამ მხრივ ჩვენ ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ უცხოური ეთნიკური ინფილტრაციის ხასიათი ძირითად ტერიტორიულ ბირთვსა და სასაზღვრო ზოლში. თუ საქართველოს შიდა სივრცეებსა და თვით დედაქალაქ თბილისში არაქართული ეთნიკური მასების დამკვიდრება და რაოდენობრივი ზრდა მიმდინარეობდა დიასპორული პრინციპით, რადიკალურად განსხვავებული პროცესები წარიმართა სასაზღვრო ზონაში: აქ „ჩამჯდარი“ უცხო ეთნიკური მასივები ყალიბდებოდნენ გარკვეული ეთნოკულტურული კომპლექსების ფორმით. საზღვართან მდებარეობის გამო ფაქტობრივად ვერ ხერხდებოდა მათი „ჩაქეცვა“, ქართული სივრცეებით წრიული ბლოკირება და ანკლავურ მდგომარეობაში ჩაყენება. ამიტომ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიებზე „დამჯდარ“ ამ უცხო ეთნიკურ კომპლექსებში შეუფერხებლად და ქართული სახელმწიფოებრიობისაგან განყენებულად მიმდინარეობდა თვითორგანიზაციის, თვითინსტიტუციალიზაციის პროცესები, მათ მიერ დაკავებული სივრცის მუდმივი გაფართოება. სივრცის ერთგვარი „გაორება“ - ქართულ-ავტოქტონური და უცხო ეთნიკური ლანდშაფტების ურთიერთჩანაცვლება, ცხადია, რადიკალურად ცვლიდა საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიის შესაბამისი ნაწილების სტრუქტურას და კონფიგურაციას, ინვედა რა ქართული ცივილიზაციის გენეტიკური არეალის, ქართველი ერის „სასიცოცხლო სივრცის“ შევინროებას. ამგვარი სასაზღვრო-სივრცობრივი ტრანსაქციების მაგალითებია, ვთქვათ, აღმოსავლეთ კახეთის დაკარგვა, ქვემო ქართლის სასაზღვრო სექტორში ლორე-ბორჩალუ-ბამბაკ-ბაიდარ-შამსედინლუს ისლამური სარტყლის შექმნა, სომხური იმიგრაცია (გარკვეული გაგებით დემოგრაფიული ექსპანსია) ქვემო ქართლსა და ჯავახეთში და სხვ.

ამ მხრივ შეიმჩნევა ერთი ნიშანდობლივი და „კანონზომიერი“ ტენდენცია - სასაზღვრო ზონის დესტრუქციას გააჩნია ეტაპობრივი პროცესის ხასიათი: ჯერ ხდება უცხოური

ეთნოკულტურული ინფილტრაცია-ქართული მოსახლეობისა და სოციალური სისტემის ჩანაცვლება ნომადურ-თურქმანულითა და სომხურით, შემდეგ ეტაპზე კი (ან პარალელურ რეჟიმში) – საკუთრივ საზღვრის „ამოძრავება“, პოლიტიკური საზღვრის კომპრესიული ცვლილება. საქართველოსთვის განსაკუთრებით საზიანო აღმოჩნდა სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით სასაზღვრო სივრცის მარგინალიზაცია, აქ სახანო-სასულთნოების სისტემის (ლორე-ბამბაკი, ბორჩალო, შორაგალი, შამსედინლო, ბაიდარი, დემურჩი-ასანლო, ელისუ, წახური, ჭარ-ბელაქნის ლეკური სოფლები (ბელაქანი, კატეხი, მანუხი, გოგამი, ჭარი, თალა, მუხახი, მამრუხი და სხვ.)) ისლამური რკალის ბაზაზე „ნომადური რიმლენდის“ ჩამოყალიბების სახით.

საქართველოს სასაზღვრო სივრცეში რიმლენდის კანონის მოქმედების მეორე ასპექტი იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ ზონაში ჩამოყალიბებული ისლამური სარტყელი ასრულებდა ჩვენი ქვეყნის შიდა ტერიტორიულ სივრცეებზე პერმანენტული თავდასხმებისათვის მობილური პლაცდარმის ფუნქციას. საგულისხმოა, რომ სპარსეთისა და ოსმალეთის მაჰმადიანური იმპერიები საქართველოს სასაზღვრო ზოლში მათ მიერ შექმნილ ისლამურ პარაპოლიტიკურ წარმონაქმნებს მიიჩნევდნენ არა იმდენად „ჩვეულებრივ“ მაჰმადიანურ ერთეულებად, რამდენადაც საქართველოს ტერიტორიულ ბირთვზე ექსპანსიის და იქ ტოტალური ისლამური კოლონიზაციის ძირითად ბაზებად.

სასაზღვრო სივრცეში მობილური საზღვრის შედეგად წარმოქმნილ არაქართულ რიმლენდს დუალისტური ფუნქცია ჰქონდა: ის საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის პერიფერიული დავინროების პრეცედენტს ქმნიდა, ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ, იყო ერთგვარი „ტრამპლინი“ ისტორიული ტერიტორიის შიდა ნაწილებში ექსპანსიური „ნახტომისათვის“.

მაშასადამე, ჩვენს ისტორიაში მობილური საზღვრის ფაქტორის ძირითადი უარყოფითი როლი სასაზღვრო სივრცის დესტრუქციასა და „ანაკონდა“-„ტრამპლინის“ დუა-

ლისტური ფუნქციის მქონე ფრონტირული სივრცის შექმნაში მდგომარეობს.

მაგრამ მობილური საზღვრის ფაქტორის ანალიზი, ვფიქრობთ, ამით არ ამოიწურება. ჩვენს ისტორიაში ამ ფაქტორის როლის ერთმნიშვნელოვანი განზოგადება, მისი დაყვანა მარტოოდენ საგარეო ექსპანსიის საკითხის ობიექტივაციამდე პრობლემის ცალმხრივი დეტერმინაციის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

რასაკვირველია, ეს მომენტი ერთ-ერთი ფუნდამენტურია და იმის მტკიცების საშუალებას იძლევა, რომ განსაზღვრული თვალსაზრისით საქართველოს ისტორია არის საზღვრების ურღვევობა-ხელშეუხებლობისათვის ბრძოლის ისტორია.

ამასთან, ჩვენი ქვეყნის ისტორიული ევოლუციის გააზრება სასაზღვრო-ლიმნოლოგიური კრიზისებისა და საზღვრების ცვლილებების შუქზე წარმოშობს მიზეზ-შედეგობრივი ფორმატის სხვა კონცეპტუალურ მოდელებსაც. მობილურმა საზღვარმა, ისტორიულ-ტერიტორიული სივრცის გარკვეული ნაწილების პერმანენტულმა დაკარგვამ და ასევე პერმანენტულმა ბრძოლამ მათი რეინტეგრაციისათვის სერიოზული დაღი დაამჩნია საქართველოს განვითარებას, არსებითად განსაზღვრა კიდევ მისი ისტორიული პროცესის არაერთი ტენდენცია.

ამავე დროს, პრობლემის ამ კუთხით წამოჭრამ და მეტნაკლებად სრულყოფილმა გადანაცვებამ შეიძლება ერთგვარი კომპენსატორული ფუნქციაც შეასრულოს ჩვენს ისტორიოგრაფიაში იმ „ნორმატიული ვაკუუმის“ შევსების თვალსაზრისით, რაც ნამდვილად არსებობს ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისისა და ისტორიული ევოლუციის საკითხთან დაკავშირებული რიგი პრობლემების თეორიული განზოგადების სფეროში.

საქართველოს ისტორიის არაერთ და ორ ეტაპზე მობილური საზღვრის ფაქტორის დომინირების, ამ პრობლემის ქრონოლოგიური, ეკონომიკური, დემოგრაფიული, სოციალური, პოლიტიკური, სამხედრო-დიპლომატიური ასპექტების ანალიზი შემდეგი განზოგადებული დასკვნების გაკეთე-

ბის საშუალებას იძლევა (ამ შემთხვევაში აღნიშნულ დასკვნებს გადმოვცემთ რამდენადმე რედუცირებული ფორმით, მოკლე თეორიულ-კონცეპტუალური კონსტრუქციის ფარგლებში).

მობილური საზღვრის ფაქტორის ნეგატიური როლის ერთი მთავარი გამოვლინების შესახებ უკვე ვისაუბრეთ. რაც შეეხება სხვა გამოვლინებებს, თითქმის პერმანენტულად მოქმედმა მოძრავი საზღვრის ფენომენმა დიდი გავლენა მოახდინა ქართული სოციუმის ინსტიტუციური განვითარების პროცესზე, მიანიჭა რა მას რამდენადმე სპეციფიკური ნიშნები. საზღვრის „შეკვეცა“ და ინტრავერტული მოძრაობა ერთნაირად ეწინააღმდეგებოდა ყველა კლასისა და სოციალური ფენის ინტერესებს. ამიტომ ქართული ფეოდალური მონარქიის განვითარება მიმდინარეობდა არა მწვავე კლასობრივი კონფრონტაციის პირობებში (საქართველოს არ ახსოვს „ჟაკერიის“ და „ვანდების“ ანალოგიები, ქართველებს არ გვყავს „ჩვენი“ უოტ ტაილერი, ივანე ბოლოტნიკოვი თუ ემელიანე პუგაჩოვი), არამედ საზღვარზე და საზღვრის ურღვევობისათვის ბრძოლაში გენერირებული შიდაეროვნული სოციალური ჰარმონიის რეჟიმში. გარეშე მტრის პერმანენტული ზეწოლა, გარეგანი სტრესი საზღვარზე გახდა უკონფლიქტობის მთავარი ინსტიტუციონალური ფაქტორი – მან უზრუნველყო სოციალური კონფლიქტების გარდაქმნის არხები – კონფლიქტოგენური შიდა ენერგიის „გადაქაჩვა“ სასაზღვრო პერიფერიაში, რათა ის ბირთვში არ დარჩენილიყო და სოციალური ან სამხედრო რევოლუციის სახით შიგნიდან არ აეფეთქებინა ქართული მონარქია. ამ თვალსაზრისით, მობილური საზღვარი ასრულებს აშკარად გამოხატულ სოციოგენურ ფუნქციას – ის ბლოკავს ქართული სოციალური სტრუქტურის ნეგატიური, კონფლიქტური ტრანსფორმაციის შესაძლებლობას. ამავე დროს, ის ხელს უშლის სოციალური ევოლუციის პროგრესული, მოდერნიზაციული პროცესების განვითარებასაც. ესეც, ცხადია, აღსანიშნავია.

სოციოპოლიტიკური განზომილების თვალსაზრისით მობილური საზღვრის ფენომენის მოქმედებას თან სდევდა კიდევ ერთი სოციოგენური მომენტი – ქართული არისტოკ-

რატიის პერიფერიული ფრაქციის ლიკვიდაცია, რაც, საერთო ჯამში, ამცირებდა ბაგრატიონთა დინასტიის წინააღმდეგ შიდაელიტური ბრძოლის ფრონტს. საზღვრის ინტრავერტული მოძრაობა და საზღვრისპირა ტერიტორიების დაკარგვა იწვევდა ქართული ფეოდალური ელიტის იმ ნაწილის დეზორგანიზაციას, რომელსაც ამ სივრცეში ჰქონდა სამემკვიდრეო მამულები. ხშირი გადასახლება ქვეყნის შიდა ტერიტორიებში არ აძლევდა მას საშუალებას მყარად „დამჯდარიყო“ და ალოდიარულად განმტკიცებულიყო თავის „გვაროვნულ ბუდეებში“. ამ გარემოებამ ფაქტობრივად თითქმის გამორიცხა პერიფერიული არისტოკრატიის პარტიკულარიზმი და, მეორე მხრივ, გარკვეულწილად დაავინროვა აბსოლუტისტურ მონარქიასთან ფეოდალური ელიტის კონფრონტაციის საერთო ფრონტი.

მობილური საზღვრის ისტორიულ პროცესზე ზეგავლენის ეკონომიკური ასპექტი შეიძლება მრავალგანზომილებიანი ფაქტორის სახით წარმოვადგინოთ. მთავარ განზომილებად აქ, ალბათ, სამინათმფლობელო სისტემის ევოლუცია უნდა მოვიხაზროთ. საზღვრის მოძრაობას, ტერიტორიული რესურსების შეზღუდვას, მიწის ფონდის შემცირებას უნდა გამოენვია სამინათმფლობელო კრიზისის პერიოდული ტალღები, გარკვეული როლი უნდა ეთამაშა საკუთრებითი ურთიერთობების, კონკრეტულად კი მიწაზე საკუთრების გადანაწილების სფეროში. დაკარგული ტერიტორიებიდან ქვეყნის შიდა სიღრმეში მიგრირებული ფენებისათვის, ცხადია, ახალი მიწები უნდა გადაეცათ, რაც იწვევდა პერტურბაციებს სამინათმფლობელო ფონდის მართვისა და რეგულირების, სამემკვიდრეო პრეროგატივების ჩანაცვლების სფეროში. თუ ჩვეულებრივ პირობებში ხდებოდა საკუთრების, ასე ვთქვათ, პორიზონტალური მოძრაობა – გადასვლა მემკვიდრეობით, საზღვრის „ამოძრავებით“ ინიცირებულ არაორდინალურ ვითარებაში ადგილი ჰქონდა საკუთრების ვერტიკალურ მოძრაობას – გადასვლას სუვერენიდან (მეფე, ერისთავთ-ერისთავი, ერისთავი, ჩვეულებრივი ფეოდალი) მიგრირებული ხალხისათვის, ე.ი. ზევიდან ქვევით. მართალია, ეს იწვევდა ცენტრალისტურ-ვერტიკალური საწყისების განმტკიცებას,

მაგრამ, მეორე მხრივ, მას მოჰქონდა მიწის ფონდის ქსელური დანაწევრება და სამინათმეფლობელო კრიზისის გაღრმავება.

ეკონომიკურ ასპექტში იგულისხმება აგრეთვე საზღვრის მოძრაობის კვალობაზე მნიშვნელოვანი სამინათმოქმედო ტერიტორიების დაკარგვა, ქართული ინტენსიური ეკონომიკის სიერცობრივი არეალის შეზღუდვა, საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო კომუნიკაციების სექტორული (სასაზღვრო სექტორში არსებული მონაკვეთების) ბლოკირება და ა.შ.

მობილური საზღვარი ინვევდა საზღვრისპირა და „ამოძრავებული“ საზღვრის იქითა ტერიტორიებიდან ქართული მოსახლეობის დიდი ნაწილის იძულებით გადაადგილებას ქვეყნის შიდა სიღრმეებისაკენ. შიდამიგრაციული პროცესების გააქტიურება, შიდაკოლონიზაციური ტალღების შედარებით მაღალი სიხშირე კი, რასაკვირველია, განაპირობებდა ტრადიციული დემოგრაფიული ბალანსის დარღვევას. ქართული მოსახლეობის იძულებითი მიგრაციის გამო შექმნილ ვაკუუმს სასაზღვრო-პერიფერიულ ზოლში ავსებდა უცხო ეთნიკური მასა, რის გამოც დეტერიტორიალიზაციის პროცესი დეეთნიზაციასაც ითვალისწინებდა. ამავდროს, საქართველოს შიდა ტერიტორიებში მოსახლეობის დიდი მასების დამკვიდრება სერიოზულად ცვლიდა ტრადიციულ დემოგრაფიულ-სტრუქტურულ სურათს, რადგანაც ამ შემთხვევაში მოსახლეობის რაოდენობა გაცილებით იზრდებოდა დემოგრაფიული სტრესის, გნებავთ დემოგრაფიული აფეთქების სახით და არა ზრდის ტრადიციული დემოგრაფიული ციკლის ფარგლებში.

არსებული დემოგრაფიული წონასწორობის დაშლის გამოვლენა იყო ცალკეულ ფეოდალურ სენიორიებში ჭარბი სამუშაო ძალის შექმნა, ან ვთქვათ, ზედმეტი სოციალური კონტინგენტის ინფილტრაცია. საქართველოს შიდა ტერიტორიებში არსებულ საერისთავოებსა და ლოკალურ სენიორიებში თავს იყრიდა იმაზე გაცილებით მეტი გლეხობა და სხვა ფენები, ვიდრე ეს სჭირდებოდა იქაურ ელიტას სამინათმოქმედო კვლავწარმოების არსებული დონის შენარჩუნ-

ნება-განვითარებისათვის. ამ რეგიონებში მოსახლეობის ხელოვნური ზრდა (ანუ ზრდა ექსტრემალური შიდაკოლონიზაციური მოძრაობების შედეგად) იწვევდა სახნავ-სათესი მიწის ფონდის შემცირებას, გლეხობის მცირემიწიანობას, სურსათის ნაკლებობას და მასზე ფასების ზრდას, მიწის რენტის გაზრდას, ფეოდალური ელიტის რაოდენობრივ ზრდას მის შედარებით გაღარიბებასთან და სოციალურ „ფრაგმენტირებასთან“ ერთად.

მაშასადამე, საზღვრის „მოძრაობის“ ცალკეული ტალღებით გამოწვეული დემოგრაფიულ-სტრუქტურული კრიზისი არც თუ უმნიშვნელო ზეგავლენას ახდენდა ქართული ფეოდალური სისტემის ტრადიციულ ფორმატზე, მასში სისტემური დესტაბილიზაციის გარკვეული მუხტის შეტანის თვალსაზრისით.^{*} ყოველ შემთხვევაში, სასაზღვრო ცვლილებების შედეგად საქართველოს შიდა ტერიტორიულ სივრცეებში „შეგზავნილი“ დემოგრაფიული იმპულსები სხვადასხვა ეპოქაში სხვადასხვა ინტენსივობის ეკოსოციალური კრიზისების პროვოცირებას რომ იწვევდა, ეს ცხადზე უცხადესია.

საქართველოს ისტორიაში მობილური საზღვრის ფაქტორის ერთ-ერთი მთავარი, ფუნქციონალური და რამდენადმე მადეტერმინირებელი ხაზი ცივილიზაციური განზომილების ობიექტივაციაში მდგომარეობს. საქართველოს სპეციფიკური გეოცივილიზაციური (არსებითად ცივილიზაციათაშორისი) მდებარეობის გამო, მისი საზღვარი წარმოადგენდა ცივილიზაციურ საზღვარს – სხვა ცივილიზაციური სისტემებისაგან, სხვა რელიგიურ-კულტურული ტიპებისაგან გამმიჯნავ ხაზს თუ სივრცეს. უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, მობილური საზღვარი წარმოადგენდა ქართული ქრისტიანული ცივილიზაციის საზღვარს (გარკვეულ ეტაპზე კი – მთელი კავკასიური ისტორიულ-კულტურული სისტემის საზღვარს), ძირითადად ისლამური ცივილიზაციისაგან გამ-

* ვფიქრობთ, ცალკე განხილვის თემა უნდა გახდეს დემოგრაფიულ-სტრუქტურული ფაქტორის როლი (ცხადია, ქართულ ისტორიოგრაფიაში უკვე აპრობირებულ სხვა ფაქტორებთან ერთად-საგარეო ფაქტორი, სათავადოების სისტემა და სხვ.) ერთიანი ქართული მონარქიის დაშლაში. რამდენად განაპირობა ეს დაშლა ეკოსოციალურმა კრიზისმა?

ყოფ ზოლს. ისლამური იმპერიების ეთნოდემოგრაფიული ექსპანსია ერთგვარად ავსებდა საზღვრის „ამოძრავებით“ წარმოქმნილ ვაკუუმს, ამავე დროს, სასაზღვრო რეგიონებში სტიმულს აძლევდა გარკვეულ სტრუქტურულ ტრანსფორმაციებს. მოხდა სასაზღვრო ზოლის კულტურული რეგიონალიზაცია – აქ ქართული გეოსივრცის დაშლის პარალელურად ჩამოყალიბდა ტრანსპარენტული „ფიზიონომიის“ არაქართული (ძირითადად სომხური და მაჰმადიანური) „კულტურული რეგიონები“, თავ-თავიანთი კულტურული „სუ-ლით“, ეთნოკულტურული ფორმატითა და სოციოკულტურული კოდით. ამის შედეგად სასაზღვრო სივრცე გადაიქცა სხვადასხვა კულტურებს შორის ნეგატიურ საკონტაქტო ზონად, თავისებურ კონვერგენციულ დერეფნად, რომლის გავლით საქართველოზე სულ უფრო მზარდ ზენოლას ახდენდნენ უცხო ცივილიზაციები განსაზღვრული სოციოკულტურული სტრესების სახით.

საზღვრის მოძრაობით გამოწვეულ ცივილიზაციურ კრიზისს (ამ კრიზისის ორივე განზომილებას – მომთაბარეობა-ბინადრობის სიმბიოზსა და ქრისტიანობა-მაჰმადიანობის კონფრონტაციას) ჩვენს ისტორიოგრაფიაში პირველად ყურადღება მიაქცია აკად. ნ. ბერძენიშვილმა. სწორედ მის სამეცნიერო მემკვიდრეობაში იღებს სათავეს ამ მოვლენის კონცეპტუალური ანალიზი და თეორიული დამკვიდრება ქართულ საისტორიო ტრადიციაში. XIII-XV სს-ში საქართველოზე მომთაბარული მასების შემოტევის შედეგების განზოგადებული დასკვნის ფარგლებში დიდი ქართველი ისტორიკოსი წერდა: „საჭიროა იმის ჩვენება, თუ რას ნიშნავდა „ველის“ შემოტევა, რა მოჰქონდა „ველურთა“ გაბატონებას საქართველოში. რას ნიშნავდა ველის (ბარის) დაკარგვა (ქცია, იორი, მტკვარი, ალაზანი). რა ბრძოლა იყო ეს საუკუნოვანი ბრძოლა — სელჯუკები, მონღოლები, თათარ-თურქმანები...

* „ველი“ ამ შემთხვევაში იძენს ცივილიზაციურ ტერმინოლოგიურ დატვირთვას. ის გულისხმობს მომთაბარეული ცივილიზაციის ტიპს, თავისი დაბალი სამეურნეო-კულტურული დონით, ექსტენსიური ყოფითი ფორმატით, ნომადური ექსპანსიონიზმით და პეტროგენური (უპირატესნილად ისლამური) სოციოკულტურული კოდით.

დაიკარგა უნოყიერესი ტერიტორიები, მოსახლეობისაგან დაიცალა ცალკეული მხარეები... ეს იყო „ველის“ შემოტევა, ხალხთა დიდი გადმოსახლება... საფრთხე იდგა „ქართველობის“ მოშლისა ისევე, როგორც მოიშალა სომხობა სომხეთში და ალბანელობა შაქ-შარვანსა და რანში... ეს იყო შეფერხება, რეაქცია, უკანდახევა... ამ „გადმოსახლების“ შედეგად, „საგარეო“ ბედუქულმართობის შედეგად განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის მწვერვალზე მყოფი ქვეყანა ბარბაროსული ფეოდალიზმის საზღვარზე აღმოჩნდა (20,238, 239,240). როგორც ვხედავთ, ეს გახლავთ საზღვრის მობილობისა და „ველის“ ისტორიული ზენოლის სისტემური ფორმულა. მასში ნომადური სტრესის ნეგატიური ფენომენი წარმოდგენილია როგორც სოციალური ევოლუციის შემფერხებელიც (ფეოდალიზმის კონსერვაცია), ისე საერთოდ ცივილიზაციური კრიზისის მანარმოებელიც.

ამდენად, მობილურმა საზღვარმა და საქართველოს ისტორიულ-სახელმწიფო ტერიტორიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ, სამხრეთ, აღმოსავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილებში არაქართული ეთნოკომპლექსებისაგან შემდგარი „რკალის“ წარმოქმნამ შექმნა პერმანენტული ცივილიზაციური კრიზისების ისტორიული გარემო, განაპირობა ისეთი ფაქტორის როლის გააქტიურება, როგორიცაა ნეგატიური ეთნიკური კონტაქტები, გნებავთ, ეთნოკულტურული სიმბიოზი. სასაზღვრო სივრცეში გენერირებულ ამ პოლიკულტურულ ზოლში ერთმანეთში გადაიხლართა ეთნოკულტურული (ქართული, სომხური, თათარ-თურქმანული, დაღესტნური), ეთნოკონფესიური (მართლმადიდებლობა, გრიგორიანელობა, კათოლიციზმი, მაჰმადიანობა, წარმართობაც კი), სოციალკულტურული (უპირატესნილად ბინადრობა-მომთაბარეობის დუალიზმი) ფაქტორები, რითაც შეიქმნა ეთნოკონფესიური კონფლიქტებისა და კულტურული ინფილტრაციების არსებობა.

კომპლიმენტარული ტრანსაქციების ამგვარ ქსელში განსაკუთრებით გამოსაყოფია ბინადრობა-მომთაბარეობის დუალიზმი და ქრისტიანობა-ისლამის დიქოტომია. სწორედ მათში კონცენტრირდა არსებითად ჩვენს სასაზღვრო სივ-

რცეში ორ დიამეტრალურად საპირისპირო სამყაროსთან იდენტიფიცირებული ცივილიზაციური პოლუსები. კულტურულ-ცივილიზაციური ბიპოლარიზმში კი, თავის მხრივ, გახდა სასაზღვრო ზოლის ცივილიზაციათა კონფლიქტის სპეციფიკურ არეალად, ცივილიზაციათაშორისი დაპირისპირების ხაზად გადაქცევის საფუძველი. მისი მეშვეობით საქართველოში „შემოიჭრა“ ცივილიზაციური პოლიფონიის ფენომენი. ასეთია, მოკლედ, მობილური საზღვრის ფაქტორის და მისი მიზეზით სასაზღვრო სივრცეში ჩამოყალიბებული პეტეროგენური სოციოკულტურული კოდის საქართველოს ისტორიული განვითარების პროცესზე ზეგავლენის ცივილიზაციური განზომილება.

მობილური საზღვრის ფენომენმა დიდი როლი შეასრულა ქართული ცივილიზაციის პოლიტიკური მოდელის ფორმირების პროცესში. საზღვრების ხშირმა ინტრავერტულმა მოძრაობამ და პერმანენტულად მოქმედმა „სასაზღვრო კრიზისებმა“ განაპირობეს ქართული მონარქიის პოლიტიკურ ბირთვსა და პერიფერიას შორის სუბორდინაციული ურთიერთობების სპეციფიკური ხასიათი. ყველაზე რელიეფურად და რამდენადმე განმსაზღვრელი სახით ეს თავისებურება გამოვლინდა ისეთი რეგიონალური ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ინსტიტუტის შექმნისა და ფუნქციონირების სახით, როგორიცაა „სანაპირო საერისთავო“ და „მონაპირე ერისთავის“ ინსტიტუტი. გარკვეულ პერიოდში ამ ინსტიტუციას სრულად განსაკუთრებული ფუნქცია ჰქონდა დაკისრებული ქართული ფეოდალური მონარქიის იერარქიაში.

„სანაპირო საერისთავო“ წარმოადგენდა სასაზღვრო ზოლში შექმნილ სახელმწიფო ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულს. ამ სასაზღვრო პოლიტიკურ ორგანიზაციას სათავეში ედგა მეფის მიერ დანიშნული სამხედრო მოხელე - „მონაპირე ერისთავი“. ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ივ. ჯავახიშვილი, ს. კაკაბაძე, ნ. ბერძენიშვილი შ. მესხია, მ. ბერძენიშვილი), ნყაროების საკმაოდ სოლიდური ფონდის აპრობაციის საფუძველზე, დამაჯერებლად არგუმენტირდება ამ ინსტიტუტის გენეზისის დროც - დავით აღმაშენებლის ეპოქა, და, რაც მთავარია, მიზეზიც - თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ

ბრძოლაში საზღვრების განსაკუთრებული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის, ე.ი. საზღვრების ინტრავერტული მოძრაობის ბლოკირების, აუცილებლობა.

სანაპირო საერისთავოს ინსტიტუტის წარმოშობა მთლიანად და სავსებით სწორედ მობილური საზღვრის ფაქტორის მოქმედების პროდუქტია. თავისი სპეციფიკური (შიდა საერისთავოებისაგან განსხვავებული) ფუნქციებით მან უდიდესი როლი შეასრულა თავდაცვის სისტემისა და სამხედრო საქმის ორგანიზაციაში. აღნიშნულ ფუნქციებს შორის აღსანიშნავია საზღვრის დაცვა (ამასთან, თავდაცვითი ოპერაციების წარმოება ნებადართული იყო მეფის სანქციისაგან დამოუკიდებლადაც) და მოსაზღვრე ქვეყნების დაზვერვა (შეტევითი სამხედრო ოპერაციების წარმოება მხოლოდ მეფის განკარგულების საფუძველზე ხდებოდა). სანაპირო საერისთავოებისათვის განკუთვნილი იყო სოციალური პრივილეგიებისა და საგადასახადო-ფისკალური პრეფერენციების მთელი სისტემა. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა ბასილი ეზოსმოდღვრის ერთი ცნობა, რომლის თანახმადაც ყველა დიდებული და ერისთავი ესწრაფვოდა მონაპირედ ქცევას, რადგანაც ამ შემთხვევაში მათ ექნებოდათ რიგი შეღავათებისა (50,130).

ბასილი ეზოსმოდღვართან დაცულია ასევე მნიშვნელოვანი ცნობა, რომელიც სანაპირო საერისთავოს ფუნქციონალურ არსს წარმოაჩენს. ისტორიკოსი წერს: „მონაპირეთა მონახიან საქმე, ანუ ციხე ასაღები, ანუ თურქმანი შემოდგომილი... მოახსენიან თამარს და მან გასინჯის საქმე...“ (50,130). „ციხე ასაღები“, ცხადია, გულისხმობს უცხო ქვეყანაში ლაშქრობას და, პირობითად რომ ვთქვათ, საზღვრის ექსტრავერტულ მობილობას, ხოლო „შემოდგომილ თურქმანებთან“ ბრძოლა – უცხო ელემენტის განდევნას და საზღვრის პირვანდელი მდგომარეობის აღდგენას. ამდენად, მონაპირეთა ინსტიტუტი უზრუნველყოფდა როგორც საზღვრის ექსტრავერტულ მობილობას, ისევე პრევენციას ინტრავერტული მობილობისაგან. ამიტომ მის გენეზისში ცენტრალური სწორედ სასაზღვრო მოძრაობის ფაქტორი იყო, ხოლო სხვა ფუნქციები – მაგალითად, მეზობელი სახელმწი-

ფოების დაზვერვა და მეფის ინფორმატორის როლში ყოფნა – ამ მთავარი ფაქტორისაგან წარმოებული.

სანაპირო საერისთავოს ინსტიტუციური სტრუქტურის ლიმოგენეზური წარმომავლობის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოებაც. კერძოდ, ფეოდალური საქართველოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ იერარქიას ახასიათებს „სანაპიროთა“ სივრცობრივი განლაგების არასაკონკრეტული. ცნობილია, რომ სულ ჩამოყალიბდა და მონღოლთა ბატონობის დანყებაამდე (XIII 30-40-იან წლებამდე) არსებობდა 10 სანაპირო საერისთავო: პერეთის (საარიშიანო), კამბეჩოვანის, გაგის, ტაშირის, ძორაგეტის, თმოგვის, თორის, სამცხის (არტაანის), სპერის (ფანასკერტის) და ყარსის. ტრადიციული საერისთავოების სუბრეგიონალურ ერთეულებთან და სამეფო-საუფლისწულო დომენებთან ერთად, ისინი ქმნიდნენ სასაზღვრო სივრცის დისკრეტულ სტრუქტურას, მაგრამ მხოლოდ აღმოსავლეთი და სამხრეთი საზღვრების პერიმეტრზე. ჩრდილოეთით და დასავლეთით არც ერთი სანაპირო საერისთავო არ შექმნილა. რატომ? იმიტომ, რომ ამ მიმართულებებით მათი საჭიროება არ არსებობდა. დასავლეთით საქართველოს გააჩნია ბუნებრივი საზღვარი – შავი ზღვა. ზღვიდან თავდასხმა, ანუ თალასოკრატიული ზენოლა არ იწვევს სასაზღვრო ცვლილებას, მას მხოლოდ დარბევის ან, უკიდურეს შემთხვევაში, „წერტილოვანი“ ოკუპაციის ფუნქცია აქვს. ჩრდილოეთით საქართველოს გააჩნია ასევე ბუნებრივი საზღვარი – კავკასიონის ქედი. ამასთან, ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში ჩრდილოეთის საზღვარს იქით მდებარეობდა საქართველოს ყმადნაფიცი ერთეულებისაგან შემდგარი ერთგული ზოლი. შეიძლება ითქვას, რომ თვით ეს ქვეყნები ქმნიდნენ „საზღვარს“ ამ სივრცეში. ერთი სიტყვით, გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული ვითარება გასაგებია – აღნიშნული მიმართულებებით არ მოქმედებდა სასაზღვრო მობილობის ფაქტორი, შესაბამისად საზღვარი არ მოითხოვდა განსაკუთრებულ დაცვას და არც სანაპირო საერისთავოები შექმნილა. ამ ინსტიტუტის შექმნა მოხდა იქ, სადაც საზღვრის მოძრაობის რისკ-ფაქტორი მაღალი იყო.

მობილური საზღვრის ფენომენით გენერირებულმა მონაპირეთა ინსტიტუტმა სერიოზული გავლენა მოახდინა ქართული ფეოდალური მონარქიის ინსტიტუციურ სტრუქტურაზე. სანაპირო საერისთავოების შექმნა საქართველოს პოლიტიკური ევოლუციის მნიშვნელოვანი საფეხური იყო; უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, ეს იყო პოლიტიკური სისტემის ევოლუცია ცენტრალისტური სანყისების გაძლიერების მიმართულებით.

აღნიშნული ინსტიტუტის შექმნამ საქართველოს პოლიტიკურ სინამდვილეში შემოიტანა ფეოდალური სუბსიდიარობის პრინციპი: სასაზღვრო ზონებში ჩამოყალიბდა „საქვეყნოდ გამრიგე“ სანაპირო საერისთავოები, როგორც ცენტრს დაქვემდებარებული სუბრეგიონალური ერთეულები, როგორც ცენტრალური ხელისუფლების საყრდენი სასაზღვრო ზოლში და მისი ცენტრალიზაციის საფუძველი. ამასთან დაკავშირებით ნიკო ბერძენიშვილი წერს: „მონაპირეთა ინსტიტუტი გულისხმობდა მტკიცედ ორგანიზებულ ცენტრალურ ხელისუფლებას. მონაპირე სამხედრო მოხელე იყო, სამეფო კარისაგან დამოკიდებული ყოველი მხრით... მონაპირე სამხედრო მოხელეა და არა ყმადნაფიცი. ეს იყო ის ახალი, რაც საქართველოს ერთიანი ფეოდალური მონარქიის წარმოქმნას მოჰყვა...“ (20,226).

სუბსიდიარობის პოლიტიკური რეჟიმი სწორედ იმას გულისხმობდა, რომ მონაპირე ერისთავებს მონარქისტული ცენტრიდან გადაეცათ სპეციფიკური პოლიტიკური და სამხედრო ფუნქციები, ასევე გადანყვეტილებების ავტონომიური მიღების უფლება ისეთ საკითხებზე, რომლებიც ადგილზე გაცილებით ეფექტურად და ოპერატიულად შესრულდებოდა. მოხდა უფლებათა და ვალდებულებათა სუბსიდირება-დელეგირება, „ამოძრავება“ „საქართველოს მეფე-მონაპირე ერისთავების“ აღმასრულებელი მონარქისტული ვერტიკალის ხაზით.

ამრიგად, სახეზეა მოძრავი საზღვრების ფენომენის უაღრესად დიდი გავლენა საქართველოს პოლიტიკური სისტემის სტრუქტურულ ევოლუციაზე: სელჩუკების წინააღმდეგ „საზღვრისათვის ბრძოლამ“ და ისლამურ სამყაროს-

თან მეზობლობამ (ვთქვათ ასე, „საზღვრითმა თანაზიარობამ“) განაპირობა სანაპირო საერისთავოების ინსტიტუტის შექმნა, რომელმაც, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ქართული მონარქიის განვითარებას ცენტრალიზაციისა და სტაბილიზაციის მიმართულებით (ცხადია, სხვა სტრუქტურებთან – სავაზირო, ერისთავები, მონა-სპა, მუდმივი ლაშქარი და სხვ. – ერთად).

გარკვეულ ეტაპზე სანაპირო საერისთავოები ასრულებდნენ ექსტრავერტული სასაზღვრო მობილობის ფუნქციასაც – წარმოადგენდნენ ერთგვარ არხებს საგარეო ექსპანსიისათვის: მაგალითად, საარიშიანო – შირვანის მიმართულებით; კამბეჩოვანი და გაგი – რანის მიმართულებით; ტაშირი და ძორაგეტი – სომხეთის (ანისი, დვინი, ვალაშკერტი, ხლათი) მიმართულებით; სპერ-ფანასკერტი – არზრუმის ემირატის მიმართულებით. მაგრამ რაოდენ პარადოქსულადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, სწორედ სანაპირო საერისთავოების ამგვარმა ფუნქციამ შეამზადა პირობები მათი თანდათანობითი დაკნინებისათვის. საზღვრის ექსტრავერტულმა მობილობამ, ახალ-ახალი მოსაზღვრე ტერიტორიების დაპყრობამ და მათმა ინტეგრაციამ სანაპირო საერისთავოებთან (მაგ., ჰერეთში არიშიანებისათვის დას. შირვანის გადაცემამ, ქვემო ქართლში მხარგრძელებისათვის საკუთრივ სომხეთის მიწების შეერთებამ) განაპირობა ამ ინსტიტუტის ეტაპობრივი დესტრუქცია. თუ ადრე მონაპირე სამხედრო მოხელე იყო, ახლა იგი გახდა მოხელეც და ფეოდალიც, ანუ სანაპირო საერისთავო „სამამულოდ დაიმკვიდრა“. სანაპირო საერისთავოში ჩამოყალიბდა პატრონყმურ-ვასალიტეტური შიდასტრუქტურა, სენიორალურ-ვასალური ურთიერთობების ქსელით. აქ ჩვენ ვხედავთ სასაზღვრო მობილობი ფენომენის ერთგვარ კანონზომიერებას საქართველოს პოლიტიკური წყობილების ტრანსფორმაციის პროცესში: საზღვრის ექსტრავერტული მოძრაობა ნიადაგს უმზადებს ცენტრიდანულ ტენდენციებს, ხოლო ინტრავერტული – სტიმულს აძლევს ცენტრისკენულ ტრანსფორმაციას და, ასე ვთქვათ, ცენტრალისტურ იმპულსებს აგზავნის პოლიტიკურ ბირთვში.

ასეთია, მოკლედ და რამდენადმე განზოგადებული სახით, მობილური საზღვრის ფაქტორის როლი საქართველოს ისტორიაში.

2. ირედენტისტული პროცესები საქართველოში ისტორიული ონტოლოგიის თვალსაზრისით

როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს, თავისი გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული სტატუსის თავისებურების, თითქმის ყველა ეპოქის საერთაშორისო სისტემის გლობალურ და რეგიონალურ სტრუქტურებში არსებითად „შუალედური“, ცივილიზაციათაშორისი მდებარეობის გამო საქართველო არაერთხელ დამდგარა ისტორიული ტერიტორიების დაკარგვის საფრთხისა და ფაქტის წინაშე. ამიტომ ირედენტიზმი ჩვენი ეროვნული ისტორიის ერთ-ერთი ცენტრალური ფენომენია, თანაც ისეთი ფენომენი, რომელიც მხოლოდ სამხედრო-პოლიტიკურ ფორმულას როდი წარმოადგენდა, არამედ მოიცავდა აზროვნების წესსაც და გარკვეულწილად ზნეობრივ და რელიგიურ იდეებსაც. ისტორიული ქართული ცნობიერების უმთავრესი ფასეულობა არის „ქართული მინა“, საქართველოს ისტორიული ტერიტორია. ეს ფენომენი ღირებულებათა ქრისტიანული სისტემის ორგანული ნაწილიც არის: თვით მართლმადიდებლურ ტრაქტატებში, ეროვნულ სასულიერო ლიტერატურაში ხაზგასმულია ქართული მინა-წყლისათვის ბრძოლის აუცილებლობა, ეს ბრძოლა აყვანილია კულტივირების უმაღლეს ხარისხამდე, თვით იმ დონემდეც კი, როდესაც ის ფაქტობრივად გათანაბრებულია პატრიოტიზმთან და ეროვნულ გრძნობადობასთან. მიუხედავად ქრისტიანული მსოფლმხედველობის პუმანისტური და მიმტვევებლობითი ხასიათისა, სამართლიანი ომი და „ბრძოლა მინისათვის“ წარმოდგენილია ქართული საზოგადოების უპირველეს და წმიდათანმიდა მოვალეობად, გამოდის რა სამხედრო ლაშქრობებისა და სისხლისღვრის ერთგვარ გამართლებელ მოტივად, სულიერ სანქციად.

რამდენად მოაზრებადია ფასეულობათა ქრისტიანულ სისტემაში, რომ ეპისკოპოსმა დროებით მიატოვოს საეპის-

კოპოსო კათედრა და ხმლით ხელში უშუალოდ შეებრძოლოს მტერს, როგორც ამას აკეთებენ მტბევაი და ანჩელი XI საუკუნეში? რამდენად მოაზრებადია ქრისტიანობის კანონიკურ სამართალში, რომ არათეოკრატიულ სახელმწიფოში მოხდეს კანონიკური და საერთო-პოლიტიკური იურისდიქციის შეწყმა, როგორც ეს იყო გვიანი შუასაუკუნეების კახეთის სამეფოში – ეპისკოპალური და ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულების გაიგივებით, სამხედრო ერთეულების (სადროშოების) სათავეში მყოფი ეპისკოპოსებით.

საქართველოს განვითარების მაგისტრალური ხაზი, ქართველი ერის ისტორიული ონტოლოგიის თითქმის ყველა ეტაპი აღსავსეა კონკრეტულ-ისტორიულ ვითარებაში ქვეყნის ფარგლებს გარეთ „დარჩენილი“ ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის ბრძოლით, ხოლო ქართული აზროვნება, თვით ჩვენი ეროვნული სულიერების ღრმა შინაგანი შრეები კი გაჯერებულია ამგვარი ბრძოლის იდეოლოგიით.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი ირედენტოზმს საქართველოს ისტორიული განვითარების მაგისტრალურ ტენდენციად მიიჩნევდა და წერდა: „არაერთხელ ყოფილა, რომ ჩვენი ქვეყნის ამა თუ იმ მონაპირე კუთხის დაჭერა და ჩამოშორება უცდიდათ. მაგრამ საქართველოს პოლიტიკურ მოღვაწეებსა და მთავრობასაც თავისი სახელმწიფოს ამ ბუნებრივი საზღვრების დაცვის უაღრესი მნიშვნელობა ჩვენი ერის არსებობისთვის მშვენივრად ჰქონდათ გათვალისწინებული და ამის გამო მტრების ყოველს ამგვარს განზრახვასა და წადილს მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ (54,3).

ქართული ირედენტოზმი უნდა განისაზღვროს, როგორც ქართველი ერისა და ქართული სახელმწიფოს მიზანმიმართული ბრძოლა გარეშე კოლონიური ექსპანსიის წინააღმდეგ – ამ ექსპანსიის შედეგად დაკარგული ისტორიული ტერიტორიების დასაბრუნებლად, შეკვეცილი სასიცოცხლო სივრცის აღსადგენად. ქართული ირედენტოზმი წარმოადგენს ქართველი ერის ისტორიულ იმპერატივს, მის პერმანენტულ ბრძოლას ეროვნული ტერიტორიის ინტეგრალური ერთიანობისათვის, გარეშე ექსპანსიის მიმართ ერის პოზიტიუ-

რი პატრიოტული რეფლექსიის გამოვლენას, ფასეულობათა ეროვნული სისტემის მნიშვნელოვან შემადგენელს.

საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდებში ირედენტუზში გამოდიოდა სახელმწიფოებრიობის თავისებურ სისტემანარმოქმნელ ფაქტორადაც – დამოუკიდებლობის დროს როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი, ხოლო დამოუკიდებლობის არარსებობის პერიოდული ციკლების დროს – როგორც ეროვნული მოძრაობის მოღვაწეობის ნაწილი, მისი გეოპოლიტიკური და სივრცობრივ-ტერიტორიული კონცეფცია. ჩვენი ეროვნული ისტორიული პრაქტიკა არ იცნობს საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ამა თუ იმ ნაწილის ნებაყოფლობითი, ასე ვთქვათ, კონვენციონალური დათმობის პრეცედენტს.

საიდან შეიძლება დავინყოთ ქართული ირედენტუზმის ისტორია? რომელ ფაქტში, მოვლენაში თუ მოვლენათა ერთობლიობაში იღებს ის სათავეს? დაკარგული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის ბრძოლას ქართული პოლიტიკური გაერთიანებანი უხსოვარი დროიდან აწარმოებდნენ (გავიხსენოთ თუნდაც, „ხორზენე-გოგარენეს საკითხი“ გვიანანტიკური ეპოქიდან) და შეიძლება ისიც ითქვას, რომ ამგვარი ბრძოლებს თვით პროტოსახელმწიფოებრივ ეპოქაშიც უნდა ჰქონოდა ადგილი. მაგრამ, როგორც უკვე ვნახეთ, ეტიმოლოგიითაც და შინაარსობრივი დატვირთვის თვალსაზრისითაც ირედენტუზში გულისხმობს ბრძოლას იმ ტერიტორიებისათვის, რომლებიც სახელმწიფოს გაერთიანების შემდეგ დარჩა ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, ვერ შევიდა ერთიანი პოლიტიკური სისტემის ტერიტორიულ სტრუქტურაში და შემოუერთებელი, „გამოუსყიდავი“ მიწა-წყლის რანგში იქნა აყვანილი. ამიტომ ქართული ირედენტუზმის *terminus ante*-დ უნდა ჩაითვალოს საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანებისა და ერთიანი ქართული მონარქიის წარმოქმნის ეპოქა (X-XI სს მიჯნა), ხოლო ისტორიულ წინაპირობად – პოლიტიკური ცნება „საქართველოს“ წარმოშობა (რაზეც უკვე გვქონდა საუბარი) და ქართველი მეფეების მიერ ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის, ტერიტორიული ორ-

განიზაციის ოპტიმალური სტრუქტურის აღდგენისათვის ბრძოლის დაწყება.

ქართული ირედენტუიზმის საწყისი სტადიისა და შინაგანი ტიპოლოგიური სტრუქტურის გასაგებად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის აღნიშვნას, რომ გაერთიანებული ქართული მონარქიის პირველი მეფის, ბაგრატ III-ის (975-1014) მოღვაწეობის დასრულებისთვის ერთიანი მონარქიის ტერიტორიული სტრუქტურის ფარგლებს გარეთ იმყოფებოდა ისტორიული საქართველოს სამი ტერიტორიული ერთეული – თბილისი (არაბული პოლიტიკური ერთეულის – საამიროს ფორმით), ქვემო ქართლი (ტაშირ-ძორაგეტის სომხური სამეფოს სახით) და იმიერტაო-სპერი (ბიზანტიის იმპერიის პერიფერიული ადმინისტრაციული ერთეულის – „იბერიის საკატაბანოს“ ფორმით).

ამდენად, საწყის ფაზაში შეიძლება გამოიყოს ქართული ირედენტუიზმის სამი ტიპი – ანტიბიზანტიური, ანტისომხური და ანტიარაბული. მათგან ქრონოლოგიურად ყველაზე ადრეულია ანტიბიზანტიური ირედენტუიზმი, რომლის ცენტრალური ამოცანა იყო ტაოს მიწების შემოერთება. ცნობილია, რომ 1001 წელს, დავით III კურაპალატის გარდაცვალებისთანავე, ბიზანტიის იმპერატორმა ბასილი II-მ დაიპყრო სამხრეთი ტაო და მის ბაზაზე იბერიის საკატაბანო შექმნა. ამ შემთხვევაში არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმას, რომ ბიზანტიისათვის არსებობდა გარკვეული იურიდიული საბუთი დავით III-ის მიერ ბასილი II-თვის 990 წელს მიცემული პირობა – და არც იმასაც, თუ რომელი მიწები შედიოდა ამ პირობაში – დავით კურაპალატის მთელი სამფლობელო, თუ მხოლოდ ის ტერიტორია, რომელიც დავითმა ბიზანტიისაგან მიიღო ბარდა სკლიაროსის აჯანყების ლიკვიდაციაში აქტიური მონაწილეობის სანაცვლოდ (976-979წ.წ.). ნებისმიერ შემთხვევაში, ეს იყო ისტორიული ქართული ტერიტორია, რომლის მიტაცებით ბიზანტიამ განახორციელა საქართველოს ტერიტორიული ორგანიზაციის ხელყოფის ექსპანსიონისტური აქტი.

გიორგი I-მა (1014-1027), ისარგებლა რა ბასილი II-ის ომით ბულგარეთში, 1014-1018წ.წ. დაიკავა იმიერტაო. ამას შედეგად მოჰყვა საქართველო-ბიზანტიის 1021-1023 წლების

ომი, რომელიც საქართველოს დამარცხებით დასრულდა. აღნიშნული მოვლენები წარმოადგენს ირედენტისმის, როგორც გარკვეული სამხედრო პოლიტიკის, საგარეო-პოლიტიკური კონცეფციისა და ეროვნულ-იდეოლოგიური კოდის ჩასახვის საწყის ფაზას.

ანტისომხური ირედენტისმი მიზნად ისახავდა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ქვემო ქართლის სექტორში არსებული სომხური ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს ლიკვიდაციას. X ს-ის დასაწყისში სომეხთა მეფეებმა აშოტ II-მ და სუმბატ ტიეზერაკალმა (890-914) დაიპყრეს სამშვილდე და მთელი „ქართველთა ველი“ (სომხ. „ვრაცდაშტი“) – ქციისა და ალგეთის შუამდინარეთი, მოგვიანებით კი – გარდაბნის მხარე (40,211-212). ამ სივრცეში ჩამოყალიბდა ტაშირ-ძორაგეტის სომხური პოლიტიკური წარმონაქმნი.

ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო მთლიანად მდებარეობდა მხოლოდ ქართულ ტერიტორიებზე („ქართველთა ველი“, სამშვილდე, ბოლნისი, დმანისი, ლორე, მდ. დებედასა და მისი შენაკადის ძორაგეტის ხეობები) და მის შემადგენლობაში არ იყო არც ერთი საკუთრივ სომხური ტერიტორია.

XII-ის დასაწყისში სომეხთა მეფემ გაგიკ I-მა დაიმორჩილა ტაშირ-ძორაგეტის მეფე, თავისივე ძმისწული დავით გურგენის ძე (1001 წელს). ამ აქტის შედეგად ქვემო ქართლი მოექცა ანისის სამეფოს სამხედრო-სტრატეგიულ სისტემაში; ტაშირ-ძორაგეტის ნომინალური ვასალიტეტის ნყალობით სომხეთი სოლივით შეიჭრა სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ქართულ სივრცეში. 1020 წელს, გაგიკ I-ის გარდაცვალების შემდეგ, გიორგი I ჩაერია ანისის სამეფოს შიდა კონფლიქტში და გაგიკის მემკვიდრეები – აშოტი და იოანე-სუმბატი შეარიგა. მას შეეძლო ჩარევისათვის ირედენტისტული ხასიათის მინიჭება და „ქართველთა ველის“ დაბრუნება. მაგრამ გიორგი I-მა არ განახორციელა ანისის პროტექტორატის ქვეშ მყოფი ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს ლიკვიდაცია (ეს ისტორიული ამოცანა მოგვიანებით დავით აღმაშენებელმა გადაწყვიტა). როგორც მოვლენათა შემდგომი განვითარების ლოგიკიდან ჩანს, შესაძლოა, ამისი მიზეზი ყოფილიყო ბი-

ზანტიასთან ომისათვის მზადება და ანტიბიზანტიურ კოალიციაში ანისის სამეფოს მონაწილეობა.

ანტიარაბული ირედენტისმის არსი თბილისის საამიროს გაუქმებასა და ქ. თბილისისა და ქვემო ქართლის ნაწილის ერთიან ქართულ სახელმწიფოებრივ სივრცეში რეინტეგრაციისათვის ბრძოლაში მდგომარეობს.

საქართველოს გაერთიანების შემდეგ თბილისის საამიროს წინააღმდეგ ბრძოლის პირველი აქტია ლიპარიტ ბაღვაშის მიერ 1032 წელს ამირა ჯაფარ იბნ-ალის მუხათგვერდში დატყვევება და მისთვის ბირთეისის ციხის ჩამორთმევა. მაგრამ ბაგრატ IV-მ ამირა ჯაფარი გაათავისუფლა.

ანტიარაბული ირედენტისმის საწყისი პერიოდის მნიშვნელოვანი ფაზაა 1037-1039წ., როცა ბაგრატ IV ახორციელებს თბილისის ალყას და საამიროს ჩამოართმევს ორბეთისა და ფარცხისის ციხეებს. სამნუხაროდ, ლიპარიტ ბაღვაშის დაჯგუფების ზეგავლენით მეფემ ალყა მოხსნა (ცნობილია, რომ ირედენტისმის ეს მიმართულებაც წარმატებით დაასრულა დავით აღმაშენებელმა).

ამგვარად დაიწყო ქართული ირედენტისმის ისტორია. მაგრამ ამ ფენომენის წარმომავლობის, მისი, ასე ვთქვათ, გენეტიკური ისტორიული ძირების წარმოდგენა მხოლოდ პრობლემის ერთი მხარეა. იმისათვის, რომ ირედენტისმის ფენომენი მყარად დამკვიდრდეს ისტორიოგრაფიაში განსაზღვრული კონცეპტუალურ-ფაქტოლოგიური კონსტრუქციის სახით, აუცილებელია მისი ევოლუციის უმთავრესი ეტაპების ანალიზი, საქართველოს ისტორიაში ირედენტისმის მობრუნების ყველაზე არსებითი და მნიშვნელოვანი გამოვლინებების განზოგადებული სურათის წარმოდგენა.

როგორც უკვე ავღნიშნეთ, ირედენტისმში არ ყოფილა აპრიორული მოვლენა, ერთგვარი აბსტრაქტული პროცესი, ერთგვარი აბსოლუტი ჩვენს ისტორიაში. ის წარმოადგენდა ქართველი ერისა და ქართული სახელმწიფოს ბუნებრივ და კანონზომიერ რეაქციას გარეშე ექსპანსიით სტიმულირებულ სასაზღვრო კრიზისებზე თუ საზღვრის ინტრავერტულ მოძრაობაზე. მაშასადამე, ირედენტისმის მიზეზობრივი ძირები მობილური საზღვრის ფაქტორში დევს. უფრო მეტიც,

სწორედ გარეშე ექსპანსიით გენერირებული მოძრავი საზღვარი გახდა ერთგვარი დეტონატორი სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში ირედენტისტული მოძრაობების „აფეთქების-თვის“.

ამიტომ მობილური საზღვარი და ირედენტიზმი ერთიანი დიალექტიკური ორგანიზმის ფარგლებში უნდა იქნას განხილული. ირედენტიზმის კვლევის პრობლემა მჭიდროდ უკავშირდება სწორედ მოძრავი საზღვრის ანალიზს. ირედენტისტული პროცესის ცალკეული ეტაპების შესწავლა ლოგიკურ კავშირშია ჩვენს ისტორიაში მობილური საზღვრის ფაქტორის მოქმედებასა და საქართველოს ტერიტორიული სტრუქტურის ცვალებადობის ისტორიულ პრობლემატიკასთან.

შემდგომში შევეცდებით ქართული ირედენტიზმი განვიხილოთ, რასაკვირველია, განზოგადების გარკვეული ხარისხით, ჩვენს ისტორიაში მნიშვნელოვანი სასაზღვრო-ტერიტორიული კრიზისების შუქზე. ამასთან, პრობლემის შედარებით ოპტიმალური აღქმის მიზნით, უფრო მიზანშეწონილია ირედენტიზმისა და მობილური საზღვრის აზრობრივი წონასწორობა მოვაქციოთ სასაზღვრო-ტერიტორიული კრიზისების სივრცობრივი (და არა ქრონოლოგიური) კლასიფიკაციის მოდელში. უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, უპრიანია მობილური საზღვრის ფაქტორის მოქმედების და ამგვარი მობილობის წინააღმდეგ ბრძოლის ისტორიული პრაქტიკა განვიხილოთ საზღვრის ცალკეული სექტორების მიხედვით.

ჩრდილო-დასავლეთ სექტორი: თუ საქართველოს ისტორიული საზღვრების სხვა ნაწილებში სასაზღვრო-ტერიტორიული კრიზისები და ტერიტორიული ორგანიზაციის დესტრუქციის ტენდენციები უპირატესწილად გამოწვეული იყო „დიდი იმპერიების“ ზეწოლითა და გეოსტრატეგიულ ძალთა ბალანსის პერიოდული დარღვევებით, ჩრდილო-დასავლეთ სექტორში საზღვრის მოძრაობის ძირითადი მიზეზი იყო ჯიქურ-აბაზური ეთნოკულტურული ექსპანსია. საუკუნეების მანძილზე მიმდინარე ამ ექსპანსიამ, რომელსაც არსებითად ციკლური დინამიკის ფორმა ჰქონდა, გადამწყვეტი

როლი შეასრულა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ტრადიციული სასაზღვრო წესრიგის მოშლასა და არასასურველი სოციალურ-პოლიტიკური, კონფესიური და ეთნოკულტურულ-ეთნოდემოგრაფიული პროცესების სტიმულირებაში.

საქართველოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარს მდ. ნიკოფსია, ხოლო სასაზღვრო წერტილს კი მდ. ნიკოფსიის შავიზღვისპირა შესართავთან მდებარე ამავე სახელწოდების ციხე-ქალაქი შეადგენდა. ეს ლიმოლოგიური კონსტანტა მყარად არის დამკვიდრებული ეროვნულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში და მის აპრიორულობასა და აუტენტობაში ეჭვის შეტანა ფაქტობრივად გამორიცხებულია.

ქართული (ლეონტი მროველი, გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება, იოანე საბანისძის „აბოს მარტილობა“ და სხვ.) და ბერძნული (უპირატესწილად II-VI სს „პერიპლუსები“) წყაროები ხაზგასმით აფიქსირებენ ნიკოფსიას (V საუკუნის ერთ-ერთ ბერძნულ „პერიპლუსში“ მას „ძველი ლაზიკა“-ც ეწოდება) საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ჩრდილო-დასავლეთ „კარიბჭედ“. თანაც ასევე ხაზგასმით მას აკუთვნებენ საკუთრივ საქართველოს ტერიტორიულ სტრუქტურას.

ქართული ირედენტიზმის საწყისი ქრონოლოგიური სტადიის კონტექსტში დიდი წყაროთმცოდნეობითი ღირებულება გააჩნია ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე პორფიროგენეტის (912-959) ტრაქტატს „de administrando imperio“ (23,231-233), რომელშიც, სხვათაშორის, მოცემულია საქართველოს შავიზღვისპირეთის საკმაოდ ზუსტი გეოგრაფიული აღწერილობა.

კონსტანტინე კეისარი წერს: „...მდ. უკრუხიდან (დღ. ყუბანი) ნიკოფსის მდინარემდე, სადაც იმავე სახელწოდების ციხეა, არის ჯიქეთის ქვეყანა... ჯიქეთის საზღვრების შემდეგ, ესე იგი მდინარე ნიკოფსიიდან მოკიდებული ზღვის ნაპირი ... უჭირავს აბაზგიის ქვეყანას“. ამ შემთხვევაში „აბაზგიის ქვეყანა“ არის იგივე ეგრის-აფხაზეთის („აფხაზეთა“) სამეფოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული – აფხაზეთის საერისთავო, რომელიც, როგორც დამაჯერებლადაა

არგუმენტირებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში (53,35), მოიცავდა ტერიტორიას მდ. ანაკოფიიდან (დღ. ფსირცხა) მდ. ნიკოფსიამდე.

ბიზანტიის იმპერატორი სავსებით ცხადად აფიქსირებს „აბაზგიის“ (მაშასადამე საქართველოს) ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარს – ჯიქეთისა და „აბაზგიის“ ტერიტორიულად გამ-მიჯნავ მდინარეს და ციხე-ქალაქ ნიკოფსიას (თანამედროვე გეონომენკლატურით – მდ. ნეჩეფსუზო და ქ. ტუაფსეს ჩრდილო-დასავლეთით 47 კმ-ზე არსებული ნანგრევები).

ის გარემოება, რომ ნიკოფსია დასავლეთ საქართვე-ლოს პერიფერიული ცენტრი იყო და არა აბაზური ჯიქეთის ნაწილი, ნათლად დასტურდება საეკლესიო „ეკთესისების“ მონაცემებით. თუ VIII-IX სს ნოტიციათა ნუსხებში ნიკოფსიის საარქიეპისკოპოსო კათედრა მოიხსენიება კონსტანტინოპო-ლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებულ ერთეულად, Xს დამ-დეგს ის უკვე მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციის ქვეშ არის. ჯიქეთის ორი კათედრა კი – ქერსონისა და ბოსფორის – ისევ ძველ დაქვემდებარებაში რჩება (23,232). ამდენად, ნი-კოფსიის საარქიეპისკოპოსო ექვემდებარება დასავლეთ სა-ქართველოს ეკლესიის დეელინიზაციის და მცხეთის საკათა-ლიკოსო ტახტის კანონიკურ იურისდიქციაში გადასვლით ნა-ციონალიზაციის („გაქართულების“) საერთო ტენდენციას. ცხადია, ნიკოფსია ჯიქეთის ნაწილი რომ ყოფილიყო, მისი კათედრა ისევე დარჩებოდა ბიზანტიის პატრიარქატის იუ-რისდიქციაში, როგორც ქერსონისა და ბოსფორის საეპისკო-პოსოები. ამ შემთხვევაში სასულიერო გეოგრაფია და მცხე-თის საკათალიკოსოს დაქვემდებარებული დასავლეთ საქარ-თველოს ეკლესიის ეპისკოპალურ-ტერიტორიული სისტემა წარმოადგენს აბსოლუტურად ურყევ არგუმენტს ქართული პოლიტიკური სივრცის სწორედ რომ ნიკოფსიით საზღვრუ-ლობასთან დაკავშირებით. საგულისხმოა, რომ ბიზანტიურ „ეკთესისებში“, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურის-დიქციის ქვეშ მყოფ საეკლესიო-ტერიტორიულ ერთეულთა ნუსხაში, ნიკოფსიის საარქიეპისკოპოსოს ხსენება ქრება 901-907 წლებში (ნოტიცია Xბ ს. ყაუხჩიშვილის ნუმერაციით

(იხ. 23, 196), აფხაზეთის (იგივე სებასტოპოლის) საარქიეპისკოპოსოს დაფიქსირების გაქრობასთან ერთად.

საქართველოს ისტორიული საზღვრის ჩრდილო-დასავლეთ სექტორის პირველი ინტრავერტული მოძრაობა დაკავშირებულია ჯიქურ-აბაზურ ექსპანსიასთან, რაც, თავის მხრივ, გამოიწვია XIII-ის 30-იან წლებში ჩრდილოეთ კავკასიაში მონღოლთა შემოსევებით სტიმულირებულმა ხალხთა ამოძრავებამ. მონღოლთა შემოსევამ განაპირობა რეგიონის გეოპოლიტიკური და ეთნოკულტურული სტრუქტურის არსებითი რეკონფიგურაცია; ექსპანსიამ მიიღო გამანადგურებელი და სპეციფიკურად ტოტალური ხასიათი, რის გამოც ადგილი ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიის მკვიდრი ეთნოსების „ამოგდებას“ ტრადიციული გეოგრაფიული სივრცეებიდან და ფაქტობრივად ჯაჭვური რეაქციის მქონე ხალხთა ამოძრავებას.

მონღოლთაგან შევიწროებულმა ადილეურმა ტომებმა დაიწყეს მოძრაობა ყუბანისპირეთიდან შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მიმართულებით, რამაც მოქმედებაში მოიყვანა „ხალხთა მოძრაობის“ ჯაჭვური მექანიზმი; ადილეური ტომების ზენოლით შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები აბაზური ტომების ერთი ნაწილი XIV ს-ში ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდა, ხოლო ნაწილმა დაიწყო ჩამოსახლება საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ჩრდილო-დასავლეთ სექტორში (53,4). ამის შედეგად უკვე XV ს-ში ხდება საზღვრის ამოძრავება საკმაოდ დიდ სივრცეში – მდ. ნიკოფსიიდან მ. ბზიფამდე, ე.ი. საქართველო კარგავს სტრატეგიულად მნიშვნელოვან სასაზღვრო-ფრონტირულ საერთაშორისო საზღვარს.

მაგრამ სასაზღვრო მობილობა, სამწუხაროდ ამ ფორმით არ შეწყვეტილა. ჯიქურ-აბაზურმა ინვაზიურმა კომპლექსმა ხსენებული სივრცის დაკავებით შექმნა სტრატეგიული პლაცდარმი ექსპანსიის შემდგომი გაფართოებისათვის. ამ საქმეში მას მტკიცე ზურგი შეუქმნა ოსმალეთის აგრესიამაც. 1453 წელს კონსტანტინოპოლის აღებისა და ბიზანტიის იმპერიის ლიკვიდაციის შემდეგ, თურქებმა 1461 წელს დაიპყრეს ტრაპიზონი, ხოლო 1475 წელს – ყირიმის სახანო და

ანაპა. ჩრდილოეთ კავკასიის თურქიზაცია-ისლამიზაციის ინტენსიურ პროცესთან ერთად ოსმალურ აგრესიას პქონდა აშკარად გამოხატული ანტიქართული გეოპოლიტიკური მიმართულება: თუ საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთზე ზენოლას სტამბული-ტრაპიზონ-ყირიმის გეოსტრატეგიული „სამკუთხედი“ აწარმოებდა საკუთრივ თურქული ძალებით ტრაპიზონის „ნეეტის“ სახით, ჩრდილო-დასავლეთზე ზენოლის მექანიზმი გახდა თურქების აშკარა ნაქეზებით მოქმედი ჯიქურ-აბაზური ანკლავი. ვერც დაშლის პროცესში მყოფმა საქართველომ და შემდგომში ვერც ამ პოლიტიკური დაშლის ერთ-ერთმა პროდუქტმა – ოდიშის სამთავრომ ვერ შეძლეს სასაზღვრო მობილობის ქმედითი შეკავება: XV-XVI სს მიჯნაზე დაიკარგა ბზიფისა და ფსირცხასა შუამდინარეთის ზოლი, XVI-XVIII სს ნახევარში – ოდიშის სამთავროს ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი, მდ. ფსირცხასა და მდ. ლალიძგას შორის ტერიტორიის სახით, ხოლო XVIII ს. 80-იან წლებში – ლალიძგასა და ენგურის შუამდინარეთი (53,5, 107-122).

ამ სივრცეში ჩამოყალიბებულ აფხაზეთის სამთავროს ტერიტორიულ სტრუქტურაში საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის საკუთრივ „აფხაზური“ ნაწილი მხოლოდ მესამედს თუ მოიცავდა.

საერთოდ ჯიქურ-აბაზურმა ექსპანსიამ მიიღო საქართველოზე გარეგანი სოციოკულტურული სტრესის ხასიათი. ეს უალრესად ნეგატიური მოვლენა ისტორიოგრაფიაში „ბარბარიზაციით“, ბარზე მთის რეგრესული ზენოლით განისაზღვრება. რა თქმა უნდა, ჯიქურ-აბაზურ ექსპანსიაში უცილობლად ფიგურირებს მთის მწირი ეკონომიკური ბაზისით გამოწვეული და ბარისაკენ მიმართული მძარცველური პოლიტიკის ფაქტორი. ამიტომ მისი დახასიათება „მთის ფეოდალიზმისა“ და „ბარის ფეოდალიზმის“ კონფრონტაციული ურთიერთობების კონტექსტში გარკვეულწილად მისაღები და ერთგვარი შინაგანი ლოგიკის მქონე მეთოდია. მაგრამ პრობლემის მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი ობიექტივაცია მოითხოვს კომპლექსურ მიდგომას, რომლის ფონზეც ზემოთნახსენები ფორმაციული მეთოდი ცალმხრივობისა და ტენდენციური ახსნის ელფერს იძენს.

კომპლექსურ თეორიულ კონსტრუქციაში კი ჯიქურ-აბაზური ექსპანსია წარმოდგება, როგორც რთული შინაგანი სტრუქტურის მქონე მრავალნახნაგოვანი მოვლენა. ის ატარებს საქართველოზე სოციოკულტურული სტრესის, გარეგანი ცივილიზაციური დარტყმის ამჟამად გამოვლენილ ფორმას არა მარტო ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური, არამედ დემოგრაფიული, რელიგიური, კულტურული და გეოსტრატეგიული შედეგებით.

ექსპანსიამ გამოიწვია ქართული ცივილიზაციური სივრცის ჩრდილო-დასავლეთის სექტორის დესტრუქცია, ამ სექტორში საუკუნეების მანძილზე ჩამოყალიბებული ტრადიციული ინსტიტუტების მსხვერევით.

მოხდა აფხაზეთში ქართული ფეოდალიზმის სისტემური რღვევა და ტრადიციული სოციალური სისტემის ჩანაცვლება პატრიარქალურ-გვაროვნული სტრუქტურით (რომლის პოლიტიკურ გამოხატულებას წარმოადგენდა შარვაშიძეთა სამთავრო დინასტიის „პატრიარქალური ტოტალიტარიზმი“).

რადიკალურად შეიცვალა აფხაზეთის მოსახლეობის ეთნოდემოგრაფიული სურათი. ჯიქურ-აბაზური ეთნიკური მასივის ინფილტრაციამ, ჩრდილოკავკასიური და საკუთრივ აფხაზური (ისტორიულად აფხაზური) ელემენტების ურთიერთშერწყმამ წარმოშვა აფხაზთა ეთნოგენეზის მეორე, ფაქტობრივად არატრადიციული ეთნოლინგვისტური ფორმატის მქონე ციკლი: თანამედროვე აფხაზი ეთნოსი მნიშვნელოვანწილად სწორედ ჯიქურ-აბაზური ექსპანსიის ეთნოგენეტიკური პროდუქტია. ამასთან, ეთნოსინთეზის პროცესი წარმართა ჩრდილოკავკასიური ელემენტის სუბსტრატული პრევალირებით (ენა, პატრონიმია, ონომასტიკა, კულტურული ფასეულობები და სხვ.).

მნიშვნელოვნად შეიცვალა ასევე სულიერ-კულტურული და კონფესიური გარემო. ქრისტიანულ დეკონფესიონალიზაციას, რომლის კანონიკური გამოხატულება იყო XVI ს. შუა ხანებში დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო ტახტის ბიჭვინთიდან გელათში გადატანა, XVIII ს. დამდეგი-

დან დაემატა ოსმალეთის აგრესიული პოლიტიკით ნანარმოები ისლამიზაციის შედეგებით მძლავრი ტენდენცია.

ჯიქურ-აბაზური ექსპანსიით სტიმულირებულმა სასაზღვრო მობილობამ აფხაზეთის ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი გახადა სპეციფიკური ცივილიზაციური საზღვარი საქართველოსა და უკვე „ბარში ჩამოსულ“ ჩრდილო-კავკასიურ თემებს შორის. ჩვეულებრივი საზღვრისაგან განსხვავებით, ცივილიზაციურ საზღვარს გააჩნია რთული შინაგანი სტრუქტურა და მუდმივად ცვალებადი კონფიგურაცია. აფხაზეთი, განსაკუთრებით სოჭი-ტუაფსეს ზონიდან მდ. ღალიძგამდე, გახდა ერთგვარი საკონტაქტო-ცივილიზაციათაშორისი ზონა ამ ორ სამყაროს შორის, სადაც მიმდინარეობდა შეიარაღებული შეტაკებების, ეთნოგენეტიკური და კონფესიური ინფილტრაციების, პერმანენტული მიგრაციებისა და პოლიეთნიკური ცენტრების ფორმირების ინტენსიური პროცესი. ამ პროცესმა რეგიონი გადააქცია გარკვეულწილად თვითორგანიზებად ანკლავურ სისტემად, რომელშიც ეფექტურად ხშირ შემთხვევაში ავტომატურ რეჟიმში მოქმედებდა საქართველოსაგან გამოყოფის მექანიზმი.

მაგრამ XIX ს-ში კავკასიაში რუსეთის ცარიზმის გაბატონების შედეგად თვითორგანიზაციის ფაქტორს თან დაემატა გეგმურობისა და მართვადობის ფაქტორი: ამ დროიდან (1864 წელს ცარიზმმა გააუქმა აფხაზეთის სამთავრო და ჯერ „სოხუმის სამხედრო განყოფილების“, შემდეგ კი „სოხუმის ოლქის“ სტატუსით დაუქვემდებარა ქუთაისის გუბერნიას) საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ საზღვრის ინტრავერტული მოძრაობა გახდა არა იმდენად ეთნოდივერსიული თვითორგანიზაციის, რამდენადაც რუსეთის იმპერიულ-პოლიტიკური „ინჟინერიის“ პროდუქტი. 1903 წელს სოხუმის ოლქი გამოყვანილ იქნა ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობიდან და უშუალოდ დაექვემდებარა კავკასიის მეფისნაცვალს. 1904 წელს კი რუსეთის იმპერიამ განახორციელა საქართველოს სასაზღვრო-ადმინისტრაციული სტრუქტურის დაშლის უსამართლო აქტი, როდესაც პრინცი ოლდენბურგის(?) თხოვნის საფუძველზე, გაგრის ზონა ჩამოაშორა სოხუმის ოლქს და შავი ზღვის გუბერნიას შეუერთა. ამავე

დროს, გააქტიურდნენ რეაქციული კლერიკალური ძალები, რომლებიც საბედნიეროდ უშედეგოდ ცდილობდნენ სოხუმის ეპარქიის გამოსვლას საქართველოს საეგზარქოსოს კანონიკური იურისდიქციიდან და მის შეერთებას ყუბანის ეპარქიასთან.

1918 წლის ზაფხულში, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა და ახალი ტიპის სახელმწიფოებრიობის ფორმირების პირობებში, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პოლიტიკურმა და სამხედრო ელიტამ მიმართა განსაკუთრებულ ღონისძიებებს ქვეყნის ისტორიული საზღვრების რევიზიის დაუშვებლობის მიზნით. ამ სფეროში ქართული ირედენტიზმი შეეჯახა რუსულ პროვინციულ იმპერიალიზმს, რომლის მთავარ გამოხატულებას წარმოადგენდა „მოხალისეთა არმიის“ აგრესიული ქმედებანი და გენ. ა. დენიკინის მიერ დეკლარირებული „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის“ იდეა. უფრო კონკრეტულად რომ აღვნიშნოთ, 1918-1919 წ. საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ საზღვრის მობილობის შედარებით მაღალი სიხშირე დაკავშირებულია რუსეთის ე. წ. რესტავრაციული მოძრაობის სამხედრო აგრესიასთან, ხოლო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის კანონიერ ტერიტორიულ-სასაზღვრო პოლიტიკას და ქართულ ირედენტიზმს დაუპირისპირდა „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის“ აღდგენის იდეა.

აღსანიშნავია, რომ აღნიშნულ იდეას, მისი ერთგვარი გაკეთილშობილებისა და ცივილიზატორული მისიის ხაზგასმის მიზნით, უწოდებენ „პოსტიმპერიული ლეგიტიმიზმის“ იდეას. ამგვარი დეფინიციით, ცხადია, თითქოსდა არგუმენტირდება ის გარემოება, რომ მეფის ხელისუფლების დამხობის მიუხედავად, ცარისტული მონარქიის პოლიტიკურ მემკვიდრეებს (ჯერ კოლჩაკ — დენიკინის კოალიციას, შემდეგ კი ბოლშევიკურ დიქტატურას) სრული ლეგიტიმური უფლება ჰქონდათ, აღედგინათ რუსეთის იმპერიის სივრცობრივ-ტერიტორიული მთლიანობა (?). რასაკვირველია, ამგვარ მტკიცებას არავითარი კავშირი არა აქვს მარლტზომიერებასთან, რამეთუ ნებისმიერი იმპერიალიზმი (მათ შორის ყველაზე ლიბერალურიც კი) არასდროს ყოფილა და არც არასო-

დეს იქნება ლეგიტიმური. იმპერიის ნებისმიერი თეორია, ისევე როგორც კოლონიურ ზესახელმწიფოთა იმპერიული გამოცდილება გამორიცხავს სხვისი ტერიტორიის დაპყრობის ლეგიტიმაციას. მითუმეტეს ეს ითქმის სწორედ რუსეთის იმპერიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების პროცესზე. რაც არ უნდა ეწოდებოდეს ამ პროცესს — იმპერიული, პოსტიმპერიული თუ ნეოიმპერიული — ნებისმიერ მოდიფიკაციაში ის გამოხატავს მხოლოდ ტერიტორიულ ექსპანსიას და ამ ექსპანსიის საფუძველზე ანექსირებული ტერიტორიების კოლონიზაციას. რუსეთის იმპერიის ფორმირების ძირითადი თავისებურება სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ აქ ექსპანსია და კოლონიზაცია მიმდინარეობდა ერთმანეთის პარალელურად, ხშირ შემთხვევაში ერთმანეთში გადახლართული, ურთიერთგანუყოფელი პროცესების სახით. ეს იყო რუსეთის იმპერიული განვითარების ინვარიანტული კოდექსი და ამ კოდექსს შეეჯახა საქართველო აფხაზეთში.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის „სამხედრო პოლიტიკა“ აფხაზეთში მთლიანად შეესაბამებოდა ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებს და ოპტიმალური სასაზღვრო რეჟიმის დანესების მოთხოვნილებებს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სასაზღვრო რეჟიმის ოპტიმიზაციის პროცესი ცოტათი ადრე ამიერკავკასიის კომისარიატმა დაიწყო. კომისარიატმა 1917 წ. 7 დეკემბერს მიიღო საგანგებო დადგენილება, რომლის ძალითაც გაუქმებულად გამოცხადდა რუსეთის იმპერიის მინისტრთა კომიტეტის 1904 წლის 25 დეკემბრის დებულება გაგრისა და ბზიფის რაიონების შავი ზღვის გუბერნიასთან შეერთების შესახებ. (13, 13). შესაბამისად გაგრის ზონა დაუბრუნდა საქართველოს, ხოლო ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი გავლებულ იქნა მდ. მზიმთაზე. რომ საზღვრის ხაზი გადიოდა მდ. მზიმთაზე და არა მდ. ფსოუზე, აღნიშნულ დადგენილებასთან ერთად ნათლად ადასტურებს საქართველოს ეროვნულ საბჭოსა და აფხაზთა სახალხო საბჭოს შორის 1918 წლის 9 თებერვალს დადებული შეთანხმების ის ნაწილი, რომელიც სოხუმის ოლქის ტერიტორიულ აღწერილობას აფიქსირებს (13, 15).

1918 წლის ივნისის მეორე ნახევარში საქართველოს შეიარაღებულმა ძალებმა გენ. გ. მაზნიაშვილის სარდლობით განახორციელეს ეფექტური სამხედრო ოპერაციები ქვეყნის ტერიტორიული ერთიანობის აღდგენა-განმტკიცების მიზნით. ქართულმა სამხედრო ნაწილებმა 22-23 ივნისს დაიკავეს ბზიფ-გაგრის სექტორი, ხოლო 27 ივნისს — სოფ. პილენკოვო (დღ. ლესელიძე) (51, 198).

ამის შემდეგ სდრ-ს მთავრობის სასაზღვრო პოლიტიკაში აშკარად გამოიკვეთა წმინდა გეოპოლიტიკურ-გეოეკონომიკური ინტერესების პრიორიტეტი და კურსი იქნა აღებული სოჭი-ტუაფსეს სექტორზე კონტროლის დამყარებისაკენ. როგორადაც არ უნდა აფასებდნენ ამ ღონისძიებას, ფაქტია, რომ ნ. ჟორდანიას მთავრობა მისი აუცილებლობის აღიარებაზე მთელი მთავრობის პოლიტიკურმა ლოგიკამ. სასაზღვრო დერეფნის მაქსიმალური ინტეგრაცია, სტრატეგიული დარტყმა საქართველოში რუსეთის (როგორც თეთრგვარდიულის, ისე ბოლშევიკურის) ინტერვენციის შესაძლო პლაცდარზე და ტუაფსეს ნავსადგურის გამოყენება ჩრდილო კავკასიასთან სასურსათო-ეკონომიკური კავშირურთიერთობებისათვის — აი, აღნიშნული გეოპოლიტიკური ლოგიკის სამი ძირითადი არგუმენტი. ანტიბოლშევიკური და ანტიდენიკინური ლოზუნგები (რასაკვირველია, სრულიად სამართლიანი), სოჭში ქართული მოსახლეობის არსებობა და სხვ. ამ შემთხვევაში იყო მნიშვნელოვანი, მაგრამ მაინც მეორეხარისხოვანი ფაქტორები.

1918 წლის ივლისის დასაწყისში ქართულმა სამხედრო ქვედანაყოფებმა დაიკავეს ქ. სოჭი და კონტროლი დაამყარეს სოჭი-ტუაფსეს სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ზონაზე. 1918 წლის 25-26 სექტემბერს ქ. ეკატერინოდარში (დღ. კრასნოდარი) გაიმართა მოლაპარაკება საქართველოს (საგარეო საქმეთა მინისტრი ე. გეგეჭკორი, გენ. გ. მაზნიაშვილი), რუსეთის მოხალისეთა არმიის (გენ. მ. ალექსეევი, გენ. ა. დენიკინი) და პროდენიკინური ყუბანის სამხარეო მთავრობის (ნ. ვორობიოვი¹, ა. ბიჩი) წარმომადგენლებს შორის. მოლაპა-

¹ ამ ვორობიოვმა 1919 წელს დონის როსტოვში გამოსცა ბროშურა — О неосновательности притязания Грузии на Сухумский округ (Абхазию).

რაკება, რომლის ძირითადი მიზანი იყო საქართველოსა და ყუბანის ოლქს შორის საზღვრის დელიმიტაცია და რომლის სრული საოქმო აღწერილობა მოცემულია გ. მაზნიაშვილის მემუარებში (37, 73-133), წარმოადგენს ქართული ირედენტიზმისა და რუსული იმპერიალიზმის ურთიერთდაპირისპირების კლასიკურ მაგალითს. რუსული მხარის პოზიცია ასეთი იყო — ყუბანის ოლქს უნდა დაუბრუნდეს (?) ტუაფსე-სოჭი-გაგრა და მისი საზღვარი უნდა გახდეს მდ. ბზიფი, ხოლო მდ. ბზიფსა და მდ. ენგურს შორის შეიქმნას დამოუკიდებელი აფხაზეთი. მაშასადამე, მოლაპარაკების პროცესში გამოიკვეთა გენ. დენიკინის პირნმინდად იმპერიული და ანექსიონისტური ფორმულა — ისტორიული ქართული ტერიტორიის ანექსია მდ. ბზიფამდე, ხოლო ბზიფსა და ენგურს შორის არსებულ სივრცეში „დამოუკიდებელი“ აფხაზეთის ბუფერული წარმონაქმნის ჩამოყალიბება. იმპერიული გეოპოლიტიკის კონტექსტში განიხილებოდა ასევე საკუთრივ „აფხაზური ბუფერის“ ფუნქციაც: საქართველოსაგან აფხაზეთის ჩამოცილებისა და მისი სტრატეგიული „სუვერენიტეტის“ მიზანი მდგომარეობდა არა აფხაზი ხალხის სახელმწიფოებრივი უფლებების რეალიზაციაში, არამედ „აფხაზურ ბუფერში“ რუსულ-იმპერიალისტური ინტერესების უზრუნველყოფასა და აფხაზეთის ჩართვაში ანტიქართულ სტრატეგიულ ბლოკში.

საქართველოს დელეგაციის უკომპრომისო პოზიციის გამო ეკატერინოდარის მოლაპარაკება ჩაიშალა. მოლაპარაკების შეწყვეტიდან ზუსტად ორ კვირაში, 1918 წელის 9 ოქტომბერს, აფხაზური ელიტის პრორუსულმა დაჯგუფებამ (აფხაზეთის საქმეთა მინისტრი რ. ჩქოტუა, აფხაზეთის საოლქო კომისარი ივ. მარლანია, ალ. შარვაშიძე, ს. აშხაცავა, ნ. მარშანია, დ. ალანია და სხვ.), გენ. დენიკინის მხარდაჭერითა და ინსპირაციით სცადა სოხუმში სახელმწიფო გადატრიალების მოწყობა, მაგრამ ამაოდ. სახელმწიფო გადატრიალების ჩაშლისა და 10 ოქტომბერს საქართველოს მთავრობის მიერ აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დათხოვნის შემდეგ, გენ. დენიკინმა უკვე კურსი აიღო უშუალო აგრესიისაკენ.

რომელშიც აფხაზეთი გამოაცხადა „რუსეთის სამეფო გვირგვინის მარგალიტად“ და „რუსულ რივიერად.“

1919 წლის თებერვალში მოხალისეთა არმიამ დაიკავა სოჭი, გაგრა და მდ. ბზიფის მარჯვენა ნაპირზე გამაგრდა, მაგრამ იმავე წლის აპრილში საქართველოს ჯარის ნაწილებმა შეძლეს გაგრის დაბრუნება და განთიადთან, მდ. მეხადირის მარცხენა ნაპირზე გამაგრდნენ (16, 245). მაგრამ დიპლომატიური მოლაპარაკებების პროცესში დიდი ბრიტანეთის სამხედრო მისიის ზენოლის ფონზე, საქართველოს მთავრობამ ვერ შეძლო გაგრის ზონის დაბრუნებულ ნაწილზე საკუთარი სუვერენიტეტისა და იურისდიქციის გავრცელება. ბზიფსა და მეხადირს შორის ტერიტორია დაექვემდებარა ნეიტრალიზაციის რეჟიმს, დიდი ბრიტანეთის სამხედრო ადმინისტრაციის მმართველობით.

საქართველოსა და რუსეთს შორის 1920 წლის 7 მაისს დადებულ ხელშეკრულებაში საქართველო-რუსეთის საზღვრად აღიარებულია მდ. ფსოუ. მაგრამ 1920 წლის 15 ოქტომბერს აფხაზეთის სახალხო საბჭოს მიერ მიღებულ „ავტონომიური აფხაზეთის კონსტიტუციის“ პროექტსა და 1920 წლის 20 დეკემბერს საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებულ „აფხაზეთის ავტონომიური მმართველობის დებულებაში“ სასაზღვრო ხაზი დაფიქსირებულია მდ. მეხადირზე (13, 56, 67). რაზე მიუთითებს რეალური სასაზღვრო რეჟიმის ამგვარი არათანხვედრილობა?

ჯერ ერთი, ამიერკავკასიიდან ინგლისის ჯარების გასვლისთანავე სდრ-ს მთავრობამ დაიკავა ბზიფსა და მეხადირს შორის არსებული ნეიტრალური ზონა, რის შედეგადაც რეალური სასაზღვრო ხაზი შეიქმნა მდ. მეხადირზე;

მეორე, სდრ-ს მთავრობამ შეძლო საქართველო-რუსეთის საზღვრის დე იურე ლეგიტიმაცია მდ. ფსოუზე, მაგრამ მისი დე ფაქტო დემარკაცია ვერ დასცალდა 1921 წლის თებერვალ-მარტის სახელმწიფოებრივი კატასტროფის გამო.

1922 წლის 27 აპრილს აფხაზეთის სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმმა თხოვნით მიმართა რსფსრ-ს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმს, რათა აფხაზეთსა და რუსეთს შორის საზღვრად მდ. ფსოუ დაედგინათ. საზღვრის ეს რეჟიმი დაანესა

საბჭოთა კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის 1929 წლის 1 აპრილის დადგენილებამ (16, 246).

მაშასადამე, სრულიად ცხადია, რომ აფხაზეთის, ე. ი. საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვრის დელიმიტაცია და დემარკაცია მოხდა საქართველო-რუსეთის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების სასაზღვრო რეჟიმის ბაზაზე და არა აფხაზეთის ე. წ. „სახელშეკრულებო“ რესპუბლიკის კანონშემოქმედების საფუძველზე.

როგორც ცნობილია, 1931 წლის თებერვალში აფხაზეთის საბჭოების VI ყრილობის მიერ რესპუბლიკის კონსტიტუციაში შეტანილი ცვლილებების შესაბამისად აფხაზეთის სსრ გარდაიქმნა აფხაზეთის ავტონომიურ სსრ-დ. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ამ ცვლილებას არ გამოუწვევია აფხაზეთის რეალური სტატუსის ტრანსფორმაცია — „სახელშეკრულებო რესპუბლიკის“ აბსტრაქტული და ამბივალენტური ცნება შეიცვალა „ავტონომიური რესპუბლიკის“ რეალურ ცნებად, ე. ი. სტატუსის რეალური შინაარსის დამცრობა არ მომხდარა. აღნიშნულ ცვლილებასთან დაკავშირებით საბოლოოდ დადგინდა სასაზღვრო ხაზი მდ. ფსოუზე — ანუ კონკრეტული სადელიმიტაციო ხელშეკრულების გარეშე დადასტურებულ იქნა ზემოხსენებული 1929 წლის 1 აპრილის დადგენილება.

ჩრდილოეთი საზღვრის ცენტრალური სექტორი: უნდა ითქვას, რომ ეს სასაზღვრო სექტორი ხანგრძლივი ისტორიული პერიოდის განმავლობაში გამოირჩეოდა ერთგვარი სტაბილურობით და ტერიტორიული რეგრესიების ციკლთა ფაქტობრივი არარსებობით. ამ სივრცეში ძირითად სასაზღვრო-ტერიტორიულ ერთეულს წარმოადგენდა ისტორიული დვალეთი — ტერიტორია მამისონის უღელტეხილსა და დარიალის ხეობას შორის, კავკასიონის ქედის ცენტრალურ ნაწილში. XIII საუკუნის 30-40-იან წლებში, მონღოლთა აგრესიის შედეგად, დვალეები ამოძრავდნენ სამხრეთის მიმართულებით და კავკასიონის ქედის სამხრეთ კალთებზე გადმოვიდნენ. „გამოთავისუფლებულ“ სივრცეში კი ალან-

ოსთა მიგრაცია მოხდა და მათი ეთნოკომპაქტური ჯგუფები დამკვიდრდნენ.

მაგრამ ოსურ ინფილტრაციას თავისთავად არ გამო-
უწვევია საკუთრივ სასაზღვრო ხაზის ტრანსგრესიული ცვა-
ლებადობა. ეს ნეგატიური ცვალებადობა დაკავშირებულია
რუსეთის იმპერიის ბატონობასთან და მის კოლონიურ „სა-
საზღვრო პოლიტიკასთან“: XIX საუკუნის მეორე ნახევარში
ისტორიული დეალეთი, იგივე მდ. არდონის ხეობა ჩამოაცი-
ლეს თბილისის გუბერნიას და თერგის ოლქს შეუერთეს. საბ-
ჭოთა ეპოქაში კი ის მოექცა ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომი-
ური რესპუბლიკის შემადგენლობაში.

საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვრის გარკვეული
პერტურბაციები დაკავშირებულია XX საუკუნის 40-50-იან
წლებში საბჭოთა იმპერიის მიერ გატარებულ თავისებურ
პოლიტიკასთან. 1943-1944 წლებში, ჩრდილოეთ კავკასიის
ცალკეული ეთნოსების გერმანულ ფაშისტურ ოკუპაციას-
თან თანამშრომლობის ბრალდებით, საბჭოთა კავშირის პო-
ლიტიკურმა ხელმძღვანელობამ განახორციელა რეგიონა-
ლური ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ცვლილებები —
ყარაჩაელთა ავტონომიური ოლქის (1943 წლის 12 ოქტომ-
ბერს) და ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის
(1944 წლის 7 მარტს) ლიკვიდაცია და მათი ტერიტორიების
განაწილება რუსეთის სფსრ-სა და საქართველოს სსრ-ს შო-
რის. ამგვარი ტერიტორიული პერტურბაციის შედეგად სა-
ქართველოს შემადგენლობაში შეიქმნა კავკასიონის ქედის
გადაღმა მდებარე ქლუხორისა და ახალხევის რაიონები, სა-
ერთო მოცულობით დაახლოებით 5600 კმ² (34, 58).

1955-1957 წლებში, დესტალინიზაციისა და ჩრდილო-
ეთ კავკასიის დეპორტირებული ხალხების რეაბილიტაციის
პირობებში, სსრკ-ს ხელმძღვანელობამ გააუქმა ქლუხორისა
და ახალხევის ადმინისტრაციული რაიონები. მაგრამ 1957
წელს ახალხევის ადმინისტრაციული რაიონის გაუქმების პა-
რალელურად კრემლმა მოახდინა საქართველოს ისტორიუ-
ლი ტერიტორიის ნაწილის ანექსიის აქტი: ისარგებლა რა
1944 წელს მართლაც ხელოვნურად შექმნილი ახალხევის რა-
იონის ლიკვიდაციით, საბჭოთა იმპერიამ საქართველოს ჩა-

მოაცილა ყაზბეგის რაიონს დაქვემდებარებული დარიალის უბნის დიდი ნაწილი, რომელიც 1944 წლის სასაზღვრო ცვლილებამდე საქართველოს ეკუთვნოდა. ანექსირებული ტერიტორია მოიცავდა ზემო და ქვემო ლარსს, თერგისპირს, სანიბას, დარიალს, თამარიანს, განახლებას, შრომას, თერგულასა და მთისძირას (34, 60). ამდენად, საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვრის ცენტრალურ ნაწილში დაკარგულია და რუსეთის შემადგენლობაშია ანექსირებული ისტორიული ტერიტორიის სამი სექტორი — ისტორიული დვალეთი (მდ. არდონის ხეობა), დარიალის უბანი და ე. წ. პირიქითა ხევსურეთის (იგივე ბასტილამის) ქედის ზონა.

აღმოსავლეთის საზღვარი:

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის აღმოსავლეთი საზღვარი მუდამ წარმოადგენდა სტრატეგიულად და გეოპოლიტიკურად უაღრესად მნიშვნელოვან ზღუდეს. ის, ერთი მხრივ, უზრუნველყოფდა ჩვენი ქვეყნის უსაფრთხოებას აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით და, მეორე მხრივ, საქართველოს აღმოსავლეთის შიდა ტერიტორიებსა და მდ. ალაზნის მარცხენა ნაპირის ისტორიულ ჰერეთს კრავდა ერთიან სახმელეთო სივრცეში, რითაც განაპირობებდა ამ სექტორის „დაჯილდოებას“ ტერიტორიული კომპაქტურობა-უწყვეტობის ნიშან-თვისებებით. ეს სიმეტრია, რომელიც ქმნიდა ქართული სახელმწიფოებრიობის ტერიტორიული სტრუქტურის „აღმოსავლურ პოლუსს“, ერთდროულად გეოგრაფიულიც იყო, სამეურნეო-ეკონომიკურიც, ეთნოდემოგრაფიულიც (ამ შემთხვევაში სულ ერთია ჩვენ „ჰერებს“ იმთავითვე გენეტიკურად ქართველ ტომებად მივიჩნევთ, თუ შემდგომში ქართიზებულებად), სამხედრო-პოლიტიკურიც და გეოპოლიტიკურიც.

საქართველოს ერთიანი მონარქიის წარმოქმნის შემდეგ აღნიშნული ტერიტორიული სიმეტრიის ნგრევა წარმოდგება მრავალსაუკუნოვანი ეტაპობრივი პროცესის სახით, რომლის დროსაც ესა თუ ის ტერიტორიული კომპლექსი დაიკარგა სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში, განსხვავებული ფაქტორებისა და ძალების ზეგავლენით. საზღვრის მოძრაობისა და

ირედენტისმის ლოგიკა ამ შემთხვევაში ხასიათდება ერთგვარი ლიმოლოგიურ-ქრონოლოგიური ასიმეტრიით. საზღვრის მოძრაობის „გეოგრაფიამ“ აქ მიიღო შინაგანად დიფერენცირებული ფორმა, რომელშიც გამოიყოფა სამი ირედენტისტული მიკრორეგიონი — საარიშიანო, კაკ-ენისელი და ჭარ-ბელაქანი, რომლებიც საქართველომ დაკარგა სხვადასხვა დროს.

საარიშიანო წარმოადგენდა საქართველოს უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეს (შემდგომი შექი-შაქი). სანაპირო სივრცეში, ისტორიული ჰერეთის ტერიტორიაზე წარმოქმნილი ამ ფეოდალური სენიორიის ტერმინი („საარიშიანო“) ისტორიოგრაფიაში შემოიტანა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა. მანვე ამ წარმონაქმნის ჩამოყალიბება დაუკავშირა დავით აღმაშენებლის ბრძოლას კახეთ-ჰერეთის შემოერთებისათვის. 1103 წელს ჰერმა დიდებულებმა — ბარამ არიშიანმა და მისმა ბიძამ ქავთარ ბარამისძემ შეიპყრეს კახეთ-ჰერეთის მეფე აღსართანი და დავითს მიჰგვარეს. ამას შედეგად მოჰყვა ერწუხის ბრძოლა (1104 წ.) და საქართველოს მიერ სელჩუკთა და განძის ათაბაგის გაერთიანებული ჯარის დამარცხება. შემოერთებული ჰერეთ-კახეთის უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთში მდებარე რეგიონი დავით IV-მ ბარამ არიშიანს უბოძა (19, 255). ასე შეიქმნა 1104 წელს ტიტულატურა „არიშიანობა“ (არიშის მფლობელობა) თავისი სამხედრო და ადმინისტრაციული თანამდებობით, ასევე „საარიშიანო“, როგორც სასაზღვრო სანაპირო საერისთავო, როგორც სპეციფიკური სასაზღვრო სენიორია. 1117 წელს დავით IV-ის მიერ გიშის დაუფლებით მისი საზღვრები გაფართოვდა.

საარიშიანოს სასაზღვრო სენიორიას უაღრესად დიდი გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ფეოდალური მონარქიისათვის. თავდაცვითი თვალსაზრისით ეს რეგიონი წარმოადგენდა სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით ისლამური აგრესიის შეკავების სტრატეგიულ ხაზს. შემტევ გეოპოლიტიკურ ასპექტში კი, პირიქით, საარიშიანო იყო აღმოსავლეთის მიმართულებით საქართველოს ექსპანსიის სტრატეგიული ბაზა, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში „ქართული“ იმპულსის შეგზავნის დე-

რეფანი. საკმარისია აღინიშნოს, რომ დავით აღმაშენებლის დროს შირვანში ქართული იმპულსის შეგზავნა და თბილისი-შემახიის ლერძის შექმნა მოხდა სწორედ საარიშიანოს გავლით. მაშასადამე, სტრატეგიული თავდაცვისა და ისლამური ექსპანსიის ბლოკირების ფუნქციასთან ერთად საარიშიანო ასრულებდა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის რეგიონალური სივრცეების საქართველოსთან „მიბმის“ ერთ-ერთი ცენტრალური არხის ფუნქციასაც, წარმოადგენდა რა ამის გამო შიდაკავკასიური ინტეგრაციის ერთ-ერთ ვექტორს.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის აღმოსავლეთი სასაზღვრო ხაზის დესტრუქცია სწორედ საარიშიანოს დაკარგვით დაიწყო. XIII ს. მეორე მეოთხედიდან საარიშიანოში დაიწყო თათარ-მონღოლთა სამხედრო კოლონიზაცია, რაც შემდგომში მონღოლური ელემენტის მყარად „ჩამოსხდომაში“ გადაიზარდა და, სხვათაშორის, დაკავშირებული იყო მდ. თეთრი წყლის (აგრიჩაის) სანაპიროზე ე. წ. სიბაზე (გამაგრებულ ხაზზე) დგომასთან. უკვე XIII ს. 60-70-იანი წლებისათვის აქ დაიწყო მონღოლური მიწისმფლობელობის სისტემის დანერგვისა და ქართული არისტოკრატიის მონღოლურით ჩანაცვლების ინტენსიური პროცესი. მართალია, ამ დროიდან ნომადურმა მონღოლურ-თურქულმა ზენოლამ დაიწყო ქართული ეთნოსფეროს სისტემური შევიწროება ბევრი მიმართულებით (ჰერეთი, ლორე-ბამბაკი, ქცია-ალგეთი, მტკვრის მარჯვენა ნაპირი), მაგრამ აღნიშნულ ეტაპზე საქართველო დამარცხდა მხოლოდ ჰერეთში — საარიშიანოს აღმოსავლეთ ნაწილში, შაქ-გიშის ზონაში. აქ დამკვიდრდა მონღოლური ორლატთა ტომი და მისი მომთაბარული არისტოკრატია.

პირველი ირედენტისტული ტენდენცია არის გიორგი V „ბრწყინვალის (1314-1346) ბრძოლა შაქ-საარიშიანოს დასაბრუნებლად, იქ ეთნოდემოგრაფიული ვითარების შესაცვლელად და მიწისმფლობელობის ქართული სისტემის აღსადგენად. ამ ბრძოლის პროგრამა — შაქზე იურისდიქციის აღდგენა, ფეოდალიზმის ქართული მოდელის რესტავრაცია, ადგილობრივი მოსახლეობის დეეთნიზაციის შეჩერება — ირე-

დენტისტული დოქტრინის კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს.

მართალია, გიორგი V-მ სამხედრო ძალის გამოყენებით შეძლო პოლიტიკური საზღვრის აღდგენა მდ. თეთრ წყალზე, მაგრამ მან ვერ შეძლო რეგიონის ეთნოკულტურული გაფილტვრა, მონღოლური სოციალური და სამინათმოქმედო სისტემის დეკონსტრუქცია. სამწუხაროდ ეს ირედენტისტული მოძრაობა მარცხით დასრულდა და ქართულმა მონარქიამ ვერ აღიდგინა სუვერენიტეტი საარიშიანოზე. თემურლენგის შემოსევების დროს კი რეგიონი საბოლოოდ ჩამოშორდა საქართველოს.

საგულისხმოა, რომ თემურიდული აგრესიის დროს საარიშიანოს აღმოსავლეთ ნაწილის — შაქის მმართველად ჩანს სეიდ ალი შაქისელი. ე. ი. გიორგი V-ის შემდეგ აშკარაა ორლატთა მონღოლური ტომის პოლიტიკური ორგანიზაციის ჩამოყალიბება საარიშიანოში. იქიდან გამომდინარე, რომ სეიდ ალი შაქისელი მონაწილეობს ბაგრატ V-ისა (1360-1395) და გიორგი VII-ის (1395-1407) ანტითემურიდულ კოალიციაში (მაგ., თემურმა შაქი 1386 და 1392 წლებში დალაშქრა (19,260); სეიდ ალი შაქისელი გიორგი VII-თან ერთად მონაწილეობდა 1398 წლის ნახიჭევნის ლაშქრობაში და ალინჯის ციხის აღებისას დაიღუპა (44, 690-691) და ამდენად ამ დროს მისი ტიტული უკვე არსებობს, საარიშიანოში მონღოლურ-ორლატური პოლიტიკური სტრუქტურის წარმოქმნა საფიქრებელია დავით IX-ის (1346-1360) დროისათვის.

საქართველოში თემურ ლენგის მეხუთე ლაშქრობის დროს, 1399 წელს, თემურის მომხრე შირვანშაჰ იბრაჰიმის მეცადინეობით შაქის ახალი მფლობელი სეიდ აჰმედი (სეიდ ალის შვილი) თემურმა „შეივედრა“ და მას შაქის მფლობელობა ოფიციალურად დაუმტკიცა (19, 260). ასე შეიქმნა აღმოსავლეთ საარიშიანოში არაქართული პოლიტიკური ერთეული — შაქის სახანო, რასაც მოჰყვა საზღვრის „ამოძრავება“ დასავლეთის მიმართულებით. სასაზღვრო მობილობამ შესაბამისი გავლენა მოახდინა ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ სტრუქტურაზეც: რეგიონში საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთის სანაპირო საერისთავო გახდა ჰერეთის

საერისთავო. მაგრამ XV-ის მეორე ნახევარში ისიც გაუქმდა და მის ნაცვლად ჩამოყალიბდა კახეთის სამეფოში ინტეგრირებული ორი სამოურავო — კაკ-ენისელისა და ჭიაურის სამოურავოები.

საზღვრის მოძრაობის შემდგომი ეტაპი დაკავშირებულია XVI ს-ის 60-70-იან წლებთან. ინტენსიური ისლამური კოლონიზაციის კვალობაზე, 1562 წელს შაჰ თამაზ I-მა კახეთის სამეფოს ჩამოაცილა ნახური (ისტ. ნაქეთ-წუქეთი) მდ. სამურის ზემო წელზე და იქ ყიზილბაშური სახანო შექმნა (26, 8). ამასთან, ამავე პერიოდში დაიწყო დაღესტნელ ლეკთა თავდასხმები კაკ-ენისელისა და ჭიაურის სამოურავოებზე, აქ საკმაოდ მძლავრი ეთნოკულტურული ინფილტრაციის ტენდენციებით. მაგ., სოფ. ფიფინეთში მყარად დამკვიდრდა ავარიელთა მოსახლეობა „ჭარი“, რომელიც გარკვეულ პერიოდში კახეთის მეფეების ყმობაში იყო.

XVI ს-ის 70-იანი წლების ბოლოს კახეთის მეფე ალექსანდრე I-მა (1574-1605), ისარგებლა რა რეგიონში შექმნილი მდგომარეობით და ირან-ოსმალეთის დაპირისპირებით, განავითარა მძლავრი ირედენტისტული ტენდენცია შაქის დასაბრუნებლად. 1578 წელს ირან-ოსმალეთის მორიგი ომის დაწყებისა და თურქთა გამარჯვების კვალობაზე, ალექსანდრემ უარყო ირანის „მფარველობა“ და ოსმალურ ორიენტაციაზე გადავიდა. როდესაც მუსტაფა ფაშამ თბილისიდან ირანელთა განდევნის შემდეგ გეზი შარვანისაკენ აიღო, ალექსანდრე I მას „სართიჭალასთან დახვდა და მორჩილება გამოუცხადა“ (45, 129). როგორც ჩანს, მუსტაფა ფაშასაგან მან მიიღო შაქის დალაშქრისა და იქ ქართული პოლიტიკური სტრუქტურის აღდგენის სანქცია.

იმავე 1578 წელს ალექსანდრემ მართლაც დალაშქრა შაქი და გამგებლად თავისი შვილი, ერეკლე ბატონიშვილი დანიშნა (30, 44). ამ აქციის დროს ალექსანდრე I-ს, ირედენტისტული მისწრაფებების გარდა დინასტიური ინტერესებიც ამოძრავებდა. ამ დროს შაქის ხანი იყო მისი გამაჰმადიანებული ძმა იესე, რომელსაც ირანი კახეთის ტახტის პრეტენდენტად მოიპაზრებდა. შაქში იესეს ჩამოგდებითა და ერეკლე ბატონიშვილის გამმართველებით ალექსანდრე, ცხადია, ახ-

დენდა არასასურველი დინასტიური პერტურბაციის პრევენციასაც. ყოველ შემთხვევაში, ირედენტისტული და დინასტიური ფაქტორების ურთიერთგადახლართვას შედეგად მოჰყვა შაჰის დაბრუნება, თუმცა დროებით: 1605 წლის 12 მარტის ძეგამის ტრაგედიამ სიტუაცია რადიკალურად შეცვალა და შაჰი კვლავ დაიკარგა, ამჯერად უკვე საბოლოოდ.

აღმოსავლეთ კახეთში ნეგატიური სასაზღვრო მოძრაობის შემდგომი ციკლი დაკავშირებულია XVII ს-ის დასაწყისში ირანის აგრესიის გაძლიერებასთან.

საქართველოსთან მიმართებაში შაჰი აბას I დაადგა ნმინდა გეოპოლიტიკური ექსპანსიის გზას. ეს კურსი, ქართლ-კახეთის შიდა ტერიტორიულ სივრცეებზე სამხედრო დარტყმისა და ეთნოდემოგრაფიული ჩანაცვლების ტაქტიკასთან ერთად ითვალისწინებდა ისტორიული ქართული ტერიტორიის სასაზღვრო-სანაპირო სექტორებზე კონტროლის დამყარებას და ყიზილბაშური პოლიტიკური ერთეულების შექმნას. „ირანული ანაკონდას“ და საქართველოს პერიფერიული სექტორებიდან „გვერდული მოხრჩობის“ სტრატეგიის რეალიზაციის ერთ-ერთი პირველი გამოვლენა იყო კახეთისათვის კაკ-ენისელის ჩამოცილება; 1604 წელს აბას I-მა კახეთის მეფე ალექსანდრეს კაკი ჩამოართვა და მის ტერიტორიაზე შექმნა ელისუს სასულთანო, რომლის სულთანად ნახურის ბატონი ალიბეგი დანიშნა (26, 14).

ელისუს სასულთანოს შექმნამ გამოიწვია რეგიონში ქართული ეთნოსის საგრძნობი შევიწროება. დაიკარგა კაკ-კახის ისტორიული ქართული ტერიტორია მდ. ყანი-ყობსა და ყაფიჩაის შორის. იმის გამო, რომ ეს ტერიტორია შაჰმა ნახურის ალი-ბეგს გადასცა, ელისუს სასულთანო ჩამოყალიბდა ერთიან ადმინისტრაციულ ერთეულად ნახურის საბეგოსთან ერთად. ამიტომ თურქმანულ-ყიზილბაშურ სამხედრო კოლონიზაციასთან ერთად, აქ მიმდინარეობდა ნახურული ეთნოდემოგრაფიული მიგრაციაც. ერთი სიტყვით, ელისუს სასულთანოს შექმნით პოლიტიკური საზღვარიც „ამოძრავდა და ეთნოკულტურულიც, ე. ი. ტერიტორიაც დაიკარგა და ბინარული (თურქმანულ-ნახურული) ინფილტრაციის ბაზაც შეიქმნა.

აღსანიშნავია, რომ ელისუს სასულთნომ დე იურე აღიარება ოსმალეთიდანაც მიიღო. 1607 წელს წახურელი ალი ბეგი ელისუს სულთანად ცნო ოსმან II-მ (19, 266).

აღმოსავლეთ საზღვრის ინტრავერტული მოძრაობის მესამე და ტერიტორიული დესტრუქციის თვალსაზრისით ყველაზე კატასტროფული ციკლი იყო ჭარ-ბელაქნის დაკარგვა. ამ შემთხვევაში საზღვრის ამოძრავების ცენტრალური ფაქტორი გახდა დაღესტნური ეთნოკულტურული და სამხედრო ექსპანსია, რომელიც, როგორც უკვე ვნახეთ, ჯერ კიდევ XVI ს 60-იან წლებში დაიწყო. პროცესის მაქსიმალური ინტენსიურობა მოდის კახეთში ყიზილბაში ხანების მმართველობის პერიოდზე — 1674-1703 წ.წ. ამ დროს მდ. ალაზნის მარცხენა ნაპირზე ჩამოყალიბდა ჭარის, ბელაქნისა და თალას უბატონო დაღესტნური თემები, რომელთაც ნ. ბერძენიშვილი უწოდებდა „კოლექტიურ სენიორიებს (18, 78), მათი სპეციფიკური სოცოპოლიტიკური სტრუქტურისა და ფეოდალიზმის დისკრეტულ-ქსელური მოდელიდან გამომდინარე.

ეთნიკური და პოლიტიკური საზღვრის მოძრაობას შედეგად მოჰყვა კახეთის პოლიტიკური ცენტრის „ამოძრავებაც.“ მაგალითად დავით II იმამყული-ხანმა (1703-1722) რეზიდენცია ყარაღაჯიდან თელავში გადაიტანა. 1727 წელს ოსმალეთის სულთანმა ჭარ-ბელაქანი სპეციალური ფირმანით დაღესტნელებს დაუმტკიცა, რამაც ტერიტორიის პოლიტიკური დაკარგვა განაპირობა.

ამის შედეგად რეგიონში ჩამოყალიბდა ლეკური „კოლექტიური სენიორიების“ სახელმწიფოებრივი გაერთიანება, რომელმაც განვითარება დაიწყო ახალი, არაქართული მოდელის ფარგლებში. ავარიულ-წახურული და ნანილობრივ თურქმანულ-მონღოლური (მულალები) ელემენტის ინტენსიური ინფილტრაცია, ძირძველი ქართული მოსახლეობის ნაწილის განადგურება, მეორე ნაწილის შიდამიგრაცია მდ. ალაზნის მარჯვენა ნაპირზე და ნაწილის გამაჰმადიანება („გაინგილოება“) — აი, აღნიშნული მოდელის არსებითი ნიშნები. ჭარ-ბელაქანში ისტორიული „ქართული წესრიგი“ შეიცვალა ირაციონალური ავარულ-ისლამური წესრიგით.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ჭარ-ბელაქნის სოციალ-კულტურული სისტემის გარდაქმნა მხოლოდ გარეგანი ზე-წოლის თუ ცივილიზაციური დარტყმის ერთგვაროვანი სქე-მით ვერ აიხსნება. გარკვეული პირობების მოქმედების გამო აქ ადგილი ჰქონდა ერთგვარი შერწყმისა თუ სიმბიოზის სპე-ციფიკურ პროცესებს. „უბატონო თემების“ მიმზიდველი ყო-ფიერების გამო ქართველი გლეხობის მასობრივი მოძრაობა ჭარ-ბელაქნისაკენ იმდენად მასშტაბური იყო, რომ ცნებები „ლეკი“, „ინგილო“ და „მულალი“ სოციონიმები უფრო იყო, ვიდრე ეთნონიმები. უფრო სწორი იქნება თუ ავლიწმნავთ, რომ მათს ეთნონიმურ ბუნებაში სოციალური ინვერსიის ამ-სახველი სოციონიმური საწყისი ფიქსირდება უმეტესწილად.

დუალისტურ ლოგიკას დაექვემდებარა ჭარ-ბელაქანში ელიტის ქმნადობის თავისებურებაც — მხედველობაში გვაქვს გამაჰმადიანებული ქართული არისტოკრატიისა და ფეოდალიზებული ავარიულ-ნახურული ფენის შერწყმა. იგი-ვე შეიძლება ითქვას „კოლექტიური სენიორიის“ დისკრეტულ მოდელზე, რომელიც მინათსარგებლობის ქართული წესისა და „თავისუფალი თემის“ დაღესტნური პრინციპების ურთი-ერთგადახლართვამ წარმოშვა.

ამდენად, სოციალ-კულტურული და სოციოპოლიტიკური ტენდენციები ჭარ-ბელაქანში წარიმართა თავისებური სინ-თეზის გზით. შეიქმნა ისეთი ვითარება, რომლის დროსაც რე-გიონმა დაკარგა ისტორიული იდენტურობის საფუძველი — ის არც საქართველოს ნაწილი იყო (სოციალურ-პოლიტი-კურ-კულტურული თვალსაზრისით) და არც, ასე ვთქვათ, დაღესტნის გაგრძელება (ტერიტორიული და ეთნიკური თვალსაზრისით), არამედ ერთგვარად დამოუკიდებელი სამ-ყარო, განსაკუთრებული სიმბიოზური წარმონაქმნი, ქარ-თულ სივრცეში ჩანერგილი დესტრუქციული ველი.

შესაძლოა ჭარ-ბელაქნის ამგვარმა პეტეროგენურმა თვისობრიობამ განაპირობა, რასაკვირველია „ლეკიანობის“ უმძიმეს ისტორიულ პრაქტიკასთან ერთად, ამ მიმართულე-ბით ირედენტისტული ტენდენციების წარუმატებლობა. ჭარ-ბელაქნის დაბრუნების საკითხს ქართლ-კახეთში მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე ოდნავადაც არ დაუკარგავს თავისი აქ-

ტუალობა. ის საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომის“ კონცეფციის ორგანული ნაწილი იყო, მაგრამ ალაღართა პოლიტიკური ერთეულის ლიკვიდაცია და რეგიონში ისტორიული ქართული სტრუქტურის აღდგენა ვერ მოხერხდა.

1801 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ კელავ დადგა დღის წესრიგში ჭარ-ბელაქნის შემოერთების საკითხი. ირედენტისტული იმპულსების კელავ აღორძინებისა და ირედენტისტული აზროვნების მკაფიო გამოხატულებას წარმოადგენს ქართლ-კახეთის ელჩების გ. ჭავჭავაძის, დ. ავალიშვილის და ე. ფალავანდიშვილის მიერ რუსეთის საიმპერატორო კარისადმი 1801 წლის აპრილში წარდგენილი ნოტა, რომელშიც ვკითხულობთ: „... რათა მივიღოთ სახმარი გაფრთხილება მეზობელთა მათ ჭარელთაგან, რომელნიცა შთამომავლობით თვისით არიან ძველნი კახეთისაგანნი, და ადგილი იგი, რომელთაცა ზედა დაშენებულ არს, ანცა კახეთისაა...“ (26, 125). ამავე ნოტაში ელჩები ასაბუთებდნენ აღმოსავლეთ კახეთის დაბრუნების გეგმას — ჭარ-ბელაქნის შემოერთებას, ჭარელ ლეკთა აყრასა და ყიზლარში გადასახლებას. ამდენად სრულიად აშკარაა, რომ ჭარ-ბელაქნის დაღესტნური ერთეულის ლიკვიდაციისა და ქართლ-კახეთის ადმინისტრაციულ სისტემაში მისი ჩართვის ინიციატივა ქართული პოლიტიკური ძალებიდან მომდინარეობდა. ქართველთა მონაწილეობა რეგიონის დამორჩილების რუსულ სამხედრო აქციებში მნიშვნელოვანწილად გამოწვეული იყო სწორედ ისტორიული მინა-წყლის დაბრუნების ირედენტისტული მიზანსწრაფვით. „ლეკიანობის“ გამო „ისტორიული შურისძიება“ ამ შემთხვევაში იყო რეალური, მაგრამ მეორეხარისხოვანი ფაქტორი.

1803 წლის 12 მარტს ბელაქნის და 27 მარტს ჭარის აღებაში, გენ. გულიაკოვის ლაშქარში (საერთო რაოდენობით 6000 ჯარისკაცი) 4500 ქართველი მონაწილეობდა (26, 135). 1803 წლის აპრილში რუსეთმა დაიმორჩილა და დახარკა საინგილო და ელისუს სასულთნო. თუმცა ამ ერთეულებმა შეინარჩუნეს შინაგანი ავტონომია და პროტექტორატის სტატუსი.

1830 წლის თებერვალში ეს სტატუსი გაუქმდა: ბელა-ქან-ზაქათალისა და ელისუს სასულთნოს ბაზაზე შეიქმნა ჭარ-ბელაქნის ოლქი, რომელიც 1840 წ. ადმინისტრაციული რეფორმით შევიდა საქართველო-იმერეთის გუბერნიის შემადგენლობაში, ბელაქნის მაზრის სახელწოდებით.

XIX საუკუნის 40-50 წლებში ტარდებოდა შედარებით აქტიური პოლიტიკა რეგიონის არა მარტო ტერიტორიული დაბრუნებისათვის, არამედ სარწმუნოებრივი და კულტურული რესტავრაციისათვის პირობების შექმნის თვალსაზრისით. ბელაქნის მაზრის სამმართველო დებულების VI მუხლის ძალით, ინგილოებისათვის („ალიაბათის ქართული სოფლებისათვის“) დანესდა ქრისტიანული რელიგიისა და ღვთისმსახურების დაცვა. ამავე დროს, საქართველოს ეგზარქოსს დაევალა რეგიონში მღვდელთა გაგზავნა „მსურველთა მართლმადიდებლური მონათვლისათვის“ (56, №380).

ყურადღებას იქცევს აგრეთვე რუსეთის იმპერიის სოციალური პოლიტიკა — ინგილოების გათავისუფლება ლექთა და ბეგთა ყმობისაგან და მათი გადაქცევა სახაზინო გლეხებად. ეს პოლიტიკა ობიექტურად „ქართველობის“ რეალურ აღდგენას მოასწავებდა.

მაგრამ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან რუსეთის იმპერიამ რადიკალურად შეცვალა პოლიტიკური კურსი და საქართველოსგან ჭარ-ბელაქნის ჩამოცილების, მისი კულტურულ-ლინგვისტური დექარტიზაციის იმპერიულ გზას დაადგა. 1860 წლის ადმინისტრაციული რეფორმით, ბელაქნის მაზრას ეწოდა „ზაქათალის ოკრუგი“ და ის დაღესტნის ოლქის (შემდგომში — „კავკასიის სამთო სამმართველოს“) შემადგენლობაში მოექცა.

ივ. ჯავახიშვილის მონაცემებით, 1916 წელს ზაქათალის ოკრუგში მცხოვრები 76 ათასი ადამიანიდან ქართველი იყო მხოლოდ 19 ათასი, ლეკი — 45 ათასი, თურქი-სპარსელ-ქურთი — 12 ათასი (54, 13).

რუსეთის ცარისტული იმპერიის დაშლისა და კავკასიის კოლონიური ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული სტრუქტურის ლიკვიდაციის შემდეგ შეიქმნა პირობები საინგილოს დედასამშობლოსთან შეერთებისათვის. რუსეთის იმპერიის ტე-

რიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფით, დაღესტნის ოლქს, თბილისის გუბერნიის სილნალის მაზრასა და ელისავეტოპოლის გუბერნიის ნუხის მაზრას შორის მოქცეული ზაქათალის ოკრუგი თითქმის მთლიანად მოიცავდა ისტორიულ ჭარ-ბელაქანს, კაკ-ენისელს და საარიშიანოს მნიშვნელოვან ნაწილს.

1917 წლის აგვისტოში ჩამოყალიბებულმა საქართველოს ეროვნულმა ინტერპარტიულმა საბჭომ იმთავითვე ხაზი გაუსვა საქართველოს შემადგენლობაში (მიუხედავად იმისა, ის დამოუკიდებელი იქნებოდა თუ ავტონომიური) ზაქათალის ოკრუგის დაბრუნების მართლზომიერებას და ისტორიულ კანონიერებას (ყოფილი თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების, ბათუმის, სოხუმის, არტაანისა და ოლთისის ოლქების ტერიტორიასთან ერთად). არსებითად იმავე პოზიციაზე იდგა ისტორიული ტერიტორიების რეინტეგრაციის საკითხში 1917 წლის ნოემბერში შექმნილი ეროვნული საბჭო. უნდა ითქვას, რომ აზერბაიჯანული პოლიტიკური ძალებიდან ეს საკითხი არავის დაუყენებია ეჭვის ქვეშ მაშინ, როდესაც ამიერკავკასიის სეიმში 1918 წლის მარტ-აპრილში იხილებოდა ამიერკავკასიის ძირითადი ერების ტერიტორიული გამიჯვნა და ავტონომიური კანონებისაგან ფედერაციული კავშირის შექმნა (67, 49-50).

1918 წლის 26 მაისს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ნ. ჟორდანიას მთავრობამ დაიწყო ზაქათალის ოლქზე პოლიტიკური და ადმინისტრაციული იურისდიქციის განხორციელება. 1918 წლის 2 აგვისტოს პარლამენტმა მიიღო კანონი "საქართველოს საგუბერნიო, საოლქო და სამაზრო ადმინისტრაციის შესახებ". ამ კანონის საფუძველზე ჩამოყალიბდა, სხვათაშორის, ზაქათალის ოლქის რეგიონალური ადმინისტრაციაც ერთი საოლქო კომისრისა და ოთხი სამაზრო კომისრის სახით (48, 48).

საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ 1918 წლის 9 ივლისს მიიღო კანონი საგუბერნიო საგლეხო საკრებულოებისა და მომრიგებელ მოსამართლეთა ინსტიტუტის გაუქმების შესახებ (46, 46). კანონის მოქმედების რეგიონალურ ჩამონათვალში ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიებსა და სოხუ-

მის ოლქთან ერთად დაფიქსირებულია ზაქათალის ოლქი. ძალიან საგულისხმოა, რომ ამ ჩამონათვალში და არც 2 აგვისტოს კანონში არ არის დასახელებული ბათუმის ოლქი, სადაც მაშინ დამყარებული იყო ოსმალეთის საოკუპაციო რეჟიმი. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ მმართველობის ადგილობრივი ორგანოებისა და ადმინისტრაციული აპარატის დაკომპლექტებას ნ. ჟორდანიას მთავრობა ახდენდა რეალური და არა ფორმალური სამართლებრივი იურისდიქციის პრინციპით.

1918 წლის შემოდგომაზე საქართველოს მთავრობამ გააუქმა ქვეყნის გუბერნიებად დაყოფა, სამაზრო კომისართა ინსტიტუტი და ჩაატარა საერობო თვითმმართველობის არჩევნები. ამ დროს უკვე ზაქათალის ოლქში არ დასტურდება სამაზრო საერობო თვითმმართველობის ფუნქციონირება კოალიციური საერობო კრებებითა და გამგეობებით, როგორც ეს იყო საქართველოს სხვა ნაწილებში. როგორც ჩანს, მუდროსის 1918 წლის 30 ოქტომბრის ხელშეკრულების საფუძველზე თურქეთის არმიის მიერ ამიერკავკასიის დატოვების შემდეგ, ზაქათალის ოლქში შევიდნენ აზერბაიჯანის სამხედრო ნაწილები და იქ დამყარდა მუსავატისტური მთავრობის მმართველობა. ცხადია, რომ ამ გარემოებამ წარმოშვა ტერიტორიულ-სასაზღვრო დავის პრეცედენტი საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობებში.

სამწუხაროდ, ამ დროს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ვერ შეძლო ზაქათალის ოლქის ინტორიულ ტერიტორიაზე იურისდიქციის აღდგენა. არადა, საკმაოდ მძლავრი ირედენტისტული იმპულსები უწინარეს ყოვლისა ოლქის ქართული მოსახლეობისაგან მოდიოდა. 1918 წლის აპრილში ზაქათალის (კონკრეტულად ალიაბადის და თალა-ბელაქნის ქართული მოსახლეობის დელეგაციები ორჯერ (ჯერ სილნალში, შემდეგ თბილისში) შეხვდნენ საქართველოს ეროვნულ საბჭოში შემავალი პოლიტიკური ძალების წარმომადგენლებს (31, 28). საინგილოს დელეგაციები მოითხოვდნენ ზაქათალის ციხე-სიმაგრეში სამხედრო ნაწილების განლაგებას და ოლქზე შესაბამისი სახელისუფლებო სტრუქტურების ძალაუფლების გავრცელებას, მაგრამ ეს ირედენტისტული პროექტი ვერ განხორციელდა ფაქტორთა

მთელი კომპლექსის (ეროვნულ საბჭოს არ ჰქონდა რეალური ძალაუფლება და არც ქართული შეიარაღებული ნაწილები ჰყავდა, ამიერკავკასიის სეიმში არ იყო გადანყვეტილი ფედერაციის სუბიექტთა შორის სასაზღვრო-ტერიტორიული პრობლემები) გამო.

1918 წლის 28 მაისს აზერბაიჯანის ეროვნულმა საბჭომ გამოაცხადა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნა. „მუსავატისტებმა“, „იტიხადმა“ და სხვა წამყვანმა აზერბაიჯანულმა პარტიებმა შექმნეს „დიდი აზერბაიჯანის“ შექმნის გეგმა, რომლის შემადგენლობაში, სხვათაშორის, უნდა შესულიყო ზაქათალის ოლქი და ბორჩალოს ბაზრის აღმოსავლეთი ნაწილი. გეგმის რეალიზაციის მექანიზმად უნდა გამოსულიყო ამიერკავკასიაში ოსმალეთის პანისლამისტურ-პანთურქისტული მისწრაფებანი. ამიტომ აზერბაიჯანის პოლიტიკურმა ელიტამ რეგიონალური პოლიტიკა იმთავითვე ოსმალეთთან სამხედრო-სამოკავშირეო ურთიერთობების ჩამოყალიბებაზე ააგო, ცხადია, თურქებისა და აზერბაიჯანლების ეთნიკურ-ენობრივი სიახლოვისა და კულტურულ-ისტორიული კავშირების აქცენტირებით.

1918 წლის 4 ივნისს ბათუმში ხან-ხოისკი-გაჯინსკის მთავრობამ ოსმალეთთან ხელი მოაწერა ხელშეკრულებას მშვიდობისა და მეგობრობის შესახებ (68, 354). ხელშეკრულება ითვალისწინებდა, სხვა პირობებთან ერთად, ოსმალეთის მხრიდან აზერბაიჯანისათვის რეალური დახმარების გაწევას შეიარაღებული ძალების შექმნაში, ტერიტორიული საკითხების გადანყვეტაში. 5 ივნისს ქ. განჯაში შევიდნენ ოსმალეთის V დივიზიის ნაწილები. განსაკუთრებულ აზერბაიჯანულ კორპუსთან ამ ნაწილების ინტეგრირებით ერთიანი სარდლობის ქვეშ ჩამოყალიბდა „კავკასიის ისლამური არმია“, რომელმაც, საკუთრივ აზერბაიჯანის სტრატეგიული რაიონების დაკავების პარალელურად დაიწყო ინტერვენციონისტური აქციების განხორციელება საქართველოს მიმართ.

1918 წლის ივნისის დასაწყისში კავკასიის ისლამურმა არმიამ დაიწყო სამხედრო მოქმედებები ბორჩალოს მაზრის აღმოსავლეთ ნაწილში სანდარისა და შულავერის მიმართუ-

ლებით. მაგრამ გერმანიის სამხედრო მისიის დიპლომატიური ჩარევით და საქართველო-გერმანიის სამხედრო ნაწილების მდ. ხრამზე განლაგებით, ეს ექსპანსიონისტური აქცია ჩაიშალა. ზ. ავალიშვილის ხატოვანი თქმით, ამ შემთხვევაში გერმანიამ „კალთით დაიჭირა თურქები“ (12, 80), რითაც გამოირიცხა ბორჩალოს მაზრის აღმოსავლეთ ნაწილისა და ყარაიას სექტორის მიტაცება მუსავატისტური აზერბაიჯანის მიერ.

სამწუხაროდ, საქართველო-აზერბაიჯანის სასაზღვრო სივრცის ზაქათალის სექტორში ოსმალეთ-აზერბაიჯანის ექსპანსიონისტური აქციის ბლოკირება ვერ მოხერხდა. სხვა ფაქტორებთან ერთად ამგვარი ტერიტორიული წარუმატებლობის მიზეზები შეიძლება ვეძებოთ ახლად შექმნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პოლიტიკურ სიმყიფესა და შეიარაღებული ძალების ფაქტობრივ არარსებობაში. საგულისხმოა ისიც, რომ საინგილოში ისლამური არმიის ინტერვენცია ზუსტად დაემთხვა 1918 წლის ივნისის პოლიტიკურ კრიზისს, რასაც შედეგად მოჰყვა სამთავრობო გადატრიალება (დანვრილებით იხ. 42, 16-18).

ცნობილია, რომ 1918 წლის ივნისის კრიზისი წარმოშვა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მმართველ ელიტაში განვითარებულმა პოლიტიკურმა კონფლიქტმა რამიშვილ-ჩხენკელ-კვინიტაძის მემარჯვენე-ცენტრისტულ კოალიციურ ბლოკსა (ნ. რამიშვილი — პრემიერ-მინისტრი, ა. ჩხენკელი — საგარეო საქმეთა მინისტრი, გენერალი გ. კვინიტაძე — თანამდებობრივად სამხედრო მინისტრის მოადგილე და რეალურად სამხედრო ძალების მთავარსარდალი) და ჟორდანია-წერეთელ-ჯუღელის მემარცხენე დაჯგუფებას (ნ. ჟორდანია — თბილისის საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარე, ირ. წერეთელი — ეროვნული საბჭოს სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის თავმჯდომარე, ვ. ჯუღელი — სახალხო გვარდიის მეთაური) შორის. 1918 წლის 8 ივნისს გაიმართა თბილისის საბჭოს აღმასკომის, საბჭოების რეგიონალური ცენტრისა და სახალხო გვარდიის გენშტაბის გაერთიანებული კონგრესი, რომელზეც ნ. ჟორდანიამ საბჭოს შესთავაზა ძალაუფლების მთავრობისათვის გადაცემით ორხელისუფლე-

ბიანობის ლიკვიდაცია, ხოლო სახალხო გვარდიას — რესპუბლიკის ინტეგრირებული სამხედრო ცენტრის იურისდიქციაში გადასვლა. მაგრამ ვ. ჯუღელმა მთავრობისადმი და სამხედრო სამინისტროსადმი დამორჩილების მთავარ პირობად ნ. ჟორდანიას მთავრობის თავმჯდომარედ დანიშვნა გამოაცხადა.

1918 წლის 23 ივნისს ეროვნული საბჭოს (პარლამენტის) მმართველმა ფრაქციამ მიიღო გადაწყვეტილება პრემიერ-მინისტრის პოსტზე ნ. ჟორდანიას კანდიდატურის წარდგენის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობდა სახალხო გვარდიის პრეტორიანიზმის აღკვეთისა და მისი გენშტაბის დაპატიმრების რეალური შანსი, სამოქალაქო ომის პერსპექტივით დაშინებულმა ნ. რამიშვილმა ვერ გაუწია წინააღმდეგობა მოვლენათა განვითარებას და გადადგა. 24 ივნისს მთავრობის თავმჯდომარე გახდა ნ. ჟორდანია, ნ. რამიშვილმა კი მხოლოდ შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტი შეინარჩუნა.

როგორც ჩანს, ივნისის გადატრიალების გამო პოლიტიკურ პერტურბაციებში ჩაფლულმა საქართველოს მთავრობამ ვერც სამხედრო რესურსების მობილიზაცია შეძლო და ვერ „გერმანული ფაქტორის“ ამოქმედება, რათა აღეკვეთა ოსმალურ-აზერბაიჯანული ინტერვენცია ზაქათალის ოლქში. 1918 წლის 24-30 ივნისს ოლქში შევიდნენ კავკასიის ისლამური არმიის ნაწილები, დაუქვემდებარეს რა თავიანთ კონტროლს კახი, ზაქათალა, ბელაქანი და სხვა პუნქტები. დაიწყო რეგიონის ქართული მოსახლეობის ქრისტიანული ნაწილის გენოციდი, რბევა-ანთიკება და ალაზნის გადმოღმა მხარეს დეპორტაცია (31, 20). რეგიონი, რომელიც ისტორიაში არასოდეს ყოფილა აზერბაიჯანის ტერიტორიული სტრუქტურის ნაწილი (არც შუა საუკუნეების ისლამური სახანოების ნაწილი ყოფილა და არც რუსეთის იმპერიის ელისავეტოპოლის გუბერნიის ნაწილი), ოსმალური საოკუპაციო რეჟიმის წყალობით ძალდატანებით იქნა ინკორპორირებული აზერბაიჯანის რესპუბლიკის შემადგენლობაში.

1918 წლის 30 ოქტომბრის მუდროსის დაზავებით ოსმალეთმა დატოვა ამიერკავკასია. წერტილი დაესვა ოსმალე-

თის სამხედრო ექსპანსიას ზაქათალის ოლქშიც. მაგრამ საქართველოს მთავრობამ ვერ შეძლო მეტნაკლებად ქმედითი და ეფექტური ზომების გატარება რეგიონზე თავისი სუვერენული უფლებებისა და იურისდიქციის აღსადგენად. საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობებში წარმოიშვა ტერიტორიულ-სასაზღვრო დავის პრეცედენტი, რომელიც მეტნაკლები აქტიურობით ფიგურირებდა მთელი 1918-1920 წლების განმავლობაში.

ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა შორის ტერიტორიულ-სასაზღვრო კრიზისების დარეგულირების მიზნით მოწვეულ 1918 წლის 28 ოქტომბერ — 4 ნოემბრის თბილისის საერთაშორისო კონფერენციაზე საქართველოსა და აზერბაიჯანის მთავრობებმა ვერ მიაღწიეს პრინციპულ თანხმობას ზაქათალის ოლქის ტერიტორიული კუთვნილების საკითხში (15, 130). ამისი მიზეზი კვლავ და კვლავ იყო აზერბაიჯანული მხარის სრულიად უსაფუძვლო ტერიტორიული პრეტენზიები და დესტრუქციული პოზიცია. ყოველგვარი ისტორიული და ფაქტობრივი სამართლიანობის ნორმების დარღვევით, პანისლამისტური ტენდენციებით შეპყრობილმა აზერბაიჯანის პოლიტიკურმა ელიტამ ზაქათალის ისტორიული ტერიტორიის მიტაცების საკითხი გადააქცია სახელმწიფოს პოლიტიკურ-ტერიტორიული თვითიდენტიფიკაციის ლამის საყრდენ წერტილად. ორ სახელმწიფოს შორის არსებულმა სასაზღვრო კონფლიქტმა კი უარყოფითი გავლენა მოახდინა რეგიონში ინტეგრაციული პროცესების განვითარებასა და საქართველო-აზერბაიჯანის კოალიციური ურთიერთობების დინამიკაზე. ამ მხრივ საგულისხმოა საქართველო-აზერბაიჯანის 1919 წლის 16 ივნისის სამხედრო-სამოკავშირეო ხელშეკრულებაში ტერიტორიული დავის დაფიქსირების ფაქტი (მუხლი XIII, 46. 212). ხელშეკრულებაში, რომელსაც ხელი მოაწერეს სდრ-ს საგარეო საქმეთა მინისტრმა ევ. გეგეჭკორმა და არ-ს თავდაცვის მინისტრმა ს. მეხმანდაროვმა და რომელიც ითვალისწინებდა ორი ქვეყნის ერთობლივ ბრძოლას ერთ-ერთ მათგანზე მესამე მხარის (ცხადია, რუსეთის) თავდასხმის შემთხვევაში, ცალკე მუხლად შევიდა ტერიტორიული დავის გადაწყვეტის აუცილებლობის საკითხი. ამგვარი

დავის დარეგულირების მიზნით შექმნილი საკონტაქტო კომისია მუშაობდა სამხედრო ხელშეკრულების უმთავრესი დანიშნულების — ერთიანი ანტილენინური და ანტიბოლშევიკური ფრონტის ორგანიზების — სარეალიზაციოდ ჩამოყალიბებული სამხედრო-საკავშირო საბჭოს (თავმჯდომარე — გენ. ქუთათელაძე) პარალელურად. ცხადია, პირველის წარუმატებლობა უარყოფით გავლენას ახდენდა მეორის მოღვაწეობაზე. ყოველ შემთხვევაში, სწორედ „ზაქათალის საკითხის“ მოუწესრიგებლობამ განაპირობა არსებითად ის გარემოება, რომ 1919 წლის 16 ივნისის სამხედრო პაქტი ვერ გახდა საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის ჭეშმარიტად სამოკავშირეო ალიანსის შექმნის, თბილისი-ბაქოს გეოპოლიტიკური ღერძის ფორმირების საფუძველი.

აზერბაიჯანის მთავრობამ ვერც 1920 წლის აპრილის კრიზისის დროს გააცნობიერა მთელი სიღრმით „ზაქათალის საკითხის“ პოზიტიური დარეგულირების და საქართველოსთან ერთიანი ანტისაბჭოთა ფრონტის ორგანიზაციის სასიცოცხლო აუცილებლობა. მთავრობის თავმჯდომარის ნ. უსუბეკოვის მიერ პარლამენტისათვის 1920 წლის 14 აპრილს წარდგენილ სამთავრობო დეკლარაციაში კვლავ ხაზგასმული იყო აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობა ზაქათალის ოლქში, ეროვნულ უმცირესობათა (ინგილო ქართველთა) რელიგიური და სხვა უფლებების დაცვა (68, 362).

ამ პერიოდის საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობებში ზაქათალის ოლქის ტერიტორიული სტატუსის მოუწესრიგებლობა შესაბამისად აისახა კარტოგრაფიულ ნყაროებში. საქართველოში შედგენილ რუკაზე, რომელიც თან დაერთო პარიზის საზავო კონფერენციისადმი ჩვენი დელეგაციის მიერ წარდგენილ 1919 წლის 14 მარტის მემორანდუმს, ქვეყნის უკიდურეს აღმოსავლურ ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენს სიღნაღის მაზრა, ხოლო საზღვარი დატანილია მდ. ალაზნის გაყოლებით, ზოგიერთ ადგილას გადადის ალაზნის მარცხენა ნაპირის სტეპებში. ზუსტად ანალოგიური ტერიტორიული მოხაზულობაა წარმოდგენილი 1919 წელს გამოცემულ ევროპული რუსეთის სამხედრო-საგზაო რუკაზეც.

1920 წლის აპრილის დამლევს განხორციელდა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის გასაბჭოება. ეს აქცია მოხდა სერიოზული შეიარაღებული შეტაკებების გარეშე, ფაქტობრივად სახელმწიფო გადატრიალების საფუძველზე.

ამ პროცესში ცენტრალური ადგილი ეკავა ქემალისტური თურქეთისა და საბჭოთა რუსეთის კონფიდენციალურ შეთანხმებას ამიერკავკასიის გეოსტრატეგიული გავლენის ზონებად დანაწილების შესახებ.

რუსეთ-თურქეთის დროებითი ალიანსის ფარგლებში დაგეგმილი ახალი გეოპოლიტიკური წესრიგი ამიერკავკასიაში ითვალისწინებდა რეგიონში არსებული ტერიტორიულ-პოლიტიკური სისტემის ლიკვიდაციას შემდეგი სქემით: აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება + საქართველოსა და სომხეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების დაპყრობა + ახალი „სასაზღვრო წესრიგის“ შექმნა საქართველოსა და სომხეთის ისტორიული ტერიტორიების რუსეთსა და თურქებს შორის გაყოფით.

როგორც ვხედავთ, 1920 წლის აპრილის იმპერიალისტური პროექტი გულისხმობდა ამიერკავკასიაში არსებული პოლიტიკურ-სასაზღვრო რეალიების სრულ ტრანსფორმაციას და სახელმწიფო-სახელმწიფო (ან ერი-ერი) ურთიერთობის მოდელიდან წმინდა გეოპოლიტიკურ სისტემაზე — ცენტრი-პერიფერიაზე — გადასვლას, პერიფერიის სტრუქტურაში უკანონო სასაზღვრო ცვლილებების გატარებით; ე. ი. აზერბაიჯანი, საქართველოსა და სომხეთის დიდი ნაწილი უნდა გამხდარიყო რუსეთის გეოპოლიტიკური პერიფერია, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო და დასავლეთ სომხეთი — თურქეთის.

„აპრილის პროექტის“ ერთგვარ მიკრომოდელს წარმოადგენს მუსტაფა ქემალის 1920 წლის 26 აპრილის ოფიციალური მიმართვა ვ. ლენინისადმი, რომელშიც ვკითხულობთ: „თუ საბჭოთა ძალები ვარაუდობენ საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციების დაწყებას ან დიპლომატიური გზით აიძულებენ საქართველოს კავშირში შესვლას და ინგლისელთა განდევნას კავკასიიდან, მაშინ თურქეთის მთავრობა თავის თავზე იღებს იმპერიალისტური სომხეთის წინა-

აღმდეგ სამხედრო ოპერაციებს და ვალდებულებას კისრულობს, აიძულოს აზერბაიჯანის რესპუბლიკა — შევიდეს საბჭოთა სახელმწიფოს წრეში" (68, 376).

სწორედ ქემალისტური თურქეთის პირდაპირი ზეწოლით გადასცა მ. გაჯინსკის მთავრობამ აზერბაიჯანში ძალაუფლება ბოლშევიკებს. 1920 წლის 27-28 აპრილის ღამით აზერბაიჯანის პარლამენტმა მიიღო გადაწყვეტილება ხელისუფლების რევკომისთვის გადაცემის შესახებ და თვითდაშლა გამოაცხადა. საგულისხმოა, რომ 27 აპრილს, პარლამენტის ზემოხსენებული გადაწყვეტილების მიღებამდე, როდესაც ბოლშევიკთა შეიარაღებულმა რაზმებმა დაიკავეს ბაქოს სტრატეგიული ობიექტები (რკინიგზის სადგური, ფოსტა, ტელეგრაფი, რადიოსადგური, მსხვილი ნავთსარეწები და სხვ), მუსავატისტთა თავდაცვის მინისტრმა ს. მეხმანდაროვმა გასცა ბრძანება ახალი ხელისუფლებისადმი(?) დამორჩილების შესახებ (68, 377).

პრაქტიკულად არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია რუსეთის XI არმიას, რომელიც იმავე 27 აპრილს გადავიდა მდ. სამურზე და ბაქოსაკენ დაიძრა. 30 აპრილს მისი ნაწილები ბაქოში შევიდნენ, 3-4 მაისს რუსული დესანტი მშვიდობიანად გადასხდა ქ. ლენქორანში, ხოლო 1 მაისს XI არმიის 28-ე მსროლელმა დივიზიამ დაიკავა ქ. განჯა.

სწორედ ამის შემდეგ დაიწყო „აპრილის პროექტის“ რეალიზაციის მეორე ეტაპი — თავდასხმა საქართველოზე. 1920 წლის 1 მაისს XI არმიისა და საბჭოთა აზერბაიჯანის გაერთიანებულმა სამხედრო ძალებმა დაიწყეს შეტევა ორი მიმართულებით — აღსტაფიდან ფოილოს სარკინიგზო ხიდზე და ყაზახიდან წითელ ხიდზე. მაგრამ საქართველოს სამხედრო ძალებმა გენ. გ. კვინიტაძის სარდლობით 1-6 მაისის განმავლობაში არათუ უკუაგდეს მტერი, არამედ შეაღწიეს აზერბაიჯანის ტერიტორიის სიღრმეში 35-40 კმ-ზე და იქ შედარებით მობილური საოპერაციო ზონა შექმნეს (35, 214).

მაისის ომის დროს საკუთრივ ზაქათალის ოლქი არ ყოფილა სამხედრო მოქმედებების საოპერაციო ზონა. მთავარსარდალ გ. კვინიტაძის მიერ საქართველო-აზერბაიჯანის საზღვრო სივრცეში შექმნილი აღმოსავლეთის მიმართულე-

ბის ხუთი სამხედრო ჯგუფიდან ერთი (მეთაური — გენ. სუმ-ბათაშვილი) დისლოცირებული იყო ლაგოდეხში, ბელაქნის მაზრასთან საზღვრის ახლოს.

მუსავატისტები მიხვდნენ, რომ ისინი მუსტაფა ქემალ-მა მწარედ მოატყუა და რუსეთთან გეოპოლიტიკურ თამაშში „გასაცვლელ მონეტად“ გამოიყენა. მათმა გარკვეულმა წრეებმა კავშირი დაამყარეს ნ. ჟორდანიას მთავრობასთან და ქართული გენერალიტეტის წარმომადგენლებთან. როგორც გენერალ კვინიტაძის მემუარებიდან ირკვევა, 1919 წლის 16 ივნისის სამხედრო კავშირის ხელშეკრულების ბაზაზე შემუშავებულ იქნა ერთობლივი ბრძოლის გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა საქართველოს ჯარების შეტევის პარალელურად ქ. განჯაში ანტიბოლშევიკური აჯანყების მოწყობას და აზერბაიჯანული რესპუბლიკის მთავრობის ხელისუფლების აღდგენას (36, 12). მაგრამ უკვე გვიან უყო. მუსავატისტურ ელიტას ძვირად დაუჯდა ამიერკავკასიის სასიცოცხლო ინტერესების ღალატი და ფარული ალიანსი თურქეთთან. 1920 წლის 19 მაისს ნ. ჟორდანიამ გასცა ბრძანება ჯარების უკან დაბრუნებისა და სამხედრო პაქტის დენონსაციის შესახებ, ხოლო განჯის ამბოხება 25 მაისს სისხლში იქნა ჩახშობილი.

ბოლშევიკები სასტიკად გაუსწორდნენ განჯის აჯანყების ორგანიზაციაში მონაწილე ქართველ ოფიცრებს. 1920 წლის 17 ივნისს ბაქოში დახვრიტეს 49 ქართველი სამხედრო პირი, მათ შორის სამხედრო პაქტის თანახმად შექმნილი საქართველო-აზერბაიჯანის სამხედრო-საკავშირო საბჭოს წევრები — გენ. ქუთათელაძე და გენ. მაყაშვილი, კორნეტი ა. თოფურიძე და სხვ. (11).

1920 წლის 7 მაისის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებაში ოფიციალურად დადასტურდა ზაქათალის ოლქის საქართველოსადმი კუთვნილება. რუსეთმა ეს რეგიონი საქართველოს ტერიტორიული სტრუქტურის ნაწილად აღიარა.

მაგრამ ზაქათალის ოლქის ტერიტორიული სტატუსის ამგვარმა ფორმალურ-სამართლებრივმა ლეგიტიმიზაციამ უკიდურესი აღშფოთება გამოიწვია აზერბაიჯანის ბოლშევიკური რეჟიმის მმართველ წრეებში, რომელთა რეაქციული

და ასიმილაციური პოლიტიკა არათუ ჩამორჩებოდა, არამედ ბევრი ასპექტით აჭარბებდა კიდევ მუსავატისტთა იმპერიალისტურ მისწრაფებებს. ამ შემთხვევაში სრულიად აშკარაა ერთგვარი მემკვიდრეობითობა აზერბაიჯანული ელიტის ცვალებადობის მიუხედავად — პანთურქისტ მუსავატისტებსა და „ინტერნაციონალისტ“ ბოლშევიკებს შორის. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ზაქათალის ოლქის ქართული და სხვა (ნახურების, ლეზგების, ქურთების, ავარების) მოსახლეობის გათათრება-ასიმილაციის პროცესი ინტენსიურად სწორედ 1920 წლის აპრილ-მაისიდან დაიწყო.

რუსეთის მხარის მოთხოვნით, 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულებას დაემატა ახალი მუხლები, რომლებიც არეგულირებდნენ ზაქათალის ოლქის ტერიტორიულ სტატუსს. კერძოდ, რეგიონი გამოცხადდა სადაო ტერიტორიად საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის, რომელთაც ეკრძალებოდათ იქ სამხედრო ნაწილების შეყვანა. ოლქის კუთვნილების საკითხი კი უნდა გადაეწყვიტა რუსეთ-საქართველო-აზერბაიჯანის შერეულ სამმხრივ კომისიას რუსეთის წარმომადგენლის თავმჯდომარეობით.

ზაქათალის ოლქის ტერიტორიული სტატუსის დეტერმინაციის ეს მოდელი მთლიანად იქნა შეტანილი საქართველოსა და საბჭოთა აზერბაიჯანს შორის 1920 წლის 12 მაისს დადებულ აღსტაფის ხელშეკრულებაში (8).

საქართველოსა და აზერბაიჯანის დე იურე კონდომინიუმი, რუსეთის მიერ ოლქის დე ფაქტო ოკუპაცია, ტერიტორიული კუთვნილების საკითხის გადაწყვეტაში რუსეთის განმსაზღვრელი ფუნქციებით — ასეთი იყო „ზაქათალის საკითხის“ დარეგულირების ის მექანიზმი, რომელიც დადგენილ იქნა 7 მაისისა და აღსტაფის ხელშეკრულებებით. ცხადია, ეს მოდელი მეტად არახელსაყრელი იყო საქართველოსთვის. ქვეყნის აპრიორული ისტორიული ტერიტორია გადაიქცა მეზობელ მტრულ სახელმწიფოებთან სასაზღვრო დავისა და, ასე ვთქვათ, კონფლიქტოლოგიური არბიტრაჟის ობიექტად. თანაც, საბჭოთა რუსეთის არბიტრული მისია და რუსეთისა და აზერბაიჯანის კომუნისტურ-იდეოლოგიური „ძმობა“ სულ უფრო ამცირებდა ოლქზე საქართველოს სუვე-

რენიტეტიის აღდგენით ისტორიული სამართლიანობის აღდგენის შანსებს.

ნ. ჟორდანიას მთავრობა, თავისი შესაძლებლობების ფარგლებში, აწარმოებდა უთანასწორო დიპლომატიურ ომს საინგილოსათვის, რომელსაც რასაკვირველია, ქვეყნის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევდა. მას არაერთხელ განუცხადებია პროტესტი ზაქათალის ოლქში საბჭოთა ჯარების გადაადგილების, მიწების უკანონო საკადასტრო აზომვების, ოფიციალური ბაქოს მიერ თანამდებობის პირთა დანიშვნის და სხვა ამ აქციების გამო, რომლებიც არღვევდნენ აღსტაფის ხელშეკრულების მოთხოვნებს ოლქის ნეიტრალიზაციასთან დაკავშირებით.

1921 წლის 21 თებერვალს საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებული კონსტიტუციის თანახმად, მისი 107-ე მუხლის ძალით, ზაქათალის ოლქი (აფხაზეთთან და ბათუმის ოლქთან ერთად) გამოცხადდა საქართველოს განუყოფელ ნაწილად, პოლიტიკური ავტონომიის სუბსიდიარული სტატუსით.

1921 წლის თებერვალ-მარტის საქართველო-რუსეთის ომისა და სდრ-ს ოკუპაცია-გასაბჭოების შემდეგ აზერბაიჯანს ხელსაყრელი პირობები შეექმნა ზაქათალის ოლქის მიტაცების დასაკანონებლად. 1921 წლის 5 ივლისს გამართულ კონფერენციაზე, რომელიც მიეძღვნა ზაქათალის ოლქის კუთვნილების საკითხს, ქართველ ბოლშევიკებს იძულებით გააკეთებინეს განცხადება, რომ "საქართველოს სსრ უარს ამბობდა ყოველგვარ პრეტენზიაზე ზაქათალის ოლქის მიმართ" (27, 158). ამას შედეგად მოჰყვა ერის მოღალატეთა ხროვის — საქართველოს რევკომის — შესაბამისი დეკლარაცია.

საქართველოსა და აზერბაიჯანის რევკომების 1921 წლის 15 ნოემბრის ხელშეკრულებით იურიდიულად გაფორმდა ზაქათალის ოლქის აზერბაიჯანისათვის გადაცემა.

მაგრამ ორი ქვეყნის სასაზღვრო ხაზის დელიმიტაციადემარკაციული ცვლილებები ამით არ დამთავრებულა. ეს გრძელდებოდა გასული საუკუნის 20-30-იან წლებში, რასაც

შედეგად მოჰყვა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის სამხრეთი საზღვრის აღმოსავლეთ სექტორის დესტრუქცია.

1923 წლის 30 აპრილს, საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის ტერიტორიის გამიჯვნის სპეციალური კომისიის გადაწყვეტილებით, საქართველოს ბოლშევიკურმა რეჟიმმა აზერბაიჯანს დაუთმო მდ. იორსა და პალანტუკანის ქედს შორის მოქცეული ვრცელი ტერიტორია და მთლიანად ელდარის სტეპი (34, 53).

საქართველოს კომუნისტურმა რეჟიმმა კიდევ გააგრძელა ისტორიული ტერიტორიის გასხვისების მოღალატური პრაქტიკა. ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის 1929 წლის 18 თებერვლის დადგენილებით განისაზღვრა საქართველო-აზერბაიჯანის საზღვარი გარეჯიდან მდ. მტკვრამდე (34, 54). ამ დადგენილებით საქართველომ დაკარგა გარეჯის ველი (მათ შორის, ის ტერიტორიები, რომლებიც ისტორიულად ყოველთვის ებჯინებოდა დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსს და მის კორპორაციულ საკუთრებას წარმოადგენდა) და ქვემო ყარაიაზის სექტორი, ანუ ვრცელი ტერიტორია მდ. მტკვრის მარცხენა მხარეზე, ფოილოდან წითელ ხიდამდე.

ამგვარად, საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვრის სხვადასხვა პერიოდში მოძრაობის შედეგად საქართველომ დაკარგა და თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიული სტრუქტურის ფარგლებშია მოქცეული — ისტორიული პერეთ-საინგილო (თანამედროვე ჩრდილო-დასავლეთ აზერბაიჯანის ბელაქნის, ზაქათალის, დანაჩის, გულუქის, კახისა და აღმალის რაიონები), საარიშიანო (თანამედროვე აზერბაიჯანის შაქისა და ვართაშენის რაიონები), ისტორიული ყაზახ-შამშადილუ (თანამედროვე აზერბაიჯანის ყაზახის, აღსტაფისა და ძეგამის რაიონები), ასევე გარეჯისა და ქვემო ყარაიას ველები.

სამხრეთის საზღვრის ცენტრალური სექტორი:

ეს სექტორი ყველაზე ნიშანდობლივია საზღვრის ისტორიული მოძრაობისა და ირედენტისტული ტენდენციების განვითარების თვალსაზრისით. აქ, სასაზღვრო სივრცის ევოლუციის კუთხით, სჭარბობდა ტრანსგრესიული ციკლები — ამ შემთხვევაში ტრანსგრესიის ქვეშ ვგულისხმობთ საზღვრის თანდათანობით გადმონაცვლებას ქვეყნის შიდატერიტორიული სიღრმეებისკენ გარეგანი შემოსევებისა და უცხოური ეთნიკური ინფილტრაციების შედეგად. ტრანსგრესიული პროცესების ინტენსიურობას, სასაზღვრო მობილობის ციკლების პერიოდულ განმეორებადობას კი შედეგად მოჰყვა ისტორიული და სახელმწიფო საზღვრების ურთიერთანაფარდობის უარყოფითი ბალანსის შექმნა. ყველაფერს თავი რომ დავანებოთ, ამ სექტორში თანამედროვე სახელმწიფო საზღვარი გადის მდ. ხრამის მტკვართან შენაკადისა და კარნახის შემაერთებელი ხაზის გასწვრივ მაშინ, როდესაც ისტორიული საზღვარი გადიოდა ბამბაკის ქედზე, სევანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთით რამდენიმე კილომეტრზე.

ეს მიკრორეგიონი, რომლის ღერძულ სივრცეს წარმოადგენდა ისტორიული (და არა მხოლოდ დღევანდელი) ქვემო ქართლი, ყოველთვის იყო მნიშვნელოვანი გეოსტრატეგიული ღირებულების მქონე ტერიტორია და, ამავე დროს, საქართველოს შიდაგეოპოლიტიკური სტრუქტურის იერარქიული ზონაც, რადგანაც "ქართველთა ველი" — ტაშირი-აბოცის „სამკუთხედი“ ქმნიდა ჩვენი ქვეყნის სამხრეთის გეოპოლიტიკურ „კარიბჭეს“, ერთგვარ შიდა ბუფერს საქართველოს უსაფრთხოების სამხრეთული რკალის შესაკვრელად.

სრულიად უდავოა, რომ ქვემო ქართლის სამხრეთი საზღვარი იმავდროულად არის საქართველო-სომხეთის ისტორიული საზღვარი — ბერდუჯ-ბამბაკისა და ერევნის მთაგრეხილების შესაყარიდან აბოცის მთაგრეხილამდე. ამ მხრივ უაღრესად მნიშვნელოვან ტოპოგრაფიულ ნყაროს წარმოადგენს ისტორიულ-გეოგრაფიული ტრაქტატი „საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა“, რომელიც ორივე აუთენტური რედაქციის (1769 წლის 14 ივნისისა და 1780-იან

წლებში თელავის სემინარიის რექტორის დავითის მიერ შედგენილი რედაქციის) ურთიერთშეჯერების საფუძველზე 1936 წელს გამოსცა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა (47). ტრაქტატის მიხედვით, რომელშიც ჩამოთვლილია იმდროინდელი ქართლ-კახეთის სამეფოს მეზობელი პოლიტიკური ერთეულები (ახალციხის საფაშო, ყარსი, ბაიაზეთი, ერევნის სახანო, განჯის სახანო, ყარაბაღის სახანო, შაქის სახანო, ყუბის სახანო, ელისუს სასულთნო, ჭარბელაქნის „არისტოკრატიული რესპუბლიკა“, ხუნძახი და სხვ.), ქართლ-კახეთის სამხრეთის საზღვარი ერევნის სახანოსთან გადის სევანის ტბის ჩრდილოეთით და ჩრდილო-დასავლეთით დაახლოებით 6-10 კმ-ზე.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის სამხრეთი საზღვრის ცენტრალური სექტორის პერიოდული მოძრაობა უაღრესად რთული მრავალსაუკუნოვანი პროცესია, თანმდევი ეთნოკულტურული და პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ტრანსფორმაციებით. ამგვარი ტრანსფორმაციებისა და ტერიტორიულ-სასაზღვრო ცვლილებების ერთობლიობა შეიძლება წარმოვიდგინოთ როგორც ცვალებადი ეთნოპოლიტიკური და ეთნოკულტურული მოდელების კონფიგურაცია ერთი განსაზღვრული მიმართულებით — ქართული ეთნოსფეროს შევინარეებისა და ქართული კულტურული ველის არაქართულით ჩანაცვლების ტენდენციით. საქართველოს სამხრეთი საზღვრის ცენტრალური სექტორის მოძრაობის ისტორიული პროცესი შეიძლება წარმოვადგინოთ როგორც ტერიტორიულ-სასაზღვრო მობილობის ციკლური პროცესი, როგორც საქართველოს ტერიტორიული სტრუქტურის განვითარებაზე ნეგატიურად ზემომქმედი კონიუნქტურების ურთიერთმონაცვლეობა. „კონიუნქტურის“ ქვეშ ამ შემთხვევაში ვგულისხმობთ განმეორებადი ეთნოსტრუქტურების ერთგვარ კონტინიუმს, რომლის დროსაც გარკვეული არაქართული ეთნოსი ახდენს ინტერვენციას ქართულ სივრცეში, ასე ვთქვათ, „ჯდება“ ქართულ მიწა-წყალზე, გადის თვითორგანიზაციისა და მმართველობითი იერარქიის ჩამოყალიბების გარკვეულ სტადიებს და აღწევს ეთნოპოლიტიკურ თვითიდენტიფიკაციას. ამას კი, თავის მხრივ, შედეგად მოს-

დეეს ქართული გეოპოლიტიკური და ეთნიკური ველის დავინროება და საზღვრების ინტრავერტული ამოძრავება.

პირველ ლიმესურ კონიუნქტურას საქართველოს სამხრეთი საზღვრის ცენტრალურ სექტორში შეიძლება ვუნოდოთ „სომხური კონიუნქტურა“, რადგანაც ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის ფორმირების დროს ამ სექტორის დეტერიტორიზაცია დაკავშირებულია სომხური პოლიტიკური ერთეულის (ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს) შექმნასთან და სომხური კოლონიზაციის ბაზაზე ქვემო ქართლის ეთნოსოციალური ლანდშაფტის არმენიზაციასთან.

მიზეზები, რომლებმაც განაპირობეს ამ პროცესის ინიცირება, სრულყოფილად ძნელი დასადგენია, თუმცა ქართული და უცხოური ნარატიული წყაროები სავსებით ცხადად მიუთითებენ, რომ რეგიონის პოლიტიკური და ეთნიკური არმენიზაცია დინასტიური აქტით განხორციელდა. საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაში „აფხაზთა მეფეების“ წინააღმდეგ ალიანსისათვის გუარამ მაშფალმა ანისის მეფეს, თავის ცოლისძმას აშოტ ბაგრატუნს გადასცა აბოცი და ტაშირი (49, 223). ამის შემდეგ აბოცი-ტაშირის პლაცდარმის გამოყენებით ანისის ბაგრატუნთა სამეფომ გააფართოვა ექსპანსია და უკვე X საუკუნის 70-იან წლებში მთელი ქვემო ქართლი დაიპყრო. ეს აისახა ანელი ბაგრატუნების ტიტულატურაში — „ერისთავთ-ერისთავი სომეხთა და ქართველთა.“ ამ შედარებით ფართო ტერიტორიის ბაზაზე — აბოცი, ლორე-ტაშირი, „ქართველთა ველი“, ბოლნის-დმანის-სამშვილდე და გაგი — ჩამოყალიბდა ტაშირ-ძორაგეტის სომხური სამეფო. მისი მმართველი დინასტია გახდა ანისის ბაგრატუნთა გვერდითი შტო — „კვირიკიანები“. ეს სახელწოდება წარმოიშვა იქიდან, რომ ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს პირველ მეფეს, ანისის სამეფოს შემადგენლობაში ტაშირის ფეოდალურ-ბიუროკრატიული სტრუქტურის მმართველ გურგენს მეორენაირად კვირიკე ერქვა (17, 70). ამრიგად დაიწყო ქვემო ქართლის დეტერიტორიზაციის და ისტორიული საზღვრის სტრუქტურული დეკონსტრუქციის ციკლური პროცესი. ისტორიულ ქართულ ტერიტორიაზე, რომელსაც თვით სომხური წყაროები „ქართველთა ველს“ („ვრაც დაშტ“) უწო-

დებენ, „დაჯდა“ სომხური პოლიტიკური წარმონაქმნი. ამის გამო სომხეთი სოლივით შეიჭრა ქართულ სივრცეში, დაიკავა რა ქართველთა ველი-ტაშირი-აბოცის გეოსტრატეგიული სამკუთხედი. ეს იყო საქართველოს სერიოზული გეოპოლიტიკური მარცხი მიკრორეგიონალურ დონეზე.

ამავე დროს, ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს შექმნამ რადიკალურად შეცვალა ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურა და დაარღვია მისი ეთნოკულტურული ჰომოგენურობა. დაიწყო ტერიტორიის ფართომასშტაბიანი სომხური კოლონიზაცია. თუ ადრე სომხური მოსახლეობის ფენები იყო მხოლოდ პერიფერიულ-სასაზღვრო თემებში, ამჯერად სომხური კოლონიების ინფილტრაცია საგრძნობლად გაფართოვდა რეგიონის შიდასექტორში. ამგვარ დემოგრაფიულ რხევებს შედეგად მოჰყვა იდენტური სოციო-კულტურული ცვლილებები — მთელი XI-XIII ს.ს. განმავლობაში ჩამოყალიბდა სომხური საეკლესიო და კულტურული ანკლავები, რომლებმაც მთლიანობაში შექმნეს ქსელური სტრუქტურის სომხური კულტურული ველი. სომხური კულტურული და სამეცნიერო-საგანმანათლებლო კერებიდან აღსანიშნავია — ახპატი, სანაინი, აღარნინი, ხორაკერტი და გეტიკი (38, 31). ეს იყო სომხური „კულტურული პანტარქია“ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე, კერძოდ მდ. დებედასა და ძორაგეტის (იგივე ბერდუჯის) აუზებში. ფაქტობრივად სომხური კულტურის ცენტრმა საკუთრივ სომხეთიდან ქვემო ქართლში გადაინაცვლა. გეოგრაფიულ-ისტორიული საქართველოს ორგანული ნაწილი გადაიქცა კულტურულ-ცივილიზაციურ სომხეთად. ამგვარი ინვერსიის შედეგი ისიც იყო, რომ ფაქტობრივად ამ დროიდან საქართველომ ეთნოკულტურულად დაკარგა ეს სივრცე.¹

¹ უფრო მეტიც: განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქაში რეგიონში ჩამოყალიბდა სომეხ ანტიქალკედონისტთა კონსერვატიული ქსენოფობიური ფრთა — მათე ახპატელი, ვარდან სანაინელი, იოანე სარკავაგი, ზაჩატურ ტარონელი, იოანე ვანაკანი და სხვები. ამ მოძრაობის მეთაურის — მხითარ გომის (გარდაიცვალა 1213 წ.) სპეციალური ტრაქტატი „ქართველთათვის“ წარმოადგენს ანტიქალკედონური და ანტიქართული იდეოლოგიის ერთგვარ მანიფესტს.

პირველი მძლავრი ირედენტისტული ტენდენცია ამ მიმართულებით უკავშირდება ბაგრატ IV-ის მიზანმიმართულ სამხედრო პოლიტიკას ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს წინააღმდეგ: 1065 წელს ბაგრატ IV-მ დააპატიმრა კვირიკე მეფე და მისი ძმა სუმბატი, მათ სამშვილდე ჩამოართვეს. ამავე დროს, წყაროები საესეებით გარკვევით მიუთითებენ, რომ ბაგრატს „მონებდეს სომეხნი“ (54, 22). ასე რომ, XI ს. 60-იან წლებში ტაშირ-ძორაგეტის სამეფომ დაკარგა პირვანდელი დედაქალაქი (სამშვილდე) და მისი ადგილი დაიკავა ლორემ. 1068 წელს ბაგრატმა ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს წაართვა გაგი და ქავაზინი.

მაშასადამე, XI ს. 60-იანი წლებისთვის ქართულმა ირედენტიზმმა შეძლო ტაშირ-ძორაგეტის სომხური წარმონაქმნის ტერიტორიული დეზორგანიზაცია, მისთვის ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი სექტორების წართმევა. მაგრამ ირედენტისტული პროცესის შემდგომი განგრძობა შეაჩერა თურქ-სელჩუკთა აგრესიამ. ამ აგრესიას, რეგიონზე თურქული კონტროლის დამყარებასთან ერთად შედეგად მოჰყვა სელჩუკური კოლონიზაცია: ქვემო ქართლის ჩრდილო-დასავლეთ, სამხრეთ-დასავლეთ და აღმოსავლეთ სექტორებში თურქულ-ნომადური ანკლავური ტერიტორიული კომპლექსების ქსელი დამკვიდრდა. „სომხური ქვემო ქართლი“ „თურქულ ქვემო ქართლად“ გადაიქცა.

XII ს-ის პირველ მეოთხედში დავით IV აღმაშენებლის მიერ განხორციელებული ირედენტისტული სამხედრო პოლიტიკის პოზიტიური სპეციფიკა სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ საქართველო ერთნაირად დაუპირისპირდა ქვემო ქართლის თურქულ კოლონიზაციასაც და სომხურ პოლიტიკურ სუვერენიტეტსაც, ანუ თურქების განდევნის პარალელურად გაუქმდა ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოც. 1110 წელს გათავისუფლებული იქნა სამშვილდე და ძერნა, რომლის შედეგადაც თურქ-სელჩუკები თითქმის მთელი რეგიონიდან გაიქცნენ — „უმრავლესნი ციხენი სომხითისანი დაუტევნეს და ღამით მეოტ იქმნეს“ (49, 332). 1118 წელს დავით IV-მ აიღო ლორე და აგარანი, რითაც საბოლოოდ მოიშალა ტაშირ-ძორაგეტის სომეხი კვირიკიანების მეფობა და ამ აქტის

ფორმალურ-იურიდიული გამოვლინება გახდა საქართველოს მეფის ტიტულატურაში „სომეხთა მეფის“ ტიტულის გაჩენა.¹ 1123 წელს საქართველომ შემოიერთა დმანისი, ტავუში, კაენი, კაენონი, გაგი, ტერონაკალი, ქავაზინი, ტალინჯაქარი.

ამრიგად, ირედენტისტული პროცესი წარმატებით დავირგვინდა და ქართულმა მონარქიამ დაიბრუნა ქვემო ქართლის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი მხარე. ამავე დროს, დავითმა საქართველოს შემოუერთა ანისის საკუთრივ სომხური ტერიტორიაც.

წარმატებული ირედენტიზმის შედეგად დაბრუნებული ქვემო ქართლის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული სტრუქტურირება ქართულმა მონარქიამ ააგო (ძირითადად დავით IV-ის, დემეტრე I-სა და გიორგი III-ის პერიოდებში) ცენტრი-პერიფერიის გრძელად ინტეგრაციის პრინციპზე. რეგიონს ერთიან მთლიანობაში კრავდა თბილისი-ლორესა და თბილისი-გაგის ინტეგრაციული ვექტორები, როგორც შიდა გეოპოლიტიკური ღერძები, ხოლო პოლიტიკური კონტროლის უნიფიცირებული სისტემის ჯაჭვს ასრულებდა სამშვილდებოლნისი-დმანისის შიდა სამკუთხედზე საგვარეულო მონარქისტული სიუზერენიტეტი. ამიტომაც იყო, რომ XII-XIII ს. ს. ქვემო ქართლში ჩამოყალიბდა სამი სუბრეგიონალური შიდა-პოლიტიკური ერთეული — ბაგრატიონთა სამეფო დომენი, გაგის სანაპირო საერისთავო (აღმოსავლეთში) და ლორე-ტაშირის სანაპირო საერისთავო (სამხრეთ სექტორში).

XII ს-ის ბოლო მეოთხედში ქვემო ქართლის სანაპირო საერისთავოთა საგვარეულო გამგებლობა გადავიდა მხარგრძელთა ხელში: ლორე-ტაშირ-ძორაგეტში მხარგრძელთა ცენტრალური შტოს („ზაქარიდების“), ხოლო გაგში — გვერდიითი („ვარამის“) შტოს ხელში.

საერთოდ, მხარგრძელთა ფეოდალური საგვარეულოს როლი და ადგილი განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქის საქართველოს ისტორიაში უკვე დიდი ხანია ისტორიოგრაფიული ანალიზის ობიექტს წარმოადგენს. მაგრამ ამგვარი

¹ აღსანიშნავია, რომ ლორეს დაკარგვის შემდეგ აბას და დავით კვირიკიანები არან-პერეთში გაიქცნენ და იქ შექმნეს ვასალური სამთავრო.

ანალიზის კოგნიტურ სტრუქტურაში ყურადღებას იქცევს საკითხის ერთგვარად ჰომოგენური და რამდენადმე რედუცირებული წარმოდგენა: ერთის მხრივ, ხაზგასმულია მხარგრძელთა საგვარეულოს ერთგულება საქართველოს სამეფო კარის მიმართ და მათ მიერ წარმოებული უაღრესად მნიშვნელოვანი ლაშქრობები ქართული მონარქიის გაძლიერებისათვის. მეორე მხრივ, განზოგადებულია ამ საგვარეულოს ფუნქცია ქართული ფეოდალიზმის სოციალურ-გენეალოგიური ისტორიის ფორმატში — სხვა ქართული საგვარეულების მოღვაწეობის კონტექსტში, უმაღლეს სამეფო კარზე ელიტური სტატუსის დამკვიდრებისათვის მწვავე შინაკლასობრივი ბრძოლის სახით. ამგვარი სოციალურ-ბიუროკრატიული კონცეფციის ფარგლებშია განხილული მხარგრძელთა მოღვაწეობის ისეთი უარყოფითი მხარეებიც, როგორიცაა, ვთქვათ, 1213 წლის „განძის კრიზისი“, დაპირისპირება ლაშა-გიორგის ცენტრალისტურ კურსთან, 1225 წლის გარნისის ტრაგედია და სხვ.

ორივე ეს მოსაზრება არსებითად სწორია, მისაღები და ანგარიშგასაწიევი. მაგრამ „მხარგრძელთა საკითხის“ მნიშვნელობა და ისტორიოგრაფიულ-ევერისტიკული ფასეულობა, ჩვენი აზრით, კიდევ უფრო გაფართოვდება, თუ მას მივუდგებით ახალი განზომილებით — ფეოდალური ნაციონალიზმის, ეროვნული საკითხის, ქართულ-სომხური ურთიერთობების განზომილებით, მხარგრძელთა მოღვაწეობაში ეროვნული (ცხადია, სოციალურთან ერთად) მოტივაციის ანგარიშგაწიევით. მიგვაჩნია, რომ ასეთი მეთოდ-ტექნოლოგია წარმოადგენს მნიშვნელოვან (თუ ზოგიერთი თვალსაზრისით ერთადერთს არა) საშუალებას ქვემო ქართლში სასაზღვრო მობილობის ცალკეული ფაზების გამოსაყოფად, რეგიონში ისტორიულ-ეთნიკური საზღვრის ცვალებადობის ირედენტისტული პროცესის დასახასიათებლად.

დავინწყოთ მხარგრძელთა ფეოდალური კორპორაციის აღზევების საკითხით. მცდარია მოსაზრება, თითქოს მხარგრძელთა აღზევების კურსს საფუძველი ჩაუყარა გიორგი III-მ. აღარწინის 1184 წლის ეპიგრაფიკულ წარწერაში მხარგრძელთა ცენტრალური შტოს ფუძემდებელი სარგისი მოხ-

სენიებულია „სარგის ამირად“ (39, 28), რაც მის მიერ ძორაგეტის მხარის გამგებლობას ნიშნავს ორბელთა 1177-1178 წლის ამბოხების ლიკვიდაციის შემდეგ. ცნობილია ისიც, რომ 1178-1184 წლებში ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი იყო ყუბასარი, ხოლო მსახურთუხუცესი — აფრიდონი. ძალიან დიდი განსხვავებაა რიგითი პროვინციის (ძორაგეტის) ადმინისტრაციულ გამგებლობასა და ქვეყნის უმაღლეს მთელეობას შორის.

მხარგრძელთა ფეოდალური კლანის აღმასვლა საქართველოს ფეოდალური მონარქიის უმაღლეს ელიტურ სტრუქტურებში დაკავშირებულია არა სტაბილურ პოლიტიკურ განვითარებასთან, არამედ სერიოზულ შიდაპოლიტიკურ კრიზისებთან. უფრო მეტიც: ამ საგვარეულოს აღზევების აბსოლუტურად ყოველი სტადია სავსებით ემთხვევა მძაფრი შიდაპოლიტიკური კრიზისებისა თუ საგვარეულოთა „პოლიტიკური გაფიცვების“ ცალკეულ ფაზებს. მეორე მხრივ, აღნიშნულ პროცესში თავისი როლი შეასრულა კრიზისების მართვისა და დესტაბილიზაციური პროცესების ბლოკირების თამარისეულმა სტრატეგიამ. თამარ მეფემ აირჩია სპეციფიკური კურსი — ქართული მონარქიის უმაღლეს იერარქიაში ტრადიციული ქართული საგვარეულოების სომხურით ჩანაცვლების სტრატეგია. გასაგებია, რომ ეს კურსი ნაკარნახევი იყო მოკლევადიანი დანიშნულების ცენტრალისტური ინტერესებით და აბსოლუტისტურ-ცენტრალისტური მიზანდასახულობით. ელიტათა ცირკულაციის თამარისეული მოდელი მიმართული იყო იმ ქართული საგვარეულოების წინააღმდეგ, რომლებთანაც ასოცირდებოდა ბაგრატიონთა დინასტიის წინააღმდეგ საუკუნოვანი ბრძოლის ტრადიცია. ამიტომ მასში იყო ერთგვარი შინაგანი ლოგიკა და, ასე ვთქვათ, სტაბილურობის მუხტი. მაგრამ სწორედ ამგვარმა სტრატეგიამ ჩაუყარა საფუძველი გრძელვადიან პერსპექტივაში ქართული მონარქიის უმაღლესი ელიტის დენაციონალიზაციის უაღრესად საშიშ ტენდენციას და, სხვათაშორის, ქვემო ქართლში ნეგატიური სასაზღვრო მობილობის საფრთხის შექმნას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მხარგრძელთა აღზევების ყოველი ფაზა სტადიალურად ემთხვევა შიდაპოლიტიკურ კრიზისებს და უმაღლეს იერარქიაში საგვარეულოთა არისტოკრატიული დაჯგუფებების გადაადგილებებს. მხარგრძელთა აღმასვლა ქართული ფეოდალური მონარქიის ოლიმპზე დაკავშირებულია არა ნორმალურ პოლიტიკურ პროცესთან, არამედ წონასწორობის, შიდაპოლიტიკური ბალანსის რღვევის ცალკეულ მომენტებთან და ეს სრულიად უდავოა.

სარგის მხარგრძელი ამირსპასალარი გახდა 1184 წლის კრიზისის დროს, როდესაც, როგორც ცნობილია, გაფიცულებმა მოითხოვეს „უგვაროთა“ გადაყენება. საგულისხმოა, რომ 1187 წელს სარგისის გარდაცვალების შემდეგ, მისი შვილი ზაქარია ჯერ კიდევ არ გამხდარა ამირსპასალარი (ეს სახელო მიეკუთვნა გამრეკელ თორელს), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან შეინარჩუნა „მამისეული“ ლორე-ტაშირი „სამკვიდროდ და სამამულოდ.“

მხარგრძელთა აღზევების მეორე და განსაკუთრებული ფაზა უკავშირდება 1191 წლის უმძაფრეს შიდაპოლიტიკურ კრიზისს, უფრო სწორედ სამხედრო აჯანყებას თამარ მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ცხადია, ჩვენი დაინტერესების სფეროში არ შედის 1191 წლის სერიოზული მონარქისტული კრიზისის, ფაქტობრივად სამოქალაქო ომის ყოვლისმომცველი ანალიზი, მეტ-ნაკლებად თვალსაჩინო ყველა ასპექტის წარმოჩენა. ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის კონტექსტში ყურადღებას იქცევს ამ მოვლენის ერთი ასპექტი — სამხედრო-არისტოკრატიული ამბოხების სივრცობრივი განზომილება, მისი, ასე ვთქვათ, „გეოგრაფია.“ მართლაც, თვალს თუ გავადევნებთ 1191 წლის აჯანყების „გეოგრაფიას“, ვნახავთ, რომ საქართველოს სამეფო კარს (როგორც ქვეყნის პოლიტიკურ ცენტრს) დაუპირისპირდა მთელი სამხრეთი და დასავლეთ საქართველო — კლარჯეთისა და შავშეთის ერისთავთ ერისთავი გუზან ტაოსკარელი, სამცხის სპასალარი ბოცო ჯაყელი, მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი და სხვ. ამ მხრივ საყურადღებო მოსაზრება გამოთქვა თავის დროზე ს. კაკაბაძემ. მისი აზრით, „დასავლეთ საქარ-

თველოს დიდებულნი ყველაზე უფრო უმადურნი იყვნენ ტფილისის მთავრობისა, რადგან ცენტრალურ მართვა-გამგეობაში მათი ადგილი დაიჭირა უცხო ტომის არისტოკრატი-ამ" (33, 11).

ამდენად, 1191 წლის კრიზისის სახით სახეზეა მერიდიონალური შიდაგეოპოლიტიკური განხეთქილება მკაფიოდ გამოხატული ეთნოეროვნული შემადგენლით — „დასავლეთი“ და „სამხრეთი“ ებრძვიან არაქართული (სომხური) არისტოკრატიის მიერ დაკავებულ „აღმოსავლეთს“, ე. ი. ეროვნული „პერიფერიები“ (ეთნოპოლიტიკური თვალსაზრისით) ებრძვიან სომხურ „ცენტრს.“ აღსანიშნავია, რომ აჯანყებულები მიზანმიმართულად უტყვენ ამ „ცენტრის“ რეგიონალურ საყრდენს — სომხური არისტოკრატიის გეოგრაფიულ არეალს — ოძრხეს დანვა, თმოგვი-თრიალეთი-სომხითის მიმართულებით შეტევის დაგეგმვა და სხვ. (რასაკვირველია, ეროვნული ლალატის ტოლფასი იყო გუზან ტაოსკარელის გაქცევა შაჰარმენებთან და საქართველოსათვის ტაოსკარი-სა და ვაშლოვანის ჩამოცილება).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მხარგრძელთა პოლიტიკური აღზევების უმთავრესი სტადია სწორედ 1191 წლის კრიზისს უკავშირდება. აჯანყების შემდგომი ელიტური ცვლილებებისა და საკადრო-სამოხელეო პერტურბაციების შესახებ იმდროინდელი ქართველი ისტორიკოსი შემდეგს გვაუწყებს: „... თამარმა უხმო ოთხთა მხარგრძელთა (იგულისხმებიან — ზაქარია და ივანე სარგისისძეები და ზაქარია და სარგის ვარამისძეები — დ. ჯ.) ... მაშინ უბოძეს ამირსპასალარობა□ ზაქარიას მხარგრძელსა, პატრონსა ლორისასა, მოუმატეს ქალაქიცა რუსთავი... სარგის ვარამის ძე დალოცეს და უბოძეს თმოგუი... შეინყალა ზაქარია ვარამის ძე და უბოძა გაგი განძამდის შეინყალეს და უბოძეს სარგისის ძესა ივანეს მსახურთუხუცესობა□ და კაენი და კაენონი გელაქუნით და სხვითა... შეინყალნეს და დალოცნეს სხუანიცა (ე. ი. მხარგრძელებთან ფეოდალური ვასალიტეტის პრინციპით „მოკიდებული“ სომხური არისტოკრატიული სახლები — დ. ჯ.) მრავალნი“ (50, 94-95).

მაშასადამე, 1191 წლის სამხედრო-არისტოკრატიული კრიზისის ლიკვიდაციის შემდეგ საქართველოს სამეფო კარმა ქართული მონარქიის ელიტურ სტრუქტურაში ფაქტობრივად შექმნა მხარგრძელთა პოლიტიკური საგვარეულო კორპორაცია ორი შტოთი („სარგისიდები“ და „ვარამიანები“), შესაბამისი სამოხელეო (ამირსპასალარი, მსახურთუხუცესი) და სამამულო-აღოდიარული (ლორე-ტაშირი, რუსთავი, გაგი, თმოგვი, კაენი, კაენონი, ხუნანი, „ქართველთა ველი“ და სხვ.) ქვესტრუქტურებით. ეს იყო სტრატეგიული შეცდომა, პერსპექტივაში ქართული მონარქიის უმაღლესი ელიტის დენაციონალიზაციის მომასწავებელი. საგულისხმოა, რომ მხარგრძელთა აღზევების ორივე სტადიაში ამგვარი დენაციონალიზაციის სიმბოლური სოციალურ-გენეალოგიური გამოსატულება იყო მათი დახმარებით რომელიმე ქართული ღერძული საგვარეულოს ჩანაცვლება — 1184 წელს მათ ჩანაცვლეს თორელები, ხოლო 1191 წელს დადიანები (ივანე სარგისის ძისთვის გადაცემული მსახურთუხუცესობა და კაენ-კაენონი, ასევე ზაქარია ვარამისძისთვის გადაცემული გაგი განძამდე იყო ვარდან დადიანის მფლობელობაში).

1203 წელს ზაქარია მხარგრძელმა მიიღო „სახელმწიფო ბეჭდის მცველისა და თამარ მეფის პირადი დაცვის უფროსის“ თანამდებობა (66, 165). 1206 წელს ჭიაბერის გარდაცვალების შემდეგ მან მიიღო მანდატურთუხუცესის თანამდებობაც.

1212 წელს მოხდა მხარგრძელთა აღზევებასთან ასოცირებული კიდევ ერთი შიდაელიტური პერტურბაცია: ზაქარიას გარდაცვალების გამო ამირსპასალარი გახდა მისი ძმა ივანე, ხოლო მსახურთუხუცესობა დამკვიდრდა მხარგრძელთა გვერდითი შტოს — გაგელთა ხელში. ამასთან, ივანე მხარგრძელთა გვერდითი შტოს — გაგელთა ხელში. ამასთან, ივანე მხარგრძელის მოთხოვნით, სამეფო კარმა შექმნა ახალი სახელო — ათაბაგის თანამდებობა, რომელიც იმავე ივანეს გადაეცა (39, 310).

„ათაბაგობის“ სახელოს ჩამოყალიბებას, რაც ინსტიტუციური სიახლე იყო ქართული პოლიტიკური ნყობილების-

თვის, ჩვენ სპეციფიკურად უნდა მივუდგეთ. ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრება, რომ ამ თანამდებობის შემოღებით მხარგრძელები აპირებდნენ მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის სახელოს დამცრობას, რასაკვირველია, ასახავს რეალობას, მაგრამ მხოლოდ ნაწილობრივ. „ათაბაგობის“ ერთ-ერთი ფუნქციონალური დატვირთვა იყო მეფის „მამა და გამზრდელი“, რაც იმ დროისათვის მნიგნობართუხუცესის კომპეტენციაში შედიოდა („მამა არს მეფისა“). ასე რომ, 1212 წლის ცვლილებაში ფიგურირებს შიდაელიტური დაპირისპირებისა და უწყებათაშორისი კონფლიქტის ნიშნები. მაგრამ ეს პრობლემის ერთი მხარეა, მეორე და გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი მხარე დაკავშირებულია „ათაბაგობის“ ინსტიტუციურ დუალიზმთან: აღმოსავლეთის პოლიტიკურ სისტემებში ამ სახელოს ჰქონდა რეალური პოლიტიკური დატვირთვა, „საათაბაგო ტერიტორიების“ სუვერენიზაციისათვის, უარეს შემთხვევაში ავტონომიზაციისათვის ნიადაგის შემზადების ფუნქცია. მართლაც, აღმოსავლეთის ქვეყნებში ათაბაგები ხშირად ყოფილან დამოუკიდებელი სახელმწიფოების შემქმნელნი.

ჩვენი აზრით, 1212 წელს დაშვებულ იქნა სტრატეგიული პოლიტიკური შეცდომა, როდესაც შემოღებულ იქნა ათაბაგობის ინსტიტუტი და ისიც მხარგრძელთა საგვარეულოს გადაეცა. ივანე მხარგრძელმა ათაბაგის სახელოს დაუფლებით მიიღო არა მარტო „მეფის მამისა და გამზრდელის“ ფუნქცია, არამედ სამნუხაროდ ის გახდა მეფის დე ფაქტო რეგენტი. მხარგრძელთა ათაბაგობაში სწორედ ეს მომენტი ჩანს უპირველესწილად — საქართველოს სამეფო კართან კონდომინიუმის მონარქისტული ფუნქცია, მათთვის გადაცემულ ტერიტორიებზე სუვერენიტეტის საქართველოს მეფესთან თანაზიარობის ფუნქცია. გამორიცხული არაა, რომ მხარგრძელები ცდილობდნენ საათაბაგოს სახით ჯერ ავტონომიური, შემდეგ კი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნას. ყოველ შემთხვევაში, 1212 წელს დაშვებული სტრატეგიული შეცდომის არსიც იმაში მდგომარეობს, რომ ამ წელს ფაქტობრივად შექმნეს ავტონომიური სომხური სამეფო. გამორიცხული არც ისაა, რომ 1213 წლის „განძის კრიზისი“ და

ლაშა-გიორგის დაპირისპირება ივანე მხარგრძელთან ისევე, როგორც საერთოდ „თანამოჰასაკეებით“ მხარგრძელთა ჩანაცვლების ლაშასეული მცდელობანი ამ ტერიტორიულ-პოლიტიკური „კონსტიტუციის“ დაშლისაკენ ყოფილიყო მიმართული.

ამდენად, XIII-ს პირველი მეოთხედისათვის საქართველოს ფეოდალური მონარქიის პოლიტიკურ-ტერიტორიულ სისტემაში ჩამოყალიბდა მხარგრძელთა მინისახელმწიფოებრივი ეთნოკრატიული კორპორაცია, რომელიც ემყარებოდა მათი¹ და მათთან ვასალიტეტის პრინციპით ასოცირებული სომხური მსახურეული სახლების (არნრუნები, პაროშიანები, ვაჩუტიანები, მანნაბერდელეები, მანკაბერდელეები და სხვ.) კოალიციას და ფლობდა:

— საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ექვსი უმაღლესი თანამდებობიდან ოთხს — ათაბაგი, ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი, მსახურთუხუცესი, თანაც უმაღლესი აღმასრულებელი ინსტანციის ორი ჯგუფიდან — „სამთა ვაზირთა“ ჯგუფი და „ორთა ვაზირთა“ ჯგუფი — მთავარს, პირველ ჯგუფს მთლიანად, სამეფოს რეგენტის ფაქტობრივი ფუნქციით;

— 10 სანაპირო საერისთავოდან ორს ქვემო ქართლში (ლორესა და გაგს), რომლებიც ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ;

— ქვემო ქართლს;

— საკუთრივ სომხურ ტერიტორიებს (ანისი, დვინი, ბიჯნისი, ყარსი, ამბერდი, გარნისი და სხვ.).

თუ თეორიულ-კონცეპტუალური თვალსაზრისით შეეხედავთ ამ „ფენომენს“, უნდა ავლნიშნოთ, რომ ის სხვა არაფერია, თუ არა განსაზღვრულ ფარგლებში სომხური სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების პარადიგმატური მოდელი (რასაკვირველია, საქართველოს იმდროინდელი სამეფო კარის სურვილის საწინააღმდეგოდ, მაგრამ მისი არაპო-

¹ მხარგრძელთა საგვარეულო ქსელი მოიცავდა ორ შტოს: „სარგისიდები“ (ძირითადი) — ზაქარია — ივანე — „შანშეს“ (ზაქარიას ძის) სახლი — „აეაგის (ივანეს ძის) სახლი“ — და „ვარაშიანები“ (გვერდითი) — „გაგელები“ და „თმოგველები“.

სმჭვრეტელური პოლიტიკის გამო): განსაზღვრულ ტერიტორიაზე, მათ შორის ისტორიული ქართული ტერიტორიის ნაწილში, სომხური პოლიტიკური ერთეულის ფორმირების პროგრესირებადი ტენდენცია, თანაც იმ ფონზე, რომ მხარგრძელების მიზანმიმართული პოლიტიკა სულ უფრო ზრდიდა დისტანციას სახელმწიფოს ქართულ ბირთვს და „მხარგრძელურ პერიფერიას“ შორის. ამგვარი განსხვავებისა და ქართული პოლიტიკური ცენტრისაგან ერთგვარი დისტანცირების კლასიკური გამოვლინებაა მხარგრძელთა სპეციფიკური ტიტულატურა. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

ანისის ეკლესიის ერთ-ერთ ეპიგრაფიკულ წარწერაში ზაქარია და ივანე მხარგრძელების დედა საჰადუხტი იხსენიება, როგორც „მშობელი სომეხთა მეფეთა(?) ზაქარიასი და ივანესი“ (38, 37); ალარწინის ერთ-ერთ უთარილო წარწერაში მხარგრძელები მოიხსენიებიან „ჩამომავლებად ბაგრატუნიანთა გვარისაგან“ (38, 38), ე. ი. თავიანთ თავს მიიჩნევენ სომეხ მეფეთა მემკვიდრეებად; შირაკავანის 1228 და 1231 წ.წ. წარწერებში ივანე ათაბაგის მეუღლე ხოშაქირ იწოდება „დედოფლად ქართველთა და სომეხთა“ (38, 38). მთელს რიგ ეპიგრაფიკულ აქტებში ქართული მონარქიისაგან სანქცირებული მხარგრძელთა ადმინისტრაციული მმართველობა იწოდება — „ქვეყნისმპყრობელ ხელმწიფებად“ (ალარწინის 1206 წლის წარწერაში (38, 39), „ქვეყნისმპყრობელობად“ (ბიჯნისის 1209 წლის წარწერაში (38, 38), „სახელმწიფო ხელისუფლებად“ (ბაგნაირის 1210 წლის წარწერაში (38, 39) და ა. შ.

რას უნდა მივანეროთ მხარგრძელთა ეს „ტიტულატურალური სუვერენიტეტი“, რომელიც მათი ქართული მონარქიის ადმინისტრაციული მოხელეობის გამო არ ასახავს რეალურ სტატუსს? ცხადია, მხოლოდ ერთ რამეს — სწრაფვას სეპარატიზმისა და დამოუკიდებლობისაკენ.

იგივე შეიძლება ითქვას მხარგრძელთა გამგებლობის ქვეშ მყოფი მხარეების ადმინისტრაციულ სტრუქტურაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მხარეები საქართველოს ისეთივე ორგანული ნაწილი იყო, როგორიც სხვა საერისთავოსაერისთავოები და საერისთავოები, მხარგრძელებმა იქ შექმნეს ამ უკანასკნელთაგან განსხვავებული და ვასალიტეტის ტრადი-

ციული ფეოდალური იერარქიისაგან შორს მყოფი ადმინისტრაციულ-სამმართველო სისტემა. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს მხარგრძელთა ადგილობრივ აპარატში არსებული თანამდებობები, რომელთაგან ზოგიერთი თითქმის უტოლდება საქართველოს ცენტრალურ მართვა-გამგეობაში არსებულ თანამდებობებს და მხარგრძელთა რეგიონალურ ხელისუფლებას გარკვეულწილად სახელმწიფოებრიობის ნიშნებს ანიჭებენ. ასეთია, კერძოდ, შემდეგი სახელოები: „გორნაკალი“ (მმართველი, მსახურთუხუცესის ანალოგი), „სპარაპეტი“ (სამხედრო უფროსი, ამირახორის ანალოგი), „ჰეჯუბი“ (მამულთა გამგებელი), „კოლმანკალი“ (სანაპირო ოლქის მმართველი, მონაპირე ერისთავის ანალოგი) და სხვ. (58, 32). ცხადია, რეგიონალური მმართველობის აპარატის ასეთი სტრუქტურული ორგანიზაციის უფლების მიცემა მხარგრძელებისათვის იყო საქართველოს სამეფო კარის კიდევ ერთი შეცდომა, მათი სეპარატიზმის უნებლიე ნახალისება.

მხარგრძელების მიმართ ქართული მონარქიის მიერ გამოჩენილი პროტექციონიზმის შეფასებისას ჩვენი ისტორიოგრაფია პრობლემას განიხილავს აბსტრაქტული სოციოლოგიზმის სქემაში და მას მარტოოდენ შინაკლასობრივი სოციალური ბრძოლის ფორმულაში აქცევს. რა თქმა უნდა, ამაში არის შინაგანი ლოგიკა, თუმცა ეს ლოგიკა აშკარად ცალმხრივია. აკად. ნ. ბერძენიშვილი წერდა; „თამარის დროს დიდებულები იმარჯვებენ (მათ შორის ძირითადად მხარგრძელები — დ. ჯ.), მეფის საქმიანობას კონტროლს უწევენ და ქვეყნის შიგნით მძლავრ ძალას წარმოადგენენ“ (44, 318). ეს მოსაზრება აბსოლუტურად სწორია, მაგრამ აბსოლუტურადვე ცალკერძო; დიდებულები იმარჯვებენ, მაგრამ საქმეც იმაშია, რომ ეს დიდებულები უპირატესწილად არაქართველები (მხარგრძელები და მათი „მოკიდებულნი“) არიან და პატრონყმობა-ბატონყმობის ევოლუციის სოციალური პროცესის პარალელურად ადგილი აქვს უმაღლესი ელიტის დენაციონალიზაციის ეროვნულ პროცესს.

„მხარგრძელთა ფაქტორის“ ნეგატიური ზემოქმედება ისტორიულ პროცესზე ყველაზე რელიეფურად სწორედ სასაზღვრო-ტერიტორიული სპეციფიკის წარმოქმნაში გამოი-

ხატა, თორემ ეს საგვარეულო ისეთივე ერთგულ სამსახურს უწევდა ქართულ მონარქიას, როგორც სხვები. უწინარეს ყოვლისა, ფაქტია, რომ მხარგრძელთა სოციალურ-პოლიტიკური აღზევება საქართველოს სამეფოს ფეოდალურ იერარქიაში წინ უსწრებს საკუთრივ სომხური ტერიტორიების შემოერთებას. ამიტომ ამ საგვარეულოს სამოხელეო და სამამულო ქმნადობა განხორციელდა ქვემო ქართლის ტერიტორიულ სივრცეში. შემდგომში, საკუთრივ სომხეთის ისტორიული მიწა-წყლის თურქთაგან განთავისუფლების კვალობაზე, მოხდა „მხარგრძელთა ქვეყნის“ გაფართოება აღმოსავლეთით შამქორამდე, სამხრეთით — შაჰ-არმენთა ხლათის სასულთნომდე (მდ. არაქსამდე) და სამხრეთ-დასავლეთით — არზრუმის (კარნუ-ქალაქის) საამირომდე. ამ ახალ სივრცეში ბიუროკრატიული იერარქიის ფორმირება მოხდა იმავე სოციოპოლიტიკური ტექნოლოგიით, როგორც ეს იყო ქვემო ქართლში. ე. ი. ტერიტორიების შემოერთების შემდეგ პირველადი, ასე ვთქვათ, „ქვემოქართლური ბირთვი“ ახალი ტერიტორიული სტრუქტურისაგან გამოყოფილი არ ყოფილა. უფრო მეტიც, ის ახალი სივრცობრივ-პოლიტიკური სისტემის ორგანული ნაწილი იყო მხარგრძელთა ამირსპასალარობისა და ლორე-ტაშირის მფლობელობის ტრადიციული სამოხელეო-სამამულო კონდომინიუმის გამო. სწორედ ამაში იყო სასაზღვრო მობილობის სიღრმისეული მიზეზი; ერთი მხრივ, ისტორიული სომხური ტერიტორიების (კარი, ანისი, ბიჯნისი, ამბერდი, დვინი, გარნისი, განძასარი, ხოხანაბერდი, კაფანი) თურქებისაგან განთავისუფლება, მეორე მხრივ კი, მათი შემოერთებით საქართველოს პოლიტიკური საზღვრების გაფართოება უაღრესად დადებითი და პროგრესული მოვლენა იყო. მაგრამ შემოერთებული სომხური მიწების ადმინისტრაციული „გაფორმება“ განხორციელდა მათზე მხარგრძელთა ბიუროკრატიული იერარქიის იმ სისტემის ავტომატური გავრცელებით, რაც მათ ქვემო ქართლში ჰქონდათ. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ლორე-ქორაგეტისა და დმანის-ბოლნის-გაგის ისტორიული ქართული მიწა-წყალი ისე „გადაიზარდა“ „მხარგრძელთა ქვეყანაში“, რომ ამ „ქვეყნის“ ფარგლებში ქართული და სომხური ტერიტორიების

გამმიჯნავი ხაზი წაიშალა. ამის გამო მოხდა საკუთრივ ქვემო ქართლის ტერიტორიული იდენტურობის დესტრუქცია, მისი გათქვეფა სომხურ რეალში. ამგვარი ვითარება კიდევ უფრო განამტკიცა მონღოლურმა დუმნების სისტემამ (ცნობილია, რომ ქვემო ქართლი მათ გაგელებს დაუმტკიცეს).

მონღოლთა ბატონობისა და თემურ-ლენგის შემოსევის შემდეგ ქვემო ქართლის ეთნოპოლიტიკური დესტრუქცია ისეთ მასშტაბებს აღწევს, რომ ამ ქაოტურ პროცესში უაღრესად რთულია სასაზღვრო მობილობის გენერალური ხაზის დადგენა-რეკონსტრუქცია. ერთადერთი, რაც გარკვევით ჩანს — ეს არის XV ს-ის 30-იან წლებში ალექსანდრე I-ის პოლიტიკასთან დაკავშირებული ირედენტისტული ტენდენცია: 1431 წელს მან დაიბრუნა ლორე, ხოლო 1434-1435 წ. კონტროლი დაამყარა სივნიეთზე (ყარაბაღზე). თუმცა ამას თანს სდევდა სომხური დემოგრაფიული ინფილტრაციის ტენდენციაც: ცნობილია, რომ მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე I-მა ლორე ბეშქენ ორბელიანს გადასცა, ამ უკანასკნელმა რეგიონში 6 ათასი ოჯახი სომეხი გადმოასახლა სივნიეთიდან (17, 109).

ქვემო ქართლში სომხური ინფილტრაციის შემდგომი დიდი ტალღა იყო XVIII ს-ის 70-80-იან წლებში. როდესაც 1777-81 წ.წ. ერეკლე II-ს ჩაუვარდა ერევნის სახანოს შემოერთების გეგმა (ალექსანდრე ბაქარის ძე „მუხრანელის“ ლეგიტიმისტური მოძრაობის გააქტიურების გამო), მან ქვემო ქართლში დიდი რაოდენობით სომხები შემოასახლა. ერნანისის ტრაგედიის შემდეგ კი რუსეთის გავლენით ერეკლე II-მ ქვემო ქართლის საუკეთესო მიწები სომხებს გამოუყო. ცნობილია, რომ პეტერბურგის საიმპერატორო კარზე ამ საკითხს ლობირებდნენ ყარაბაღელი მელიქები ჯიმშედი და ფრიდონი.

ქვემო ქართლში სომეხთა ინფილტრაციის კიდევ ერთი მასშტაბური ტალღა დაკავშირებულია რუსეთ-ირანის 1826-1828 წ.წ. ომის შემდეგ დადებული თურქმანჩაის ზავის ოპტიციის რეჟიმთან — ქვემო ქართლში ირანიდან სომეხთა დიდი

ჯგუფი ჩამოასახლეს, არადა, იმავე ზავით რუსეთს გადაეცა ერევნის სახანოს ტერიტორია.¹

XV ს-ის დასასრულიდან, ერთიანი ქართული მონარქიის დაშლის შემდეგ, ქვემო ქართლი და საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის სამხრეთი საზღვრის ცენტრალური სექტორი ეკუთვნოდა ქართლის სამეფოს. ის წარმოადგენდა ბარათაშვილთა (ქაჩიბაძეთა) ფეოდალურ სენიორიას, რომელიც შიდასათავადო დაყოფის პრინციპით სხვადასხვა შტოდ იყო ქსელურად დანაწევრებული.

სამხრეთი საზღვრის ცენტრალური სექტორის მეორე „ლიმესური კონიუნქტურა“ დაკავშირებულია რეგიონში თურქმანულ-ნომადურ ინტერვენციასთან. ამ „კონიუნქტურის“ გენეზისის საფუძველი გახდა ისლამური სამხრეთის ექსპანსია საქართველოს წინააღმდეგ. ექსპანსიას, სამხედრო ზეწოლის ფაქტორთან ერთად, ჰქონდა ეთნოტერიტორიული ვექტორიც — ქვემო ქართლის სასაზღვრო სივრცისა და ასევე შიდა „პინტერლანდის“ გარკვეულ სექტორებში მაჰმადიანური ეთნიკური მასების დამკვიდრების და იქ ისლამური პარაპოლიტიკური წარმონაქმნების ჩამოყალიბების სახით. თურქმანულმა ეთნიკურმა კოლონიზაციამ და მომთაბარე ელის მოძრაობამ ქართული ეთნიკური ზონის სიღრმეში საგრძნობლად დაავიწროვა საკუთრივ ქართული ეთნოსფერო და საფუძველი ჩაუყარა ისლამური ელის ქსელურ და მობილურ სისტემას. ამ გარემოების გამო სამხრეთი საზღვარი გახდა ერთგვარი ცივილიზაციური საზღვარი, ასე ვთქვათ, ეთნო და სოციოკულტურული „ფრონტირი“ ქართულ ცივილიზაციასა და ისლამურ სამყაროს შორის.

ამდენად, თურქმანულ-ნომადური ინფილტრაცია და მისი შედეგი — მაჰმადიანური ელის კონგლომერატული ზონის შექმნა გახდა საქართველოს სამხრეთი საზღვრის დესტრუქციისა და მისი ინტრავერტული მოძრაობის მიზეზი.

¹ ცნობილია, რომ რუსეთ-თურქეთის 1829 წლის ადრიანოპოლის ზავის XIII მუხლის ოპტაციის რეჟიმით ჯავახეთში შემოსახლებულ იქნა არზრუმელი სომხების 5 ათასი ოჯახი.

როგორ და რა ვითარებაში „დაჯდა“ ელის სისტემა ისტორიულ ქართულ ტერიტორიაზე? როგორია თურქმანულ-ნომადური ექსპანსიის ზოგადი ქრონოპოლიტიკა?

ეს პროცესი წარმართა ეთნოკოლონიზაციის გარკვეული ციკლების მონაცვლეობის სახით ჯერ კიდევ მონღოლთა ბატონობის ეპოქიდან. მეტ-ნაკლებად მყარი ტენდენციის სახით ის ვითარდება თემურ-ლენგის შემოსევების დროს (XIV-XV ს.ს. მიჯნაზე): წყაროებში პირდაპირაა მითითებული, რომ გიორგი VII-მ (1393-1407) „განახსნა თათარნი და აღიხუანა ციხენი ქართლ-სომხითისანი“ (55, 22), რაც რეგიონში მათს დროებით დამკვიდრებაზე მიუთითებს. მაგრამ ეს მაინც რამდენადმე პერიოდული ტენდენცია უფრო იყო, ვიდრე სისტემური პროცესი. სისტემური ეთნოკულტურული ინფილტრაციის ხასიათს და ელის ეთნოკონფესიური დამკვიდრების ფორმას თურქმანულ-ნომადური აგრესია ღებულობს XV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში: 1478 წელს უზუნ-ჰასანმა ქართლის საზღვართან დასტოვა „თათრის ელები.“ 1488 წელს კი მისი მემკვიდრის იაყუბ ყაენის ხელშეწყობით ელმა ააშენა აღჯაყალისა და ქაოზიანის ციხეები (17, 109). ეს იყო პლაცდარმული დანიშნულების სიმაგრეები, რომლებიც ჩამოსახლებული ელის სტრატეგიულ უსაფრთხოებასთან ერთად, საქართველოს ტერიტორიის სიღრმეში მის მოძრაობას და ნომადური ზონის გაფართოებას უზრუნველყოფდნენ. ასე რომ, უკვე XV ს-ის ბოლოს ეთნოკულტურული თვალსაზრისით დაიკარგა გარდაბნის მხარე (ისტორიული ხუნანის საერისთავო) და მდ. დებედას მარჯვენა ნაპირის ნაწილი.

აღნიშნული პლაცდარმიდან ყაზახისა და შამსადინლუს ყიზილბაშურმა ტომებმა XVI ს-ის პირველი ნახევრის განმავლობაში დაიკავეს მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირის დაბლობი, რითაც შეამზადეს პირობები ამ რეგიონში მაჰმადიანური ეთნოტერიტორიული კომპლექსების შექმნისათვის. 1556 წელს აქ შაჰ თამაზ I-მა ჩამოაყალიბა ყაზახისა და შამსადინლუს სახანოები (17, 110).

პროცესის კულმინაციური ციკლი მოდის XVII ს-ის პირველ მესამედზე და დაკავშირებულია შაჰ აბას I-ის ყიზილბაშურ აგრესიასთან. 1604 წელს შაჰ აბასმა ქართლის მეფეს

გიორგი X-ს ლორე და მდ. დებედას ხეობა ჩამოართვა, რომლებიც შემდეგნაირად „მოანყო“: ლორეში ისლამური ლორე-ბამბაკის სახანო შექმნა, ხოლო მდ. დებედას ხეობაში ბორჩალოს თურქმანული ტომი ჩაასახლა და ის აღჯაყალის საციხისთავოს დაუმორჩილა (45, 247-248). ცოტა მოგვიანებით კი აქ ჩამოყალიბდა ბორჩალოს სასულთნო.

შაჰ აბას I-ის დროს უნდა შექმნილიყო ასევე ელის კიდევე ორი პარაპოლიტიკური წარმონაქმნი მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირის დაბლობში (რუსთავის სამხრეთ-აღმოსავლეთით) და ყარაიას ველზე — შორაგელისა და დემურჩი-ასანლოს სასულთნოები.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, XVII ს-ის 40-იან წლებში ირანის შაჰმა სეფი I-მა მაჰმადიანი ელი ჩაასახლა მდ. ქციის ქვემო წელზე და იქ ჩამოაყალიბა ბაიდარის სასულთნო (14, 45). ბაიდარის სასულთნოს შექმნა რეალურად მეტყველებდა ქართული ეთნოსფეროს საგრნობ დავიწროებას, ეთნიკური საზღვრის ამოძრავებას ქვემო ქართლის ცენტრალური სექტორის შიდა სიღრმეში. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ მთელი XVII-XVIII ს.ს. განმავლობაში ხდებოდა თურქმანულ-თათრული ელების პერიოდული მოძრაობა-გადანაცვლებანი და მათი ერთგვარი თვითორგანიზაცია.

ასე დამყარდა საქართველოს სამხრეთის სასაზღვრო „ფრონტი“ თურქმანული ელის მობილური და ქსელური სისტემა, როგორც ისლამური სამყაროს ეთნოტერიტორიული და ეთნოკულტურული ექსპანსიის პროდუქტი.

ელი წარმოადგენდა არაორდინალურ ეთნოკულტურულ კომპლექსს, თურქმანული „თავისუფალი“ გვაროვნული გაერთიანებების კონგლომერატს, რომელშიც ერთმანეთთან იყო შერწყმული კონფესიურ-ისლამური და თემურ-ნომადური ყოფიერების პრინციპები.

რაც შეეხება ელის რაოდენობრივ სტრუქტურას; ამის შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას ქმნის XVIII ს-ის 20-იანი წლების ერთი დოკუმენტი — ვახტანგ VI-ის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილისა და ქართლის სამეფოს მდივანმნიგნობარ გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წ. შედგენილი ქვემო ქართლის სტატისტიკური აღწერა. ამ წყაროს ცნობით, რომ-

ლის საფუძველზეც თანამედროვე ქართველმა გეოგრაფებმა კ. ხარაძემ და ი. ქართველიშვილმა მოახდინეს რეგიონის რეტროსპექტული კარტოგრაფირება და ისტორიულ-ეთნიკური რუკა შეადგინეს, იმ დროისთვის ქვემო ქართლში ფიქსირდება ელის 76 სასოფლო დასახლება („თაბუნი“) 33251 კომლით (52, 22). XVIII ს-ის დემოგრაფიული ვითარების თვალსაზრისით, ეს ძალიან დიდი ციფრია. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ სტატისტიკურ ნუსხაში არ ყოფილა შეტანილი ბამბაკ-ბერდუჯისა და ყარაიას მონაცემები, ფაქტია, რომ ადგილი ჰქონდა რეგიონში ქართული დემოგრაფიული სტრუქტურის თითქმის სრულ ლიკვიდაციას.

არის ძალიან ღირებული წყარო, რომელიც ნათელ სურათს გვიხატავს ელის ეთნოტერიტორიული სტრუქტურის შესახებ. ეს გახლავთ 1770 წლის 5 აპრილით დათარიღებული დემოგრაფიული ნუსხა¹, რომელიც შეიცავს ტერიტორიულ სქემას ელის სისტემის ეთნიკური და გვაროვნულ-პროტოსახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების შესახებ. სქემის მიხედვით ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე დამკვიდრებულ ელის სისტემას ასეთი სივრცობრივ-ტერიტორიული კონფიგურაცია ჰქონდა:

დემურჩი-ასანლუს სასულთნო — რუსთავის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, ყარაიას სექტორში;

ყაზახის სახანო — მდ. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს დაბლობის ცენტრალურ სექტორში;

შამშადილუს სახანო — ისტორიული ქვემო ქართლის უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთით. ყაზახსა და სევანის ტბას შორის ტერიტორიაზე;

ბორჩალო-ბამბაკის სახანო — რკალი ბამბაკის მთებიდან და ლორეს სამხრეთიდან მდ. დებედას მტკვართან შეერთების ადგილამდე;

ბაიდარის სასულთნო — მდ. ქციის ქვემო წელში, მისი მტკვართან შეერთების ადგილამდე.

¹ დოკუმენტი მოიპოვა და შესაბამის ანალიზთან ერთად სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა პროფ. დ. ბერძენიშვილმა (17, 111-113).

რაც შეეხება ირედენტისტულ პროცესს ელთან მიმართებაში; ერთგვარ ირედენტისტულ ტენდენციას ქმნიდა, ცხადია, ის გარემოება, რომ ეს ეთნიკურად და სოციოკულტურულად უცხო ელემენტი ექვემდებარებოდა ქართულ მონარქიას, რომ ელები იყვნენ „მოხარკენი და მოლაშქრენი მეფისა.“ ირედენტიზმად უნდა ჩაითვალოს ასევე ელის სისტემის სამართლებრივი რეგლამენტაცია და ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალში“ ცალკე ნაწილის — „ელის დებულების“ შეტანა. დადგენილი წესით, 3 წელიწადში ერთხელ ხდებოდა ელის (ყურადღებას იქცევს ცნება „სამეფო ელი“) აღწერა (21, 72). რა თქმა უნდა, რეგულარული აღწერის მიზანი იყო ელის სახელმწიფო გადასახადების დაწესების ფისკალური და სამხედრო ბეგარის საკითხების ოპტიმიზაცია.

ელის სხვადასხვა განშტოებას მეთაურობდა ტომის ბელადი ან ქართველი მეფის ადგილობრივი მოხელე. თვით ელის (ტერმინი „ილ“ ნიშნავს თურქულად ტომსაც და გვარსაც) სოციალური ორგანიზაციის გეაროვნულ-თაბუნური სტრუქტურა ფაქტობრივად გამორიცხავდა ქართული ფეოდალური სისტემის ინსტიტუციური საფუძვლების გავრცელებას. ამიტომ ქართული სახელმწიფოს ფისკალური და დისტანციური პოლიტიკური კონტროლი ბოლომდე ეფექტური ვერ იქნებოდა. ამასთან, მართალია, წყაროთა სიმცირის გამო ძნელია დადგინდეს, თუ რა გზით მოხდა ელის ბინადარ ცხოვრების წესზე გადასვლა და სედენტარიზაცია, მაგრამ ის გარემოება, რომ ეს პროცესი სტიმულირებული იყო ქართული მონარქიის ღონისძიებებით და ქართული სასაზღვრო სექტორის ზეგავლენით, სრულიად აშკარაა.

ირედენტისტული პროცესის გამოვლენაა აგრეთვე XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ელის ტერიტორიულ-პოლიტიკური ორგანიზაციის დაშლა და ზოგიერთი სახანო-სასულთნოს სტატუსის ლიკვიდაცია. მაგ., 1763 წელს გაუქმდა ყაზახის სახანო, 1765 წელს კი — ბორჩალოს სახანო და ბაიდარის სასულთნო. ყველა მათგანი ერეკლე II-მ სამოურავოდ აქცია. ერთი სიტყვით, ელის ვერგანდევნა მარცხი იყო, მაგრამ კონტროლს დაქვემდებარება — ერთგვარი ირედენტისტული წარმატება. ირედენტისტული პროცესის შედარებით წარმა-

ტებად უნდა ჩაითვალოს ასევე ქვემო ქართლის დანარჩენ სექტორში (საბარათიანოს უმეტესი ნაწილი, თრიალეთი) ეთნიკური ინფილტრაციის შეკავება და „სომხითის“ შენარჩუნება სამეფო დომენად.

მაგრამ საერთო ჯამში, ქვემო ქართლში ეთნიკური საზღვრის ამოძრავებამ გამოიწვია აქ ქართული დემოგრაფიული სტრუქტურის ფაქტობრივი მოშლა. გაზეთ „ივერიის“ მონაცემებით, 1890 წლისათვის ბორჩალოს მაზრაში მოსახლეობის 2/3 თათრები და 1/4 სომხები იყვნენ, რაც ქმნიდა არაქართული მოსახლეობის 91-92%-იან უმრავლესობას.

ცარისტული რუსეთის იმპერიის დამხობისა (1917 წ. თებერვალი) და საქართველოსა და სომხეთის სახელმწიფოებრიობის აღდგენის (შესაბამისად — 1918 წლის 26 და 28 მაისს) შემდეგ ისტორიული ქვემო ქართლის ტერიტორია — ბორჩალოს მაზრა გახდა სომხეთის „დამნაცუთუნის“ რეჟიმის ტერიტორიული პრეტენზიების ობიექტი. ამ დროისთვის საქართველოს უკვე დაკარგული ჰქონდა ქვემო ქართლის სხვა ნაწილები — მდ. მტკვრის მარჯვენა დაბლობი (ყაზახი, შამშადილუ), რომელიც თავის დროზე ცარიზმმა ელისავეტოპოლის გუბერნიის შემადგენლობაში შეიყვანა, და მდ. დეხედას ხეობის ზემო წელი ბამბაკის მთებამდე, რომელიც ერევნის გუბერნიის შემადგენლობაში აღმოჩნდა.

სომხეთის სრულიად უსაფუძვლო ტერიტორიული პრეტენზიები ბორჩალოს მაზრაზე წარმოადგენდა ე. წ. „დიდი სომხეთის“ ექსპანსიონისტური იდეის ორგანულ ნაწილს, რომელიც, თავის მხრივ, ითვალისწინებდა სხვა ტერიტორიებთან ერთად ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების და აღმოსავლეთ ტაო-კლარჯეთის შეყვანას¹ სამხრეთ ამიერკავკასიაში ფორმირებად სომხურ ამორფულ გეოპოლიტიკურ სივრცეში.

ამიტომ 1918-1921 წ.წ. რეგიონალური პოლიტიკის კონტექსტში ქართულ ირედენტიზმს დაუპირისპირდა რეაქციული და აბსოლუტურად ანტიისტორიული სომხური ექსპანსიონიზმი. პირველ სამხედრო კონფლიქტს ადგილი ჰქონდა

¹ ერთხანს სომხეთმა მართლაც შეძლო ოლთისის ოლქისა და არტანის ოლქის სამხრეთი ნაწილის ანექსია.

1918 წლის 18-24 ოქტომბერს, რომელიც იმავე წლის 7-31 დეკემბერს ფართომასშტაბიან ომში (დანვრილებით იხ. 75, 141-201) გადაიზარდა. ომისშემდგომი კონფერენციის (1919 წლის 9-22 იანვარს) მიერ შემუშავებული და ხელმოწერილი საქართველო-სომხეთის ხელშეკრულება ატარებდა დროებით ხასიათს და ასევე დროებით აწესებდა სასაზღვრო-ტერიტორიული რეჟიმის სამწევრიან სტრუქტურას: ბორჩალოს მაზრის სამხრეთი ნაწილი რჩებოდა სომხეთის, ხოლო ჩრდილოეთი და ჩრდილო-დასავლეთი საქართველოს იურისდიქციის ქვეშ. მაზრის ცენტრალური ნაწილი კი, ფაქტობრივად ლორეს რაიონი, გამოცხადდა ნეიტრალურ ზონად დიდი ბრიტანეთის სამხედრო სუვერენიტეტისა და ორივე მხარის მხრიდან დემილიტარიზაციის პირობებით. ამასთან, ხელშეკრულების IV მუხლის 1, 2, და 3 პუნქტების თანახმად ნეიტრალური ზონის სამოქალაქო მმართველობას ახორციელებდა ბრიტანეთის სამხედრო მისიას დაქვემდებარებული კოლეგია საქართველოსა და სომხეთის პარიტეტული წარმომადგენლობით (75, 208). იურიდიულ ენაზე ეს გულისხმობდა ლორეს ნეიტრალურ ზონაში საქართველო-სომხეთის ფაქტობრივ კონდომინიუმს, ე. ი. სამოქალაქო მმართველობისა და პოლიტიკური იურისდიქციის ერთდროული, პარალელური და დუალისტური მოდელის ფუნქციონირებას.

1919 წლის აგვისტოში დაიწყო ლორეს ნეიტრალური ზონიდან ბრიტანული საექსპედიციო კორპუსის გაყვანა. სომხეთის პოლიტიკურ წრეებს სურდათ, ესარგებლათ რა ამ გარემოებით, მთელი ზონა სომხეთის შემადგენლობაში მოქცეულიყო. მაგრამ სდრ-ს მთავრობის მყარი ირედენტისტული პოზიციების გამო ეს პროექტი ჩაიშალა. 1919 წლის 29 აგვისტო — 1 სექტემბერს გამართულმა საქართველო-სომხეთის კონფერენციამ მიიღო დეკლარაცია, რომლის თანახმად ინგლისის სამხედრო მისიის შეწყვეტის შემდეგ ლორეს ნეიტრალური ზონის ადმინისტრაცია და მმართველობის პრინციპები, ასევე ქართული და სომხური გარნიზონების დისლოკაციის გამყოფი ხაზი უცვლელი უნდა დარჩენილიყო (75, 238).

1920 წლის 18-26 აპრილს სან-რემოს კონფერენციის მსვლელობის დროს სომხეთის ტერიტორიულმა პრეტენზი-

ებმა საქართველოს მიმართ ახალი მასშტაბები შეიძინა. ქვემო ქართლის ისტორიულ ტერიტორიებთან ერთად სომხეთის დელეგაცია აყენებდა პრეტენზიას არდაგან-ართვინ-ბათუმის ექსტერიტორიულ დერეფანზე, შავ ზღვაზე გასასვლელის მოპოვების „უფლებიდან“ გამომდინარე. მაგრამ საქართველოს დელეგაციის მტკიცე და ურყევე პოზიციის გამო ეს ანექსიონისტური პროექტიც ჩაიშალა.

რაც შეეხება „ნეიტრალური ზონის“ საკითხს: სან-რემოს კონფერენციაზე მანდატების განაწილების ქარტიის ფარგლებში, მოკავშირეთა უმაღლესმა საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება აშშ-სათვის გადაეცა მანდატი „სომხეთზე და მოსაზღვრე რაიონებზე“ (75, 240). ამ გადაწყვეტილების ფონზე, ამერიკულმა მხარემ გამოთქვა მზადყოფნა საქართველო-სომხეთის ტერიტორიულ დავაში არბიტრაჟის ფუნქციის შესრულებაზე და წამოაყენა ლორეს ნეიტრალურ ზონაში ამერიკული სამხედრო ადმინისტრაციისა და საგუბერნატოროს შექმნის პროექტი. მაგრამ აშშ-ს კონგრესმა 1920 წლის 1 ივლისს ვეტო დაადო პრეზიდენტ ვილსონის წინადადებას სომხეთზე სამანდატო პროტექტორატის გავრცელების შესახებ.

1920 წლის 10 აგვისტოს მოკავშირეებსა და თურქეთს შორის დადებული სევრის ხელშეკრულებით სპეციალური სტატუსი მიენიჭა სომხეთის საზღვრებს. ხელშეკრულების 92-ე მუხლში ნათქვამი იყო, რომ საზღვრები სომხეთსა და საქართველოს შორის უნდა დადგინდეს ურთიერთხელსაყრელი შეთანხმებით, ხოლო ასეთის არარსებობის შემთხვევაში დემარკაციის კომპეტენცია უნდა გადაეცეს მოკავშირეებს, უპირველეს ყოვლისა, აშშ-ს (62, 117). სევრის ხელშეკრულებამ დიდი იმედები ჩაუსახა სომხეთის მმართველ წრეებს და მათაც დაიწყეს აქტიური დიპლომატიური ზონდაჟი სხვათაშორის ნეიტრალური ზონის შესაერთებლად. მაგრამ თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მთავრობის მიერ სევრის ხელშეკრულების დენონსაციამ ამ იმედებს ცივი წყალი გადაასხა. მეორე მხრივ, 1920 წლის სექტემბერში თურქეთ-სომხეთის ომის დაწყების გამო, ა. ოგაჯანიანის დაშნაკური მთავრობა იძულებული გახდა დათანხმებოდა საქართველოს

მთავრობის კანონიერ მოთხოვნაზე — ნეიტრალური ზონის რემილიტარიზაციისა და იქ ქართული საჯარისო შენაერთების დისლოცირების შესახებ. 1920 წლის 13 ნოემბრის შეთანხმების თანახმად ლორეს ნეიტრალურ ზონაში საქართველოს არმიის ნაწილები განლაგდნენ (10). მიუხედავად იმისა, რომ შეთანხმების მეორე და მესამე მუხლები ხაზგასმით აფიქსირებდნენ ზონის ადმინისტრაციისა და სამოქალაქო მმართველობის სტატუსის შეუცვლელობას, მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს დე ფაქტო კონტროლის აღდგენის ლორეს რაიონზე.

ვითარება რადიკალურად შეიცვალა სომხეთსა (1920 წლის 29 ნოემბერი) და საქართველოში (1921 წლის თებერვალ-მარტი) საბჭოთა რეჟიმისა და ბოლშევიკური დიქტატურის დამყარების შემდეგ.

1921 წლის 2 მაისს რკპ(ბ) კავბიუროს პლენუმის მიერ ტერიტორიული საკითხების გადასაწყვეტად შექმნილ ამიერკავკასიის რესპუბლიკების წარმომადგენელთა კომისიაში (თავმჯდომარეობდა ს. კიროვი) მთელი სიმწვავეთ დაისვა ლორეს ნეიტრალური ზონის კუთვნილების პრობლემა. სამწუხაროდ, ამ საკითხში (ისევე როგორც სხვა ტერიტორიულ-სასაზღვრო საკითხებში) კომისიამ იმთავითვე აირჩია სრულიად უკანონო და ერთა თვითგამორკვევის ყალბი ბოლშევიკური იდეოლოგიით სანქცირებული ტაქტიკა — საზღვრის დელიმიტაცია-დემარკაცია ეთნიკური ნიშნით, ანუ ტერიტორიაზე კონკრეტულ დროში კომპაქტურად მცხოვრები რეალური მოსახლეობის და არა კანონიერი ისტორიული კუთვნილების პრინციპით. კომისიის რეკომენდაციის საფუძველზე, კავბიუროს 1921 წლის 7 ივლისის პლენუმმა (რომელშიც, სხვათაშორის, მონაწილეობდა ი. სტალინი) მიიღო გადაწყვეტილება ყოფილი ლორეს ნეიტრალური ზონის სომხეთისათვის გადაცემის შესახებ (28, 23-24). იმავე წლის 16 ივლისს საქართველოს კპ(ბ) ცკ-ს პრეზიდიუმმა დაადასტურა ეს გადაწყვეტილება. ამავე დროს, 7 ივლისის სავალალო გადაწყვეტილებამ გარკვეული ასახვა პოვა საქართველოს რევკომსა და სომხეთის სახკომსაბჭოს შორის 1921 წლის 6 ნოემ-

ბრის შეთანხმებაში (ხელს აწერდნენ ბ. მდივანი და ა. მიასნიკოვი (34, 37).

ამ სრულიად უკანონო აქტის ერთგვარი გადასინჯვა მოხდა 1923 წლის 30 აპრილის დადგენილებით (რომელიც მიიღო ამიერკავკასიაში მაზრების ადმინისტრაციული მოწყობის კომისიამ), როდესაც საქართველოს დაუბრუნდა მცირე ტერიტორია ყოფილი ნეიტრალური ზონის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში (34, 39).

საბოლოოდ სომხეთ-საქართველოს სასაზღვრო ხაზის დემარკაცია განხორციელდა 1934 წლის 18 თებერვლისა და 2 მარტის დადგენილებებით — მგლისჭიშკარის უღელტეხილიდან აღმოსავლეთით მდ. დებედას შუა წელის გასწვრივ (34, 46).

ასეთია, მოკლედ, საქართველოს სამხრეთი საზღვრის ცენტრალური სექტორის ინტრავერტული მოძრაობისა და ისტორიული ქვემო ქართლის ტერიტორიის დიდი ნაწილის ეტაპობრივი დაკარგვის ქრონოპოლიტიკა. ეს სივრცე მოქცეულია სომხეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში და თანამედროვე ურბანონიმური ნომენკლატურით მოიცავს — ტაშირის, ალავერდის, იჯევანის, სპიტაკის, დილიჯანის, ვანაძორის, სტეფანავანის რაიონებს და გიუმრის რაიონის ჩრდილოეთ და ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილებს.

სამხრეთ-დასავლეთ საზღვარი:

სამხრეთ-დასავლეთ სასაზღვრო სივრცე უაღრესად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული ფუნქციის მატარებელი მიკრორეგიონი იყო საქართველოს ისტორიაში. ის წარმოადგენდა ჩვენი ქვეყნის სტრატეგიულ "ფრონტირს," ერთგვარ გეოპოლიტიკურ კარიბჭეს და მცირე აზია-მედიტერანული რეგიონის სტრატეგიული კომუნიკაციებისაკენ ექსპანსიის დერეფანს. ამ დერეფნის გავლით ქართულმა ფეოდალურმა მონარქიამ XIII ს-ის დასაწყისში განავითარა გეოპოლიტიკური შეტევა ბიზანტიის იმპერიის ანატოლიური სექტორის მიმართულებით და შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით შექმნა ვასალური ტრაპიზონის იმპერია (1204 წ). ლერძი „თბილისი-ტრაპიზო-

ნი" გახდა მცირე აზიის მიმართულებით საქართველოს გეოპოლიტიკური ექსპანსიის ვექტორი. ქართულმა მონარქიამ უშუალოდ კი არ შეიერთა ეს ტერიტორია, არამედ შექმნა ტრაპიზონის იმპერიის სახით ბუფერული გეოსტრატეგიული წარმონაქმნი დუალისტური ფუნქციით — ერთი მხრივ, როგორც საკუთრივ საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრის უსაფრთხოების მექანიზმი, და, მეორე მხრივ, მცირე აზიის სიღრმეში შემდგომი ექსპანსიის პლაცდარმი. სწორედ ამ ორმაგი მიზანდასახულობის — „ფრონტირულ-ტრამპლინური“ დუალიზმის — გამო იყო, რომ საქართველოს სამეფო კარმა უარი თქვა ტრაპიზონის ანექსიაზე, რისი სტრატეგიული და ეთნიკური (ლაზი მოსახლეობა) რესურსებიც მაშინ ნამდვილად არსებობდა. ტრაპიზონის იმპერიამ იკისრა საქართველოს დასავლეთი გეოსტრატეგიული პოლუსის ფუნქცია.

ამდენად, რეგიონალური გეოპოლიტიკური კონსტრუქცია — მყარი კონტინენტური ალიანსი ტრაპიზონის იმპერიასთან და ვასალიტეტი თურქულ პოლიტიკურ ერთეულებზე (არზრუმის საამიროსა და ერზინკის სასულთნოზე) — უზრუნველყოფდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრის უსაფრთხოებას.

მაგრამ ეს კონსტრუქცია საბოლოოდ დაიშალა XV ს-ის მეორე ნახევარში. 1453 წელს ბიზანტიის იმპერიის დაცემამ და ოსმალეთის იმპერიის შექმნამ, ამ უკანასკნელის მიერ 1461 წელს ტრაპიზონის ანექსიამ და მთელი მიმდებარე სივრცის შთანთქამ გამოიწვია აღნიშნული სისტემის სრული დეკომპოზიცია.

საქართველოს ერთიანი მონარქიის დაშლის შემდეგ ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთი ფრონტირი — სპერი-იმიერტაო-კლარჯეთის სამეფოთხედი — მოექცა სამცხე-საათაბაგოს შემადგენლობაში.¹

¹ ამ ქართული პოლიტიკური ერთეულის ტერიტორიულ სტრუქტურაში შედიოდა ასევე — სამცხე, ჯავახეთი, შავშეთი, ერუშეთი, არტაანი, კოლაოლთისი, ამიერტაო, ბასიანი. აჭარა და ლაზისტანის სანაპირო ზოლი რიზეს ჩათვლით მოქცეული იყო იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში.

მთელი გვიანდელი ფეოდალიზმის ეპოქის განმავლობაში საქართველო ახლო აღმოსავლეთის გეოპოლიტიკის ერთ-ერთი არსებითი ობიექტი გახდა: რეგიონის სამივე დიდ იმპერიას — ოსმალეთს, ირანსა და რუსეთს სურდათ მისი ტერიტორიის დაპყრობა. თვით საქართველოსათვის, გეოპოლიტიკურ ასპექტში, უაღრესად ნეგატიური ფონი სწორედ ამ ეგზოგენურმა ფაქტორმა შექმნა — მის გარშემო არსებული მტაცებლური იმპერიების ურთიერთდაპირისპირება და სამხედრო შეჯახებების არენად საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების ყოფნა სერიოზულ რისკის ფაქტორს წარმოადგენდა სასაზღვრო სივრცეების დესტრუქციის, საზღვრის ამოძრავებისა და ტერიტორიების დაკარგვის თვალსაზრისით.

ირანისა და ოსმალეთის გეოსტრატეგიული წინააღმდეგობის ძირითადი ველი მოიცავდა დიდ სივრცეს, რომელშიც საქართველოსთან ერთად შედიოდნენ სომხეთი, ჩრდილოეთ აზერბაიჯანი, ერაყი და ქურთისტანი. ირან-ოსმალეთის პერმანენტული ომების გამო ამ სივრცეში საგრძნობლად შეფერხდა პროგრესული ტენდენციები და, რაც მთავარია, ეროვნული სახელმწიფოების მშენებლობა. მაგ., ვერ აღსდგა სომხეთის სახელმწიფო, ვერ შეიქმნა ქურთისტანისა და ერაყის სახელმწიფოები.

იმპერიათაშორისი დაპირისპირების გავლენა საქართველოზე ცალსახად ნეგატიურ ხასიათს ატარებდა: ირან-ოსმალეთის 1555 წლის ამასიის საზავო ხელშეკრულების თანახმად მომხდარი ტერიტორიული გამიჯვნის შედეგად, ქართლ-კახეთი და სამცხე-საათაბაგოს ჩრდილოეთი ნაწილი სპარსეთს დარჩა, ხოლო დასავლეთ საქართველო და სამცხე-საათაბაგოს უმეტესი ნაწილი ოსმალეთის გავლენის სფეროში მოექცა. 1579 წლის 25 ივნისს ოსმალეთის სულთანმა მურად III-მ სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე შექმნა თურქული ადმინისტრაციული ერთეული — ჩილდირის საფაშო, რომელიც სანჯაყებად დაყო და ფაშად გამაჰმადიანებული მანუჩარ (მუსტაფა) ჯაყელი დანიშნა. 1582-1587 წ. ირედენტისტული მოძრაობა, რომლის დროსაც მანუჩარი, უარყო რა მაჰმადიანობა, ქართლის მეფე სიმონ I-თან კავშირში ებრძო-

და ოსმალეთს ათაბაგობის აღდგენისათვის, დამარცხებით დასრულდა. ამასიის ტერიტორიული გამიჯვნა შემდგომში „დე იურე“ დაადასტურეს ირან-ოსმალეთის სტამბულის (1590), ზოჰაბის (1639) და ისპაანის (1746) საზავო ხელშეკრულებებმა იმ ცვლილებით, რომ ამასიის ზავით ირანისათვის მიკუთვნებული ჩრდილოეთ სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთს გადაეცა.

ირან-ოსმალეთის ომების და ომისშემდგომი საზავო ხელშეკრულებათა სისტემის შედეგები კატასტროფული იყო საქართველოსათვის. ქართული პოლიტიკური ერთეულები ერთიან სახელმწიფოდ ვერ გაერთიანდნენ, ხოლო ერთ-ერთი მათგანი — სამცხე-საათაბაგო საერთოდ გაუქმდა და ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ ერთეულად — „ახალციხის საფაშოდ“, იგივე „ჩილდირის ვილაიეთად“ გადაიქცა. საქართველოს ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საზღვარი ამოძრავდა დიდ სივრცეზე — ისპირ-ბასიანის ხაზიდან ანჟურ-ტაშისკარ-ფარავნის „სამკუთხედამდე“, ისლამიზაციის, დეეთნიზაციისა და ნეგატიური სოციალური ტრანსფორმაციის (ოსმალური მინათსარგებლობისა და მინისმფლობელობის წესების დანერგვა, ქართული თავადურ-სენიორალური ფეოდალიზმის ჩანაცვლება ოსმალური თიმარიოტულ-ზეამეთური სისტემით) ინტენსიური პროცესით.

ოსმალურმა აგრესიამ და სამცხე-საათაბაგოს დაკარგვამ გახსნა ქართული ირედენტისმის ახალი, სამხრეთული ფრონტი და, ასე ვთქვათ, ანტიოსმალური ციკლი. მისი უმთავრესი მიზანდასახულობა იყო ახალციხის საფაშოს ლიკვიდაცია და ისტორიული ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთ სექტორის დაბრუნება.

ანტიოსმალური ირედენტისმის პირველი, საკუთრივ-ქართული ეტაპი XVIII ს-ის მეორე ნახევარში წარუმატებლად დასრულდა. ირედენტისტულ ელემენტებს შეიცავდა ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებს შორის 1758 წ. დადებული შიდაქართული პაქტი — ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება. მხოლოდ და მხოლოდ ირედენტისტული მისწრაფებებით იყო გამოწვეული ერეკლე II-სა და სოლომონ I-ის მონაწილეობა რუსეთ-თურქეთის 1768-1774 წ.წ. ომში.

ირედენტისტული სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული 1790 წლის „ივერიელ მეფეთა და მთავართა ერთობის ტრაქტატი.“ მაგრამ ამ ეტაპზე ახალციხის საფაშოს ლიკვიდაცია ვერ მოხერხდა.

ქართული ანტიოსმალური ირედენტიზმის ის ეტაპი, რომელიც დაკავშირებულია კავკასიის რეგიონში ახალი გეოპოლიტიკური სუბიექტის — რუსეთის იმპერიის დამკვიდრებასთან, ხასიათდება გარკვეული თავისებურებებით. თუ საქართველოში რუსეთის გაბატონების წინა ისტორიას ირედენტიზმის ფენომენის კონტექსტში განვიხილავთ, ვნახავთ, რომ პირველი პოლიტიკური დოკუმენტი, რომლის ბაზაზეც რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა შეიძლება შეფასდეს ირედენტიზმის ჭრილში, არის პეტრე I-ის მანიფესტი. მანიფესტი გამოქვეყნდა 1722 წელს, ე. წ. „კასპიის ლაშქრობის“ წინ. დოკუმენტში ლაშქრობის მიზნად ცხადდებოდა დაღესტნელი ლეკების დასჯა და ქრისტიანი ქართველებისა და სომხების დაცვა. ამ ფონზე გასაგებია საქართველოს პოლიტიკური მესვეურების, ამ შემთხვევაში ვახტანგ VI-ის ირედენტისტული მიზანდასახულობა — რუსეთის მიერ დარუბანდისა და ბაქოს სახანოების დაკავება პროვოცირებას გაუწევდა ფართომასშტაბიან დესტაბილიზაციას ირანის სეფიანთა იმპერიის ჩრდილოეთ ნაწილში და დაღესტნის დასუსტებასთან ერთად შექმნიდა პირობებს ჭარ-ბელაქნის დაბრუნებისათვის (ვახტანგის სამხედრო კავშირს რუსეთთან სხვა მიზნებიც ჰქონდა, რაც ამჟერად არ შედის ჩვენი ინტერესების სფეროში). მაგრამ რუსეთმა დაარღვია მანიფესტის პირობები, ლაშქრობა შეწყვიტა და 1724 წლის სტამბოლის ხელშეკრულებით აღიარა ოსმალეთის სუვერენიტეტი საქართველოზე.

XVIII ს-ის 70-80-იან წლებში რუსეთისა და ავსტრიის პოლიტიკურმა წრეებმა შეიმუშავეს ე. წ. „საბერძნეთის პროექტი“, რომელიც ითვალისწინებდა რეგიონალური და ტრანსრეგიონალური მასშტაბის შემდეგ ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივ ცვლილებებს: თურქების სრულ განდევნას ევროპიდან და საბერძნეთის იმპერიის აღდგენას რომანოვთა დინასტიის გვერდითი შტოს მეთაურობით; მოლდავეთსა და

ვლახეთში რუსეთზე დამოკიდებული დაკიის სამეფოს შექმნას; ქართლ-კახეთზე რუსეთის პროტექტორატის დანესებას; სამხრეთ და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში სომხეთისა და ალბანეთის სახით ორი ბუფერული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას.

„საბერძნეთის პროექტის“ რეალიზაცია სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასა და შავი ზღვის რეგიონში სერიოზული ტერიტორიულ-გეოპოლიტიკური ძვრების პერსპექტივებს სახავდა. გეოპოლიტიკური სივრცის ამ ცვალებადობასთან შეგვიძლია ლოგიკურად დავაკავშიროთ ქართული ირედენტისმიც, ცხადია, შავი ზღვის რეგიონში მთელი კონცეპტუალური და სტრატეგიული ხელისუფლების რუსეთის იმპერიის ხელში თავმოყრასთან ერთად: ერთი მხრივ, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ალბანეთის ბუფერული სამეფოს შექმნას უნდა გამოენვია შაქის (ნუხის) სახანოს გაუქმება და ჭარბელაქნის დაბრუნებისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნა; მეორე მხრივ, ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიულ დეზინტეგრაციას უნდა გაეადვილებინა სტრატეგიული მდგომარეობა ახალციხის საფაშოს ლიკვიდაციისა და ისტორიული ქართული ტერიტორიების შემოსაერთებლად. მაგრამ შექმნილი საერთაშორისო ვითარების გამო „საბერძნეთის პროექტი“ ჩაიშალა.

ქართლ-კახეთსა და რუსეთს შორის 1783 წლის 24 ივლისს დადებული გეორგიევსკის ტრაქტატის (ამ ხელშეკრულებით აღმოსავლეთ საქართველოზე დამყარდა რუსეთის იმპერიის პროტექტორატი და, ამავე დროს, ქართლ-კახეთის სამეფომ რუსეთს ნებაყოფლობით დაუთმო სუვერენიტეტის გარკვეული ნაწილი) საიდუმლო არტიკულები უშუალოდ გამოხატავდა საქართველოს ირედენტისტულ მისწრაფებებს: ქართლ-კახეთში რუსეთის ჯარის ნაწილების დისლოკაციასთან ერთად, არტიკულები ითვალისწინებდნენ რუსეთის დახმარებით საქართველოს ტერიტორიის გაფართოებას ახალციხის საფაშოს (ისტორიული სამცხე-საათაბაგოს) ხარჯზე. იმდენად, რამდენადაც აღნიშნული ირედენტისტული მოთხოვნები ხელშეკრულებაში ცალკე სპეციალური მუხლის სახით დაფიქსირდა, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ანტიოს-

მალური ირედენტიზმი გარკვეული გაგებით გახდა რუსეთის სახელშეკრულებო ვალდებულება, თანაც საერთაშორისო-სამართლებრივი ნორმების თვალსაზრისით.

აღმოსავლეთ საქართველოს ანექსიის 1801 წ. აქტით რუსეთის იმპერიამ გააუქმა გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობები. ამ დროიდან ქართული ანტიოსმალური ირედენტიზმი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იძენს სპეციფიკურ ნიშნებს; ჯერ ერთი, ქართული მონარქიის გაუქმებით იცვლება ირედენტიზმის მატარებელი ინსტიტუციური სუბიექტი — ბაგრატიონთა დინასტიის პრეროგატივებიდან ეს ფუნქცია „გადადის“ რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებისა და ადგილობრივი კოლონიური ადმინისტრაციის ხელში. ამდენად ქართული ირედენტიზმი ატარებს, ასე ვთქვათ, არაინსტიტუციურ ხასიათს — მას „ნარმართავს“ რუსეთის იმპერია, ხოლო მასში აქტიურად მონაწილეობს ქართული გენერალიტეტი და ვოლონტიორთა რაზმები, ასევე ეროვნული მოძრაობის („ილიას დასი“) ინტელექტუალური ელიტა, რომელიც იდეოლოგიურად და ნაციონალიზმის თვალსაზრისით კონცეპტუალურ საფუძველს უქმნის ამ პროცესს, ქმნის რა ირედენტიზმის იდეურ ბაზას; მეორე, ირედენტიზმის თვალსაზრისით ყალიბდება თავისებური ობიექტური ინტერესთა ბალანსი მეტროპოლიას (რუსეთი) და კოლონიას (საქართველოს) შორის: რუსეთის იმპერიის ტერიტორიული მფლობელობის ზონის გაფართოება თავისთავად გულისხმობდა ისტორიული ქართული ტერიტორიების დაბრუნებას და მათ ჩართვას თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების კოლონიური ადმინისტრაციის სტრუქტურაში. საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნების ირედენტისტული ინტერესი ორგანულად დაუკავშირდა რუსეთის სამხრეთით სივრცობრივი გაფართოების იმპერიულ ინტერესს. ირედენტიზმ-იმპეროკრატიის დუალიზმის ეს მოდელი განაპირობებდა საქართველოს მხრიდან რუსეთის ექსპანსიის მხარდაჭერას და მასში უშუალო მონაწილეობას.

რა თქმა უნდა, რუსეთის იმპერიამ (და შემდგომში საბჭოთა იმპერიამ) სახელმწიფოებრიობისა და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებით, ქართული ისტორიულ-

კულტურული მემკვიდრეობის წინააღმდეგ მიზანმიმართული ბრძოლით, ერის ძალდატანებითი რუსიფიკაციით, რეაქციული ეთნოდემოგრაფიული პოლიტიკით და ა. შ. სერიოზული საფრთხე შეუქმნა ქართველი ერის არსებობას. პრინციპში არც ის იმპეროკრატიული ისტორიოგრაფიული სქემაა სწორი, რომლის თანახმადაც თითქოს რუსეთმა საქართველო იხსნა ფიზიკური გადაშენებისაგან. XVIII ს-ის ბოლო მეოთხედის რეგიონალური საერთაშორისო ვითარების ანალიზი ვერ იძლევა ამგვარი მტკიცების, მით უფრო გაბატონებულ ისტორიოგრაფიულ დოქტრინად მისი გადაქცევის საშუალებას. ამ ეპოქაში ისლამური აგრესია უკვე აღარ იყო გარდაუვალი საშიშროება (არა თვით აგრესიის ფაქტის, არამედ საქართველოს ისტორიული და სულიერ-ცივილიზაციური იდენტურობის შესაძლო ლიკვიდაციის თვალსაზრისით): არც ირანს და არც ოსმალეთს არავითარი საჭიროება არ ჰქონდათ, ელაშქრათ სამხრეთ კავკასიაში, თუ ქართული პოლიტიკური ერთეულები ნორმალურ ვასალიტეტს არ უარყოფდნენ და რუსეთის პროტექტორატს არ მიიღებდნენ. ამასთან, ოსმალეთი არც გეგმავდა ქართლ-კახეთში აგრესიას (მით უფრო, დასუსტებული ირანი — დასავლეთ საქართველოში), რადგანაც ეს ამიერკავკასიის გაყოფის შესახებ ირანთან დადებული ხელშეკრულებების დარღვევა იქნებოდა და ფაქტობრივად მასთან ომის მდგომარეობას ნიშნავდა. გეორგიევსკის ტრაქტატამდე არსებულ რეგიონალურ საერთაშორისო სისტემაში საქართველოს სტატუსის ფორმულა თუ იყო, ვთქვათ, ნომინალურ ვასალიტეტს + დე ფაქტო დამოუკიდებლობა, 1783 წლის ტრაქტატმა და 1801 წლის ანექსიის აქტმა (როგორც ტრაქტატის ლოგიკურმა შედეგმა) ორივე ერთად გააუქმა. ამავე დროს, თვით ტრაქტატმა ისლამური აგრესია გაცილებით ძლიერი და მიზანმიმართული გახადა.

ყოველივე ზემოთთქმული იდეოლოგიური არგუმენტია, თანაც სწორი, ობიექტური და აუცილებელი არგუმენტი. მაგრამ როცა ირედენტიზმზე და ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებაზე ვსაუბრობთ, აქ ასევე აუცილებელია პრაგმატული არგუმენტაცია: მიუხედავად ყველაფრისა, მაინც ფაქ-

ტია, რომ რუსული იმპერიალისტური აგრესია წარმოადგენდა ისლამური ექსპანსიის და ამ ექსპანსიიდან გამომდინარე ნეგატიური ცივილიზაციური პროცესების ალტერნატიულ ფაქტორს. რუსეთის იმპერიის გაბატონება სამხრეთ კავკასიაში ქმნიდა ერთგვარ გეოპოლიტიკურ ბალანსს და ინვევდა საქართველოზე ტრადიციული პანისლამისტური ზენოლის ბლოკირებას.

აღსანიშნავია, რომ ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის ელიტაში პრორუსული დაჯგუფება გარსევან ჭავჭავაძის მეთაურობით ჯერ კიდევ 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტამდე ჩამოყალიბდა და, დავით გიორგის ძისა და იულონ ერეკლეს ძის დაჯგუფებების საპირისპიროდ, თავიდანვე მოითხოვდა რუსეთთან უშუალოდ შეერთებას.

ირანთან და ოსმალეთთან XIX ს-ში წარმოებული ომების შედეგად რუსეთის მიერ განხორციელებული ანექსიების სისტემა განაპირობებდა ისტორიული ქართული ტერიტორიების ჩართვას კოლონიური ადმინისტრაციის სტრუქტურაში და ამ ფორმით მათ რეინტეგრაციას დედა-სამშობლოსთან. სწორედ რომ ირედენტისტული იდეოლოგიისა¹ და ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისკენ დაუოკებელი სწრაფვის შედეგი იყო აღნიშნულ ომებში ქართველი გენერალიტეტის, ოფიცრობის, ქართული მილიციისა და ეკლესიის რაზმების აქტიური მონაწილეობა.

1828-1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად, 1829 წლის 2 (14) სექტემბრის ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულების თანახმად საქართველოს დაუბრუნდა ისტორიული სამცხე-საათაბაგოს ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი — სამცხე, ჯავახეთი, პალაკაციო(აბოცი) და ერუშეთი (41, 7). ამ ტერიტორიებზე მოგვიანებით შეიქმნა თბილისის გუბერნიის ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები.

¹ ამ იდეოლოგიის ჩამოყალიბებაში დიდი როლი შეასრულა თერგდალეულთა თეორიულმა შემკვიდრებამ. საკმარისია ითქვას ილია ჭავჭავაძის მიერ ე. წ. „ოსმალის საქართველოს“, იგივე „სამუსლიმანო საქართველოს“ საკითხის გამოკვეთაზე, ან კიდევ ცნობილი მოღვაწეების — მამია გურიელის, დიმიტრი ბაქრაძის, გიორგი ყაზბეგის, ივანე კერესელიძის, გიორგი წერეთლისა და სხვების — სპეციალურ მოგზაურობებზე „ოსმალის საქართველოში“ და ა. შ.

ზემოთხსენებული ანექსიების სისტემაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების შედეგად დადებულ ბერლინის ტრაქტატს (1878 წლის 14 ივლისს). ტრაქტატის 58-ე მუხლის პირობებით, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა და საქართველოს დაუბრუნდა ისტორიული მესხეთის უდიდესი ნაწილი — აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა-არტაანი და ამიერტაო-ოლთისი (41, 7). ამით მოხდა ყოფილი „ჩილდირის ვილაიეთის“ სრული ლიკვიდაცია და ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიები რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ სტრუქტურაში გადანაწილდა: ისტორიულ აჭარაში, შავშეთსა და კლარჯეთში ჩამოყალიბდა ბათუმის ოლქი ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებით, ხოლო ისტორიულ კოლა-არტაანსა და ამიერტაოში — არტაანისა (არდაგანისა) და ოლთისის ოკრუგები, რომლებიც ყარსის ოლქის შემადგენლობაში შევიდა ყარსის ოკრუგისა და ყალიზმანის ოკრუგის სომხურ ტერიტორიებთან ერთად. სამწუხაროდ, ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში დარჩა ისტორიული ქართული ტერიტორიები, ქართული ცივილიზაციის ორგანული ველი — ჭანეთი (ლაზისტანი) და სპერი-იმიერტაო-ბასიანის სტრატეგიული „სამკუთხედი“.

დედა-სამშობლოსთან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების რეინტეგრაციას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა — საქართველოს დაუბრუნდა, თუნდაც რუსეთის იმპერიის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული სისტემის სახით, ქართული ცივილიზაციის უძველესი კერა, ქართველთა ეთნოგენეზისა და ერის სასიცოცხლო სივრცის ორგანული არეალი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XIX საუკუნის რუსეთ-თურქეთის ომების შედეგად ისტორიული სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორია ეტაპობრივად დაუბრუნდა საქართველოს 1829 და 1878 წლებში.

პრობლემის შემდგომი კვლევისა და მისი ისტორიული ასპექტების ანალიზისათვის გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება ოსმალეთის იმპერიის დაშლის გეგმებს, რომლებიც პირველი მსოფლიო ომის დროს და ომისშემდგომი პერიოდის

საწყის ეტაპზე შეიქმნა. სულ გლობალურმა დიპლომატიამ ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიული დეზინტეგრაციის ოთხი პროექტი შეიმუშავა, რომელთა ძირითადი მიზანი, ინგლისის პრემიერ-მინისტრის დევიდ ლოიდ-ჯორჯის მოსწრებულ გამოთქმას თუ მოვიშველიებთ, იყო „1453 წელს დაშვებული ისტორიული შეცდომის გამოსწორება“.

აღნიშნული ოთხი პროექტიდან ჩვენ გვაინტერესებს მხოლოდ ორი — ე. წ. „საიქს-პიკოს პროექტი“ (1916 წ.) და თურქეთის დანაწევრების ის სქემა, რომელიც დაფიქსირდა სევრის ხელშეკრულებაში (1920 წ.).¹

ინგლისელი და ფრანგი დიპლომატების (მარკ საიქსისა და ფრანსუა-ჟორჟ პიკოს) მიერ მომზადებული საიდუმლო შეთანხმება (რომელსაც 1916 წ. რუსეთიც შეუერთდა) ითვალისწინებდა ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიული დანაწევრების შემდეგ სქემას:

ა) საფრანგეთს — ლიბანი, სირიის სანაპირო ზოლი და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიის ნაწილი უშუალო კონტროლის უფლებით („ლურჯი ზონა“), ხოლო შიდა სირია და ჩრდ. ერაყი გავლენის უფლებით (ზონა „ა“).

ბ) ინგლისს — ერაყის დანარჩენი ნაწილი, ქუვეითი, პალესტინური ხაიფა და აკა უშუალო მმართველობაში („წითელი ზონა“), ხოლო ტრანსიორდანია გავლენის უფლებით (ზონა „ბ“);

გ) რუსეთს — კონსტანტინეპოლი და სრუტეები, ასევე მთელი აღმოსავლეთ ანატოლია — ტრაპიზონის, ერზერუმის, ვანისა და ბითლისის ვილაიეთები (65, 26).

როგორც ვხედავთ, „საიქს-პიკოს შეთანხმების“ ტერიტორიული მუხლების რეალიზაცია საქართველოსთან ისტორიული ლაზისტანიისა და იმიერტაოს ტერიტორიების კვლავ შემოერთების პერსპექტივებს სახავდა. მაგრამ რუსეთში მომხდარმა ბოლშევიკურმა გადატრიალებამ და ქვეყნის

¹ ორი დანარჩენი გეგმა შეეხებოდა ოსმალეთის იმპერიის არაბულ და პალესტინურ სექტორებს. ე. წ. „მაკმაჰონ-ჰუსაინის“ გეგმა (1915) ითვალისწინებდა არაბეთში პიჯაზის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნას, ხოლო „ბალფურის დეკლარაცია“ (1917 წ. 2 ნოემბერი) — პალესტინაში ებრაული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას.

ომიდან გამოსვლამ ის გამოთიშა პროექტიდან და 1920 წ. აპრილში სანრემოს კონფერენციაზე ერთა ლიგის სამანდატო სისტემაში მხოლოდ ინგლისი და საფრანგეთი ჩაერთვნენ. მათ სამანდატო ტერიტორიები მიიღეს სწორედ „საიქს-პიკოს შეთანხმების“ ტერიტორიული გადანაწილების სქემის ანალოგიით. ფორმალურ-იურიდიული თვალსაზრისით სამანდატო ტერიტორია კოლონია არ იყო და მისი სტატუსი პროტექტორატს უფრო უახლოვდებოდა, თუმცა ადვილი წარმოსადგენია, რომ ლაზისტანისა და ისტორიული იმიერტაოს ტერიტორიები დე ფაქტო რუსეთის იმპერიის სტრუქტურაში იქნებოდნენ ინტეგრირებულნი.

სევრის 1920 წლის 10 აგვისტოს ხელშეკრულება, როგორც ე. წ. ვერსალ-ვაშინგტონის სახელშეკრულებო სისტემის ორგანული ნაწილი, წარმოადგენდა ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიული დაშლის საერთაშორისო ლეგიტიმიზაციის მცდელობას (65, 38). ხელშეკრულების თანახმად, თავის დროზე საიქს-პიკოს შეთანხმებით რუსეთისათვის განკუთვნილი ტერიტორიები, მათ შორის ისტორიულად ქართული ლაზისტანი და იმიერტაო უნდა გადასცემოდა სომხეთის რესპუბლიკას, თანაც აშშ-ის გარანტიით.

ცნობილია, რომ სევრის ხელშეკრულების რატიფიკაცია თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებას არ მოუხდენია. თვით თურქეთში კი დაიწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი, ქემალისტური მოძრაობა. სამხრეთ კავკასიაში ფაქტობრივად ერთმანეთს დაემთხვა ქემალისტური თურქეთისა და ბოლშევიკური რუსეთის ინტერესები. სწორედ ამ ახალმა გეოპოლიტიკურმა ბლოკმა დაშალა ამიერკავკასიაში 1918 წ. ჩამოყალიბებული ტერიტორიულ-პოლიტიკური სისტემა, რის იურიდიულ დადასტურებასაც წარმოადგენდა რუსეთ-თურქეთის 1921 წ. 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულება. ხელშეკრულების ძალით, სამხრეთ-დასავლეთის ისტორიული ქართული ტერიტორიები (იმდროინდელი ადმინისტრაციული ნომენკლატურით — ართვინისა და არტაანის ოლქები და ყარსის ოლქის დასავლეთი ნაწილი) კვლავ თურქეთის შემადგენლობაში გადავიდა. მოსკოვის ხელშეკრულების ეს ტერიტორიული მუხლები დაფიქსირდა 1921 წ. 13 ოქტომბრის

ყარსის ხელშეკრულებაში, რომელსაც თურქეთთან ხელი მო-
აწერა საქართველოს მაშინდელმა არალეგიტიმურმა მთავე-
რობამ.

საქართველოსა და თურქეთს შორის სახელმწიფო საზ-
ღვრების დელიმიტაციისა და დემარკაციის პროცესებს სა-
ფუძვლად დაედო 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვისა და 1921
წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებები. ხელშეკრუ-
ლებებმა მოახდინა საქართველოს ისტორიული ტერიტორი-
ის მნიშვნელოვან ნაწილზე თურქეთის იურისდიქციისა და
სუვერენიტეტის საერთაშორისო ლეგიტიმიზაცია. საქარ-
თველოს სახელმწიფო ტერიტორიის გარეთ დარჩა ისტორი-
ული შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, კოლაარტაანი, ოლთისი და
აჭარის ნაწილი. ამ ისტორიული ქართული ტერიტორიის იმ-
დროინდელი გეოგრაფიულ-ადმინისტრაციული ნომენკლა-
ტურა და რაოდენობრივი მაჩვენებლები შემდეგნაირად წარ-
მოგვიდგება: აჭარის ნაწილი (მაჭახელა, ბორჩხა და მაკრია-
ლი (930 კვ. კმ.), ართვინის ოლქი — 3340 კვ. კმ, არტაანის
ოლქი — 5725 კვ. კმ, ტაო-ოლთისის ოლქი — 3060 კვ. კმ; სა-
ერთო ჯამში — საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის
დიდი ნაწილი — 13055 კვ. კმ.

საბჭოთა კავშირის ტერიტორიული პრეტენზიები თურ-
ქეთის მიმართ 1945-1953 წ.წ. მარტოოდენ ორმხრივი სახელ-
მწიფოთაშორისი ურთიერთობების სფეროს არ განეკუთვნე-
ბა. ამისი ნათელი დადასტურებაა თუნდაც ის გარემოება,
რომ ი. სტალინის ტერიტორიული მოთხოვნების რეალიზა-
ცია დაბლოკა არა თურქეთის დიპლომატიურმა და სამხედ-
რო-სტრატეგიულმა პოლიტიკამ, არამედ აშშ-ის მიერ დაკა-
ვებულმა ანტისაბჭოთა პოზიციამ და ე.წ. „ტრუმენის დოქ-
ტრინამ“. ამიტომ პრობლემის ანალიზი უნდა წარიმართოს
მეორე მსოფლიო ომისშემდგომი საერთაშორისო წესრიგისა
და გლობალური პოლიტიკის პრიზმაში, გლობალური მსოფ-
ლიო პოლიტიკის იმ ციკლის ჭრილში, რასაც „ცივი ომი“ ეწო-
დება. ამავდროს, რაკი ყურადღების ცენტრშია ტერიტორი-
ული პრეტენზიები და ამდენად საერთაშორისო ურთიერთ-
ობათა ტერიტორიული ფაქტორი, უფრო მიზანშეწონილია სა-
კითხის განხილვისას ერთგვარი მეთოდოლოგიური ორიენ-

ტაცია გეოპოლიტიკის კატეგორიოლოგიური აპარატის გამოყენებაზე.

სპეციალურ გეოპოლიტიკურ ლიტერატურაში არსებობს გეოპოლიტიკური ეპოქის ცნება, რომლის ქვეშ იგულისხმება კაცობრიობის ისტორიის გარკვეული პერიოდი, განხილული გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით. ყოველ გეოპოლიტიკურ ეპოქას აქვს თავისი სპეციფიკური ძალთა ბალანსი (ე. ი. ის ზესახელმწიფოები, რომლებიც ძალთა ველს ქმნიან და რომელთა შორის ურთიერთობათა ბალანსირებაზე არის დამოკიდებული საერთაშორისო სტაბილურობა), გავლენის ზონები და საზღვრები. როგორც ნესი, ამგვარ ეპოქათა დეფინიციისათვის გამოიყენება მნიშვნელოვანი საერთაშორისო შეთანხმებების დადების გეოგრაფიული ნომენკლატურა. მაგ., საუბრობენ „რაინ-ვესტფალიის“, „ვენის“, „ვერსალისა“ და ა. შ. გეოპოლიტიკურ ეპოქებზე. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ საერთაშორისო წესრიგს ეწოდება „პოსტდამის გეოპოლიტიკური ეპოქა“: 1945 წ. პოსტდამში ხელმოწერილმა ხელშეკრულებათა სისტემამ დე იურე დააფიქსირა ის ახალი მსოფლიო წესრიგი, რომელიც ჩამოყალიბდა გერმანიისა და მისი მოკავშირეების განადგურების შემდეგ. პოსტდამის გეოპოლიტიკური ეპოქის (1945-1991 წ.) ფარგლებში მსოფლიო ძალთა განლაგების უმთავრესი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ჩამოყალიბდა ფორმალური სტრუქტურის თვალსაზრისით ბიპოლარული გლობალური წესრიგი. ერთ პოლუსს ქმნიდა სსრკ და მისი კონტროლის ქვეშ მყოფი ევრაზიული კონტინენტალური ალიანსი, მეორეს კი — აშშ და მისი სატელიტი სახელმწიფოების კოალიციის ბაზაზე მოქმედი ატლანტიკური ბლოკი.

1945-1991 წ.წ. მსოფლიო გეოპოლიტიკური წესრიგი ჩამოყალიბდა და არსებობდა შემდეგი სამი ურთიერთდაკავშირებული გეოსტრატეგიული ელემენტის საფუძველზე: 1) ორი ზესახელმწიფოს გლობალური დაპირისპირება, ძირითადადში სხვადასხვა რეგიონში; 2) ზესახელმწიფოთა რაკეტულ-ბირთვული პარიტეტი და 3) ტრანსატლანტიკური სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი (ნატო, ქართული აბრევიატურით „ჩახო“ — ჩრდილო-ატლანტიკის ხელშეკრულების

ორგანიზაცია), როგორც აშშ-ს მნიშვნელოვანი პლაცდარმი ევროპაში სსრკ-ს სტრატეგიული პოზიციების გასანონსნორებლად. მეორე და მესამე ფაქტორები თურქეთის ტერიტორიული კრიზისის შემდგომ ჩამოყალიბდა (1949 წ.) და ამჯერად ნაკლებად გვანტერესებს. რაც შეეხება პირველ ელემენტს, სწორედ ეს არის ჩვენს მიერ დასმული პრობლემის გადანყვეტის ერთგვარი გასაღები: საბჭოთა კავშირის მიერ თურქეთისათვის წაყენებული ტერიტორიული პრეტენზიები და ამ პრეტენზიების განეიტრალებაში თურქეთისადმი აშშ-ის ოფიციალური მხარდაჭერა — ეს არის თავისებური ორერთიანი დისკურსი, რომელიც მთლიანად თავსდება ორი ზესახელმწიფოს გლობალური დაპირისპირების რეგიონალურ განზომილებაში. ამასთან, ეს ფაქტი ქრონოლოგიური თვალსაზრისით შვიდი თვით წინ უსწრებს უ. ჩერჩილის ცნობილ „ფულტონის სიტყვას“ და წელიწადნახევარზე ოდნავ მეტი ხნით — „ტრუმენის დოქტრინას.“ ამიტომ „ცივი ომის“ გენეზისში მას სრულიად განსაკუთრებული მიზეზობრივი ადგილი უჭირავს.

ასეთია პრობლემის გლობალური კონტექსტი. რაც შეეხება მის საკუთრივ ქართულ-ირედენტისტულ კონტექსტს, ამაზე ქვემოთ გვექნება მსჯელობა. ამჯერად შევეხოთ საკუთრივ პრობლემას და შეძლებისდაგვარად სრულყოფილად, რამდენადაც ამის საშუალებას იძლევა ჩვენს ხელთ არსებული ემპირიულ-ფაქტოლოგიური მასალა, გავაანალიზოთ მისი შინაგანი ანატომია.

მეორე მსოფლიო ომიდან სამხედრო-სტრატეგიული და გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით ყველაზე ძლიერი საბჭოთა კავშირი გამოვიდა. მიუხედავად ომში განცდილი უზარმაზარი ადამიანური და მატერიალური ზარალისა, საბჭოთა იმპერიამ მძლავრი გეოპოლიტიკური იმპულსები მიიღო, რომელთა რეალიზაციასაც ი. სტალინი ანტიჰიტლერული კოალიციის დაშლისთანავე შეუდგა. პირველად თავისი არსებობის ისტორიაში რუსეთმა დაიწყო და მნიშვნელოვან წილად შეძლო კიდევ თავის ირგვლივ მძლავრი გეოპოლიტიკური ბლოკის შექმნა. 1945-1946 წ.წ. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში საბჭოთა სამხედრო კონტინგენტის ინტერვენციით

განხორციელებულმა „სახალხო-დემოკრატიულმა რევოლუციებმა“ შექმნეს ამ ბლოკის ევროპული სექტორი (რომელსაც საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ „სოციალისტური ბანაკი“ უწოდა). ამავე დროს, საბჭოთა ხელმძღვანელობამ ქვეყნის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ტრადიციული ძალისმიერი კურსი აირჩია — ტერიტორიული ექსპანსიისა და გავლენის სფეროთა შექმნის კურსი. ამ პოლიტიკის იდეოლოგიური ფუნდამენტი გახდა სოციალიზმის ზონის გაფართოების კონცეფცია, რომელიც სტალინმა პირველად გააჟღერა 1946 წლის წიანგრის პოლიტბიუროს სხდომაზე, თუმცა მისი პრაქტიკული განხორციელება ადრე დაიწყო.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებისთანავე საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკაში თავი იჩინა ექსპანსიონიზმის ახალმა ვექტორმა — მერიდიონალურმა ექსპანსიამ, ანუ ექსპანსიამ სამხრეთის მიმართულებით. სოციალიზმის გავლენის ზონის გაფართოებასთან ერთად ამ ვექტორს ჰქონდა სრულიად კონკრეტული გეოპოლიტიკური მიზანდასახულობა — მედიტერანულ რეგიონში გავლენის სფეროებისა და ბუფერული ზონების შექმნით დიდი ბრიტანეთისათვის გადაეცემა აღმოსავლეთისაკენ მიმავალი სატრანზიტო კომუნიკაციები. საგულისხმოა, რომ ი. სტალინმა ეს კურსი აიღო იმ პერიოდში, როდესაც მიმდინარეობდა ომის შედეგების იურიდიული გაფორმება და ახალი გლობალური ნესრიგის სამართლებრივი ბაზის შექმნის პროცესი. როგორც ჩანს, მას იმედი ჰქონდა, რომ პოტსდამისა და პარიზის სამშვიდობო კონფერენციებს და ახალშექმნილ გაერო-ს უშიშროების საბჭოს გამოიყენებდა მექანიზმებად თავისი ტერიტორიული დაპყრობების ლეგიტიმიზაციისათვის.

საბჭოთა კავშირს არ სურდა ჯარების გაყვანა ჩრდილოეთ ირანიდან, სადაც ეს კონტინგენტი იმყოფებოდა 1941 წლიდან ლენდ-ლიზის ფარგლებში სპარსეთის ყურიდან ტვირთების სატრანზიტო დერეფნის უზრუნველყოფისათვის. პირიქით, სტალინმა იქ პროსაბჭოთა ავტონომიური მთავრობაც შექმნა. ამავე პერიოდში გაძლიერდა პარტიზანული მოძრაობა საბერძნეთში, რომელსაც კომუნისტები მეთაურობდნენ და იარაღით ამარაგებდნენ სსრკ, ალბანეთი

და იუგოსლავია. შეიქმნა საბერძნეთის გასაბჭოების რეალური საფრთხე. 1946 წ. იანვარში, გაერო-ს უშიშროების საბჭოს მუდმივი წევრ-ქვეყნების საგარეო საქმეთა მინისტრების კომისიის ლონდონის სესიაზე საბჭოთა კავშირმა მოითხოვა ტრიპოლიტანიაზე (ლიბიაზე) პროტექტორატის უფლება. ყველაფერი ეს ერთობლიობაში შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც ფართომასშტაბიანი გეოპოლიტიკური რეგიონალური პროექტი ახლო აღმოსავლეთსა და ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სექტორში საბჭოთა კავშირის გაბატონებისათვის. ამ პროექტის ორგანული ნაწილი გახდა საბჭოთა კავშირის პრეტენზიები თურქეთის მიმართ, რომლებიც შეიცავდნენ ტერიტორიულ მოთხოვნებს და შავი ზღვის სრუტეების სტატუსის შეცვლის მოთხოვნას, დარდანელის სრუტეში საბჭოთა სამხედრო-საზღვაო ბაზის შექმნის უფლების ჩართვით.

საბჭოთა კავშირის მთავრობამ ამ პროცესის ინიცირება მოახდინა საერთაშორისო დიპლომატიურ პრაქტიკაში მიღებული ტრადიციული წესით — ნოტიფიკაციის გზით. 1945 წლის 19 მარტს კრემლმა დენონსირებულად გამოაცხადა 1925 წლის 17 დეკემბრის სსრკ-თურქეთის ხელშეკრულება თავდაუსხმელობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ. ნოტაში, რომელიც საბჭოთა საგარეო საქმეთა სახკომისარმა ვ. მოლოტოვმა მოსკოვში თურქეთის ელჩს სარპერს გადასცა, აღნიშნული იყო: „... აუცილებლად ვთვლით განუაცხადოთ, რომ მეორე მსოფლიო ომის განმავლობაში განხორციელებული ცვლილებების შედეგად ეს ხელშეკრულება (1925 წლის — დ. ჯ.) არ შეესაბამება ახალ ვითარებას და საჭიროებს სერიოზულ კორექტირებას“ (61, 146). ნოტის ტექსტიდან ჩანს, რომ 1925 წლის ხელშეკრულების დენონსაციის მიზანშეწონილობას კრემლი *casus belli* ომის მიერ შექმნილ ახალ საერთაშორისო სიტუაციას და ამ ახლებურ რეალობას ძველი ხელშეკრულების არსებობის შეუსაბამობას უკავშირებს. ცხადია, საოქმო პრაქტიკაში მიღებული ეტიკეტისა და ლიბერალური დიპლომატიური ფორმულის მიღმა სულ სხვა ფაქტორები იდგა. მათ შორის მნიშვნელოვანი იყო თურქეთის ორმაგი სტანდარტების პოლიტიკა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში.

ჯერ კიდევ ომის სანყის ეტაპზე, 1939 წლის 19 ოქტომბერს ანკარაში ხელმოწერილ იქნა ინგლის-საფრანგეთ-თურქეთის სამმხრივი ხელშეკრულება, რომელიც ითვალისწინებდა თურქეთისათვის ანგლო-ფრანგული დახმარების აღმოჩენას მის წინააღმდეგ „ღერძის ქვეყნების“ აგრესიის შემთხვევაში (65, 74). როგორც ვხედავთ, ფაქტობრივად ეს იყო სამხედრო კავშირის შეთანხმება. მიუხედავად ამისა, სსრკ-ზე გერმანიის თავდასხმის წინაღულებში, 1941 წ. 18 ივნისს ანკარაში დაიდო თურქეთ-გერმანიის ხელშეკრულება ტერიტორიული ხელშეუხებლობისა და მეგობრობის შესახებ (65, 76). ამდენად, თურქეთის პოლიტიკა ომის წლებში ერთმანეთში ასინთეზებდა ორ ურთიერთგამომრიცხავ გეოპოლიტიკურ და გეოსტრატეგიულ მოდელს — ინგლის-საფრანგეთის ბლოკთან „მოკავშირეობას“ და ფაშისტურ გერმანიასთან „მეგობრობას“. რაც შეეხება საბჭოთა კავშირთან ნეიტრალიტეტს, ეს 1925 წლის ხელშეკრულებიდან გამომდინარე მარტოოდენ დე იურე ვითარება იყო და ეს გასაგებიცაა, რამეთუ გერმანიასთან 1941 წლის მეგობრობის ხელშეკრულების პირობების დაცვა გამორიცხავდა თურქეთის ფაქტობრივ ნეიტრალიტეტს საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომში. ამ მტკიცების დამადასტურებელი არაერთი ფაქტის თუ მოვლენის მოხმობა შეიძლება.

თურქეთი რეგულარულად არღვევდა შავი ზღვის სრუტეების რეჟიმის შესახებ მონტრეს 1936 წლის კონვენციას და სრუტეების გავლით ნებას რთავდა გერმანული და იტალიური სამხედრო ხომალდების შავ ზღვაში შესვლაზე. თურქეთი თითქმის მთელი ომის მანძილზე განაგრძობდა გერმანიასთან და მის სატელიტ ქვეყნებთან აქტიურ ეკონომიკურ და სამხედრო-ეკონომიკურ თანამშრომლობას, აწვდიდა მათ სტრატეგიულ ნედლეულსა და საქონელს.

რაც ყველაზე არსებითია ამ შემთხვევაში, სამამულო ომის სანყის ეტაპზე (1941-1942 წლებში) კრემლის შიში, რომ თურქეთი შესაძლოა ომში ჩაბმულიყო გერმანიის მხარეზე, არ იყო უსაფუძვლო, არც თურქეთთან მოსალოდნელი შეიარაღებული კონფლიქტისათვის სსრკ-ში მიმდინარე მზადება იყო ალოგიკური. თურქეთს ამიერკავკასიის საზღვრებთან

მობილიზებული ჰყავდა 26 დივიზია, ხოლო საბჭოთა სამხედრო დაზვერვის მონაცემებით პრეზიდენტი ისმეთ ინენიუს ადმინისტრაცია 1942 წლის შემოდგომაზე აპირებდა საბჭოთა კავშირისათვის ომის გამოცხადებას (როგორც ჩანს, კავკასიაში გერმანიის სამხედრო ოპერაციის წარმატების შემთხვევაში) და საბრძოლო მოქმედებების დაწყებას ბათუმისა და ბაქოს მიმართულებით.

ამავე დროს თურქეთში საგრძნობლად გააქტიურდნენ პანთურქისტულ-თურანისტული¹ წრეები. 1941 წლის ნოემბერში სტამბოლში შეიქმნა „თურქეთის ანტისაბჭოთა ცენტრი“, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ გენერალი ერკილეთი, გენერალი იხსან საბისი და ნური-ფაშა (ენვერ-ფაშას ძმა). „ცენტრმა“ დაიწყო პანთურქისტული იდეოლოგიის პროპაგანდა. მაგ, მისი ჟურნალი „ჩინარალთი“ წერდა, რომ „მალე, ფაშისტური გერმანიის დახმარების შედეგად შეიქმნება დიდი თურანის სახელმწიფო, რომელშიც შევა დაღესტანი, ყირიმი, ყაზანი, ირანი და კავკასია...“ (60, 58). ამავე ორგანოს ერთ-ერთ ნომერში ერკილეთი აღნიშნავდა: „ჩვენი მთავარი ამოცანაა დავამტკიცოთ, რომ თურქეთის ბუნებრივი გეოგრაფიული საზღვრები გადის ყუბანზე, ვოლგასა და ურალზე (sic!)“ (60, 59). ეს გახლდათ აშკარად პანთურქისტული გეოპოლიტიკა, თანაც ისეთი გეოპოლიტიკა, რომლის ქვაკუთხედად იქცა თურანიზმის დოქტრინა.

პანთურქისტულმა ჯგუფებმა შექმნეს ე. წ. „დიდი თურქეთის“ რუკა, რომელშიც საქართველო და სხვა სამხრეთული რესპუბლიკები დიდი თურანის იმპერიის რიგით ადმინისტრაციულ ერთეულებად იყო წარმოდგენილი. 1941-1942 წლებში ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სარდალი, გენერალი ი. ტიულენევი წერდა: „... მე ხელში ჩამივარდა თურქული ჟურნალის ივლისის (1942 წ. — დ. ჯ.) ნომერი, რომელშიც

¹ პანთურქიზმი — პოლიტიკური დოქტრინა, რომელიც მიზნად ისახავს ეთნიკური თურქების გაერთიანებას. ამასთან, მთავარია ენობრივი (და არა სისხლით) ნათესაობა. თურანიზმი — პანთურქიზმის აგრესიული გამოვლინება, რომლის ლოზუნგია ყველა თურქულენოვანი ხალხის ერთ სახელმწიფოში (თურანში) გაერთიანება ბალკანეთიდან ჩინეთამდე.

გამოქვეყნებულია „დიდი თურქეთის“ რუკა მასში ჩართული ამიერკავკასიისა და შუა აზიის რესპუბლიკებით“ (79, 13).

ამრიგად, თურქეთის მიერ ომის წლებში წარმოებული პოლიტიკა, 1925 წლის ნეიტრალიტეტის ხელშეკრულების პერიოდული დარღვევებითა და გერმანიასთან სამხედრო-ეკონომიკური თანამშრომლობის აქტივიზაციით სერიოზულ რისკის ფაქტორს წარმოადგენდა საბჭოთა კავშირისათვის. რასაკვირველია, ამ პოლიტიკამ (ცხადია, სხვა ფაქტორებთან ერთად) მნიშვნელოვანი იმპულსი მისცა ომის შემდეგ კრემლის მიერ აღებულ კურსს — საბჭოთა სამხედრო სტრატეგიის გადასვლას თურქეთის მიმართ შეტევით პოლიტიკაზე, რომლის პირველი დიპლომატიური დემონსტრირებაც იყო 1945 წლის 19 მარტის საბჭოთა ნოტა ნეიტრალიტეტის ხელშეკრულების დენონსაციის შესახებ.

აქვე აღსანიშნავია, რომ თურქეთის მთავრობისა და პანთურქისტული წრეების პოლიტიკა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში საფრთხეს წარმოადგენდა არა მარტო საბჭოთა რეჟიმისათვის, არამედ ქართველი ერის არსებობისათვის, რადგანაც ეს ეწინააღმდეგებოდა საქართველოს ეროვნულ და ტერიტორიულ ინტერესებს.

თურქეთის მთავრობა სერიოზულად შეაშფოთა 19 მარტის ნოტამ. შეშფოთების საფუძველს იძლეოდა როგორც კრემლის მიერ ნეიტრალიტეტის შეთანხმების ანულირება, ასევე ის, თუ რა პირობებს წამოაყენებდა სტალინი ახალი ხელშეკრულების დადების საბაზისო მოთხოვნების სახით, და, რაც მთავარია, საბჭოთა კავშირის უზარმაზარი კონტინენტალური არმია, რომლის საკმაოდ მნიშვნელოვანი შენაერთები დისლოცირებული იყო საქართველოსა და სომხეთში. სხვათაშორის, პრეზიდენტი ინენიუს ადმინისტრაციის გარკვეული შიშისა და შეშფოთების არაპირდაპირი მაჩვენებელია სტალინისადმი თურქეთის მაშინდელი პრემიერ-მინისტრის სარაჯოღლუს მიმართვის (9 მაისთან დაკავშირებით) ტექსტის ზოგიერთი ადგილი (მიმართვა თარიღდება 1945 წლის 16 მაისით): „ვულოცავ ცნობილ ბელადს, რომლის ერთგულიც ვარ... ეს გამარჯვება საწინდარია ადამიანური იდეების განხორციელებისა და წესრიგის ეპოქის დადგომი-

სა...“ (61, 544). როდის იყო თურქეთის ერთ-ერთი სეკულარისტი ლიდერი სტალინს ბელადად მოიხსენიებდა და მას ერთგულებას უმტკიცებდა?

1945 წლის ივნისის დასაწყისში მოსკოვში გაიმართა საბჭოთა კავშირ-თურქეთის მოლაპარაკება, რომელსაც აწარმოებდნენ ვ. მოლოტოვი და მოსკოვში თურქეთის ელჩი სარპერი. მოლაპარაკების დანყების საფუძველი გახდა თურქეთის მთავრობის მიმართვა საბჭოთა კავშირისადმი სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადების წინადადებით. მოლაპარაკებები მიმდინარეობდა კონფიდენციალურ პირობებში და მათი საოქმო აღწერილობა ჩვენთვის ხელმიუწვდომელია. მოლაპარაკებათა ზოგადი შინაარსის შესახებ ინფორმაცია ვ. მოლოტოვმა წარადგინა მოგვიანებით, პოტსდამის კონფერენციაზე.¹ სულ გაიმართა ორი შეხვედრა, რომლებზეც მხარეებმა წარმოადგინეს თავიანთი თვალსაზრისები ახალი ხელშეკრულების დადების პირობებთან დაკავშირებით (80,135). საბჭოთა კავშირმა ასეთ უმთავრეს და განმსაზღვრელ პირობებად წამოაყენა ორი საკითხის დარეგულირება: ტერიტორიული საკითხი, რომელშიც იგულისხმებოდა 1921 წლის ხელშეკრულებით თურქეთის შემადგენლობაში გადასული საქართველოსა და სომხეთის ისტორიული ტერიტორიების (როგორც მოლოტოვმა აღნიშნა "მოგლეჯილი ტერიტორიების") დაბრუნება, და შავი ზღვის სრუტეების საკითხი, რომელშიც იგულისხმებოდა სრუტეების რეჟიმის შესახებ მონტრეს 1936 წლის კონვენციის გადასინჯვა და სრუტეების ზონაში საბჭოთა სამხედრო-საზღვაო ბაზის დისლოკაციის უფლება. ეს იყო სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადების საბაზისო პირობების საბჭოთა პროექტი. კრემლმა ცალსახად მიანიშნა, რომ თურქეთთან ახალი ურთიერთობების დამყარების პერსპექტივა ხსენებული ორი საკითხის დარეგულირების გარეშე პრაქტიკულად გამორიცხული იყო,

¹ პოტსდამის კონფერენცია — ანტიპიტლერული კოალიციის სამი მთავარი სახელმწიფოს ხელმძღვანელთა კონფერენცია (კოდური სახელწოდებით „ტერმინალი“) 1945 წლის 17 ივლისიდან 2 აგვისტომდე; განიხილეს გერმანიასთან ურთიერთობისა და ომის შემდგომი მსოფლიო წესრიგის საკანონმდებლო საფუძვლების საკითხები (25).

ხოლო ალტერნატივა კი — შეიარაღებული კონფლიქტი. ივნისის მოლაპარაკებების შემდეგ საბჭოთა კავშირის პოზიცია, თანაც გაცილებით კატეგორიულად და, შეიძლება ითქვას, ულტიმატუმის ფორმით დაფიქსირდა საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის 1945 წლის 7 ივნისის ნოტაში (74, 94).

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით კრემლის ოფიციალური მიდგომა ასეთი იყო: 1925 წლის ხელშეკრულების დენონსაციის შემდეგ არ არსებობს საბჭოთა კავშირ-თურქეთის ურთიერთობის საერთაშორისო-სამართლებრივი ბაზა. ახალი ხელშეკრულების დადებამდე კი წინასწარ უნდა დარეგულირდეს ტერიტორიული და სრუტეების რეჟიმის საკითხები. უნდა გადაისინჯოს როგორც მონტრეს კონვენცია, ისე 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების ტერიტორიული მუხლები იმ სახით, რომ თურქეთმა უარი თქვას საქართველოსა და სომხეთის ისტორიულ მხარეებზე. პრელიმინარული დარეგულირების შემდეგ ამ დარეგულირების შედეგები უნდა დაფიქსირდეს ახალ სამოკავშირეო ხელშეკრულებაში.

პრეზიდენტი ისმეთ ინენიუს ადმინისტრაციას ძალიან კარგად ესმოდა, თუ რას უქადდა თურქეთს მოლაპარაკებათა ჩაშლა და საბჭოთა კავშირთან ურთიერთობის, ასე ვთქვათ, არასახელშეკრულებო დონეზე ყოფნა.

თურქეთის მთავრობამ დახმარებისათვის აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთს მიმართა. დასაწყისში პრეზიდენტი ჰ. ტრუმენი ერთგვარად ყოყმანობდა და მოუწოდებდა ორივე მხარეს ტერიტორიული დავა მოლაპარაკებით გადაეწყვიტათ. მაგრამ ოფიციალური ვაშინგტონის ამ გადაწყვეტილების შეცვლაში დიდი როლი შეასრულა უ. ჩერჩილმა. დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ ძალიან კარგად იცოდა მეორე მსოფლიო ომში თურქეთის პროგერმანული ორიენტაციისა და ფაშისტურ რეჟიმთან არაოფიციალური თანამშრომლობის შესახებ. მაგრამ ამ ეტაპზე, ჩერჩილის აზრით, დღის წესრიგში იდგა გაცილებით მნიშვნელოვანი გლობალური პრობლემა — საბჭოთა ექსპანსიონიზმის შეკავება ნებისმიერ რეგიონში

და, მითუმეტეს, სამხრეთისაკენ, თურქეთისა და ახლო აღმოსავლეთის მიმართულებით.

აშშ-მა და დიდმა ბრიტანეთმა ცალსახად დაუჭირეს მხარი თურქეთს. საბჭოთა კავშირ-თურქეთის ივნისის მოლაპარაკებიდან პოტსდამის კონფერენციამდე ანკარა-ლონდონი-ვაშინგტონის დიპლომატიურ „სამკუთხედში“ წარმოებული საიდუმლო კონსულტაციების საფუძველზე ფაქტობრივად ჩამოყალიბდა აშშ-ინგლისის ანტისაბჭოთა ბლოკი, რომელიც აღნიშნული პრობლემის ორივე ძირითად საკითხში პროთურქულ პოზიციაზე დადგა.

პოტსდამის კონფერენციაზე სსრკ-თურქეთის ურთიერთობებისა და შავი ზღვის სრუტეების საკითხი დიდი ბრიტანეთის დელეგაციამ შეიტანა დღის წესრიგში. 1945 წლის 16 ივლისს გაიმართა ვ. მოლოტოვისა და დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის ა. იდენის მოლაპარაკება კონფერენციის დღის წესრიგის საკითხებთან დაკავშირებით. იდენმა აღნიშნა, რომ „მასთან იყვნენ თურქები და მოახსენეს ივნისის მოსკოვის მოლაპარაკების შესახებ“ (80, 37). მოლოტოვმა მას უპასუხა: „1921 წელს თურქებმა მიიტაცეს სსრკ-ს ტერიტორიის ნაწილი... ამიტომ საბჭოთა მთავრობამ დასვა საკითხი სსრკ-თვის კანონიერი ტერიტორიების დაბრუნების შესახებ, ასევე ... მონტრეს კონვენციის გადასინჯვის საკითხიც“ (80, 38). საბოლოოდ გადაწყდა, რომ საკითხი კონფერენციის დღის წესრიგში დიდი ბრიტანეთის დელეგაციას შეეტანა (22, 385).

საკითხის განხილვა, მწვავე დიპლომატიური კონფრონტაციის პირობებში, მიმდინარეობდა პოტსდამის კონფერენციის „მთავრობათა მეთაურების საბჭოს“ 1945 წლის 22 და 23 ივლისის სხდომებზე. სხდომათა ოქმების ანალიზი ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის პრობლემის განხილვის მწვავე ხასიათზეც და, სხვათაშორის, იმაზეც, თუ სად და რა პირობებში ჩამოყალიბდა „ცივი ომის“ ნანამძღვრები.

22 ივლისის სხდომაზე ვ. მოლოტოვმა ჰ. ტრუმენსა და უ. ჩერჩილს გადასცა „საბჭოთა მემორანდუმი შავი ზღვის სრუტეების შესახებ“, რომელშიც ჩამოყალიბებული იყო შემდეგი მოთხოვნები:

„1. უნდა გაუქმდეს მონტრეს კონვენცია სრუტეების რეჟიმის შესახებ;

2. სრუტეების ახალმა რეჟიმმა, სხვათაშორის, უნდა გაითვალისწინოს შემდეგი: სსრკ და თურქეთი, სრუტეების რაიონში უსაფრთხოებისა და მშვიდობის უზრუნველყოფის მიზნით, საერთო ზომებით (თურქული და საბჭოთა ბაზებით) უზრუნველყოფენ უსაფრთხოებას ...“ (80, 327).

მართალია ტერიტორიული საკითხი მემორანდუმში არ იყო დასმული, თუმცა ის განიხილეს 22 ივლისის სესიაზე. უ. ჩერჩილმა აღნიშნა, რომ როგორც ბრიტანეთის დელეგაციისათვის არის ცნობილი, 1945 წლის ივნისში საბჭოთა კავშირმა დასვა საკითხი შავი ზღვის სრუტეებში ბაზის შექმნისა და თურქეთის აღმოსავლეთი საზღვრის შესაძლო შეცვლის შესახებ და რომ ამასთან დაკავშირებით მოკავშირეები ითხოვენ განმარტებას. მაშინ ი. სტალინმა მოითხოვა, განმარტებისათვის სიტყვა მისცემოდა ვ. მოლოტოვს. მოგვყავს ნაწყვეტი მოლოტოვის გამოსვლიდან: „მე მინდოდა ამეხსნა, თუ როგორ წარმოიშვა საკითხი (აქ ის საუბრობს პრობლემის დიპლომატიურ წინა ისტორიაზე, რაზეც ზემოთ უკვე გვექონდა ლაპარაკი)... ჩვენის მხრიდან არის ორი საკითხი, რომლებიც უნდა დარეგულირდეს. სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადება ნიშნავს, რომ ჩვენ უნდა დავიცვათ ურთიერთის საზღვრები. თუმცა ზოგიერთ ადგილას ჩვენ მივიჩნევთ ამ საზღვარს არასამართლიანად. 1921 წელს თურქეთმა საბჭოთა სომხეთსა და საბჭოთა საქართველოს წაართვა გარკვეული ტერიტორია — ეს არის ყარსის, ართვინის და არდაგანის ოლქების ტერიტორია. აი, თურქეთის მიერ წართმეული ტერიტორიის რუკა (მოლოტოვმა ჩერჩილს წარუდგინა ეს რუკა — დ. ჯ.). ამიტომ სამოკავშირეო ხელშეკრულების დასადებად აუცილებელია დარეგულირდეს საქართველოსა და სომხეთისაგან მოგლეჯილი ტერიტორიის საკითხი — მათ უკან უნდა დაუბრუნდეთ ეს ტერიტორია.

მეორე საკითხი არის სრუტეების საკითხი. ჩვენ ყოველთვის ეთვლიდით, რომ მონტრეს კონვენცია უსამართლოა...“ (80, 135-136).

23 ივლისის პლენარულ სხდომაზე გაგრძელდა საკითხის განხილვა, თანაც საგულისხმოა, რომ ამჯერად ის განხილვის ობიექტი გახდა „კენიგსბერგის საკითხის“ პარალელურად. უ. ჩერჩილმა პირდაპირ განაცხადა, რომ არ დაუჭერს მხარს საბჭოთა წინადადებებს და შეშფოთებულია საბჭოთა ჯარების კონცენტრაციით თურქეთის საზღვრებთან ახლოს — ბულგარეთსა და სამხრეთ კავკასიაში (80, 149). ამ განცხადებაზე ი. სტალინის რეაქცია იყო ლაკონური და კატეგორიული: „... მხედველობაში მაქვს ყარსის რაიონი, რომელიც ომამდე სომხეთს ეკუთვნოდა და არდაგანის რაიონი, რომელიც საქართველოს შემადგენლობაში იყო. საკითხი შეეხება იმ საზღვრის აღდგენას, რომელიც არსებობდა პირველ მსოფლიო ომამდე. საზღვრის აღდგენის საკითხი არ დადგებოდა, ჩვენთვის თურქეთს სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადება რომ არ შეეთავაზებინა... თუ თურქეთს არ სურს საზღვრის შესწორება, მაშინ საკითხი კავშირის შესახებ იხსნება დღის წესრიგიდან“ (80, 149).

მაშასადამე, პოტსდამის კონფერენციამ საკითხი ვერ გადაჭრა. აშშ — დიდი ბრიტანეთის ობსტრუქციის საპასუხოდ ი. სტალინმა დღის წესრიგიდან მოხსნა თურქეთთან სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადებისა და ამ ფორმით სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების ნორმალიზაციის საკითხი.

1945 წლის 28 ივლისს გამოქვეყნებულ კომუნიკეში აღინიშნა, რომ „კონფერენციამ ვერ მიაღწია ამ საკითხებზე რაიმე საბოლოო გადაწყვეტილებას“ (80, 381).

მთელი 1945-1946 წლების განმავლობაში საკუთრივ საქართველოში (და სომხეთშიც) მიმდინარეობდა საზოგადოებრივი აზრის შემზადება სსრკ-თურქეთის საზღვრის შესაძლო შეცვლისათვის. როგორც ჩანს, ამ იდეოლოგიური და პროპაგანდისტული კამპანიის მთავარი პოლიტიკური მიზანი იყო თურქეთის შემადგენლობაში მყოფი ისტორიული ქართული ტერიტორიების ოკუპაციის შემთხვევაში საბჭოთა კავშირის სამხედრო ქმედებების მართლზომიერებისა და ლეგიტიმურობის უზრუნველყოფა, უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, საბჭოთა სამხედრო ექსპანსიისათვის ისტორი-

ული და ეთნოგენეტიკური არგუმენტაციის საბაზისო პრინციპების შექმნა. ამ პროცესში აქტიურად ჩაერთვნენ საქართველოს პარტიული ნომენკლატურა და სამეცნიერო და საზოგადოებრივი ძალები.

ზოგადი შეფასების თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პროცესი იყო ქართული ირედენტიზმი. საქართველოს დამოუკიდებლობის არქონის გამო ირედენტისტულ მოძრაობაში პოლიტიკური სეგმენტი, ცხადია, ვერ იარსებებდა (საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობა ფაქტობრივად ხომ კოლონიურ ადმინისტრაციას წარმოადგენდა). ამიტომ 1945-1946 წ.წ. მოძრაობა უნდა დახასიათდეს, როგორც ირედენტისტულ-საზოგადოებრივი მოძრაობა, რომლის ელიტარულ ჯგუფსა და ინტელექტუალურ ავანგარდს ქმნიდნენ ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი, არნ. ჩიქობავა, ე. თაყაიშვილი, კათოლიკოს-პატრიარქი კალისტრატე და სხვ.

ანტიოსმალური ირედენტიზმის ტრადიცია მყარად იყო ფესვგადგმული ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში. ისევე როგორც ცარისტული იმპერიის დროს, ახლაც, საბჭოთა იმპერიის ბატონობის ეპოქაში (თანაც მისი ზენიტის პერიოდში) ქართული ეროვნულ-ტერიტორიული ინტერესი ლოგიკურად და ობიექტურად დაუკავშირდა იმპერიის ტერიტორიული გაფართოების იმპერიალისტურ და ანექსიონისტურ ინტერესს. 1945-1946 წ.წ. ქართული ირედენტისტული მოძრაობის ორიენტაციაც სწორედ ამ ლოგიკური სინთეზის გაცნობიერებაზე და მისი საქართველოსათვის მოხერხებულად გამოყენებაზე იყო აგებული და არა პროსაბჭოთა კონფორმიზმსა და კრემლისთვის გუნდრუკის კმევაზე. თვით სტატიების ანალიზი და მათი თურქეთის მიმართ პრეტენზიული ტონი აშკარად მიუთითებს, რომ მთელი ეს ირედენტისტული ისტორიოგრაფიული და ეთნოლინგვისტური მექანიზმი იმპერიის ცენტრიდან მოსული მითითების თუ შეკვეთის საფუძველზე „ჩაირთო.“ მაგრამ მთავარი აქ სულ სხვა რამ არის, კერძოდ ის, რომ ქართველმა პატრიოტებმა საბჭოთა ექსპანსიის გაფართოების ობიექტურ, საქართველოსაგან დამოუკიდებელ ფაქტორში ისტორიული ქართული ტერიტო-

რიების დაბრუნების პერსპექტივა დაინახეს და ამიტომ ინტელექტუალურად ჩაერთვნენ ამ პროცესში.

რა თქმა უნდა, ი. სტალინი ისტორიული ტერიტორიების საკითხს იყენებდა თავისი ექსპანსიონისტური პოლიტიკის განხორციელებისათვის. საბჭოთა იმპერია თურქეთთან ურთიერთობაში და პოტსდამის კონფერენციაზე დიპლომატიური პოლიტიკის დონეზე ეწეოდა ისტორიულ-ტერიტორიული მემკვიდრეობისა და სამართლიანობის საკითხის ექსპლუატაციას. მაგრამ თვით ეს ისტორიული სამართლიანობა ხომ რეალური იყო და ქართული სამეცნიერო და საზოგადოებრივი აზრი სწორედ ამ უკანასკნელზე აკეთებდა აქცენტს. ამიტომ აბსოლუტურად მიუღებელია თვალსაზრისი, რომლის თანახმად მთელი ეს მოძრაობა კრემლიდან მართვადი პროცესი იყო, „რომელსაც შეეძლო საქართველო ჩაეთრია ძალიან სახიფათო გეოპოლიტიკურ თამაშში“ (22, 264).

თურქეთისათვის ნაყენებული ტერიტორიული პრეტენზიების აქტიში თავისებურად ერთიანდებოდა ორი მომენტი: საბჭოთა -იმპერიული — მეზობელი სახელმწიფოს ტერიტორიების იმპერიალისტური მიტაცება და ეროვნულ-ირედენტისტული — ისტორიული მინა-წყლის კვლავ შემოერთება და ამ ფორმით ეროვნული იდეის განხორციელება. ამდენად, საქართველოსათვის ეს აქტი ჭეშმარიტად ეროვნული შინაარსის მატარებელი და, გარკვეული ასპექტებით, ეროვნული მოძრაობის აქტი იყო. ამასთან, ტაქტიკური თვალსაზრისით, პროცესის წარმატების შემთხვევაში საკუთრივ საქართველო იბრუნებდა თავისი ისტორიული სასიცოცხლო სივრცის მნიშვნელოვან არეალს, ხოლო წარუმატებლობის შემთხვევაში (სამწუხაროდ ასეც მოხდა) კი — ფაქტობრივად არაფერს კარგავდა.

რაც შეეხება საკუთრივ ირედენტისტული მიზანდასახულობის ინტელექტუალურ მოძრაობას. ეს მოძრაობა დაიწყო თვალსაჩინო ქართველი ისტორიკოსების, აკადემიკოსების ს. ჯანაშიასა და ნ. ბერძენიშვილის ვრცელი სტატიით — „თურქეთისადმი ჩვენი კანონიერი პრეტენზიების შესახებ“ (1). სტატია უცვლელი სახით დაიბეჭდა იმპერიის ცენტრა-

ლურ პერიოდიკაშიც, კერძოდ, „პრავდისა“ და „იზვესტიის“ 1945 წლის 20 დეკემბრის ნომრებში.

თავიანთ ერთობლივ პუბლიკაციაში ს. ჯანაშიამ და ნ. ბერძენიშვილმა სწორუპოვარი მეცნიერული სიღრმითა და სიზუსტით წარმოაჩინეს ე. წ. „თურქეთის საქართველოს“ ისტორია, რეგიონის ოსმალეთის მიერ დაპყრობისა და მისი ძალდატანებითი თურქიზაციისა და ისლამიზაციის პერიპეტეიები და ხაზი გაუსვეს ამ ტერიტორიის მიმართ საქართველოს პრეტენზიების კანონიერებას და მართლზომიერებას.

1945 წლის 20 დეკემბერს გაზ. „ზარია ვოსტოკაში“ გამოქვეყნდა ცნობილი ენათმეცნიერის არნ. ჩიქობავას სტატია — „Несколько замечаний о Лазях“ (9), რომელიც წარმოადგენს თურქეთისადმი წაყენებული ტერიტორიული მოთხოვნების ეთნოლინგვისტურ არგუმენტაციას. მეცნიერი აკეთებს ღრმა ლინგვოგეოგრაფიულ მიმოხილვას და ასკენის, რომ თურქეთისადმი წაყენებული პრეტენზიების ტერიტორიულ არეალში ისტორიულად მხოლოდ ქართველური ენათა ოჯახის ხალხები მოსახლეობდნენ, რომ მათ მხოლოდ საქართველოში მცხოვრებ ტომებთან აქვთ ენობრივი ნათესაობა. არნ. ჩიქობავას სტატია მნიშვნელოვანია სულ ცოტა ორი ასპექტით: ჯერ ერთი, მეცნიერს კარგად ესმის, თუ რა კავშირში შეიძლება იყოს ერთმანეთთან ენა და პოლიტიკა, უფრო სწორედ, თუ რა დიდ პოლიტიკურ დატვირთვას იძენს ენობრივი ნათესაობის ფენომენი; მეორეც, სტატიაში თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის პროვინციები და საქართველო წარმოდგენილია, როგორც ერთიანი ცნობიერი და ეთნოლინგვისტური სივრცე.

გაზეთ „კომუნისტის“ 1945 წლის 28 დეკემბრის ნომერში გამოქვეყნდა ამიერკავკასიის მუსლიმანთა სასულიერო სამმართველოს წევრის, აჭარის ყადის რასიხ ბერიძის სტატია „თურქმა მოძალადეებმა უნდა დაგვიბრუნონ ჩვენი მიწა-წყალი“ (2). სტატიას აქვს ისტორიული ნარკვევი, მასში მოყვანილია ისტორიული ტერიტორიების ქართული ტოპონიმური მასალა (ჯანიქ (ჭანეთი), იმერხევი, მიქელეთი, ოხვამე, მარიშ სკირიშ ოფუტე, ნოღეთი და სხვ.) და ეთნოგრაფიული

მონაცემები (ახალი წლის შეხვედრის ქართული ტრადიცია, კვერცხის წითლად შეღებვა და ა. შ.).

უაღრესად მნიშვნელოვანია აჭარის მუსლიმანთა ლიდერის პუბლიკაციის ის ნაწილი, სადაც ის საუბრობს ქართველ ქრისტიანთა და მაჰმადიანთა გაერთიანების აუცილებლობაზე ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის ბრძოლაში. „ისლამს არ გამოუწვევია ქართული სისხლის შეცვლა, — წერს რ. ბერიძე, — და ეროვნული გადაგვარება. ქართველი მუსლიმანნი და ქართველი ქრისტიანები ძმები არიან მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სხვადასხვა სარწმუნოებას აღიარებენ... ეს ქართველი მუსლიმანები დიდი ხანია გულისფანცქალით ელიან საკუთარი სამშობლოს მთლიანობის აღდგენას... თვით სტამბულის თურქებიც კი ტრაპიზონს „ლაზთა სამბრძანებლოს“ უწოდებენ...“. მაშასადამე, აჭარის ყადი მიიჩნევს, რომ ისტორიული მინა-წყლის დაბრუნებისათვის ბრძოლაში მნიშვნელობა არა აქვს კონფესიური ინტერესების სხვაობას და საერთოეროვნული საქმისათვის სხვადასხვა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის ქართველები ერთიანი დროშის ქვეშ უნდა გაერთიანდნენ. ირედენტიზმი ზეეროვნული იდეა და პანქართული მოძრაობაა, სადაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ენობრივ და ეთნოგენეტიკურ ნათესაობას და არა რელიგიურ აღმსარებლობას — აი, როგორ უნდა გავიაზროთ აჭარის ყადის სიტყვები.

ძალიან დიდი მნიშვნელობა და საზოგადოებრივი ჟღერადობა ჰქონდა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის კალისტრატეს „წერილს რედაქციის მიმართ“, რომელიც „კომუნისტმა“ გამოაქვეყნა 1946 წლის 8 იანვარს (3). მოკლე ისტორიული ნარკვევისა და ტაო-კლარჯეთში ოსმალური მმართველობის შემოღებით გამოწვეული უარყოფითი შედეგების დახასიათების შემდეგ, საქართველოს სულიერი ლიდერი მიმართავდა ახალშექმნილ გაეროსა და მსოფლიოს მონინავე საზოგადოებას მოწოდებით, მხარი დაეჭირათ ისტორიული სამართლიანობის აღდგენისათვის, რათა საქართველოს დაბრუნებოდა „არტაანი, ართვინი, ოლთისი, თორთუმისი, ისპირი, ბაიბურთი, გიუმისხანე, ტრაპიზონი, ლაზისტან-ჭანეთი და გირესუნი.“

თავის პუბლიკაციაში „თურქების მიერ მიტაცებული ქართველთა მკვიდრი მიწა-წყლის შესახებ“ (4), ისტორიკოსმა და თურქოლოგმა ს. ჯიქიამ განიხილა ე. წ. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, რომელიც მოწმობს ამ ტერიტორიების ძალდატანებით თურქიზაციასა და ისლამიზაციას. მკვლევარმა სტატია დაასრულა ირედენტისტული პათოსით: „საქართველო სისხლხორცეულად არის დაინტერესებული ამ პროვინციების მიღებით და უნდა მიიღოს კიდევაც ისინი.“

1946 წლის 3 მარტის ნომერში გაზეთმა „კომუნისტმა“ დაბეჭდა დ. ზავრიევის სტატია „თურქეთის ნაციონალური რაიონების მძიმე მდგომარეობის შესახებ“ (5). ავტორს მოჰყავს მეტად საგულისხმო შედარებითი დახასიათება (იშველიებს ასევე სტატისტიკურ მონაცემებს) ისტორიული ქართული პროვინციების მდგომარეობისა ცარიზმის მფლობელობისა და თურქეთის ბატონობის პერიოდებში და ამტკიცებს, რომ ამ რაიონების სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა რადიკალურად სწორედ თურქეთის დროს გაუარესდა.

გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა აჭარის სამეცნიერო ინტელიგენციის წარმომადგენლების — ნადიმ ნიჟარაძის, ჯემალ ნოლაიდელის, მემედ სტამბოლიშვილისა და ხუსეინ ახვლედიანის კოლექტიურ წერილს, გამოქვეყნებულს „კომუნისტის“ 1946 წლის 7 მაისის ნომერში სათაურით „მოვითხოვთ თურქების მიერ დამონებული ჩვენი დებისა და ძმების განთავისუფლებას“ (6).

1945-1946 წლების ქართული ირედენტისტული იდეოლოგიური კამპანია თავისებურად დააგვირგვინა დიდმა მამულიშვილმა და საზოგადო მოღვაწემ ექვთიმე თაყაიშვილმა. სტატიების ციკლში — „თურქეთის მიერ მიტაცებულ ჩვენს მიწაზე“, რომლებიც „კომუნისტის“ 1946 წლის 25-26 მაისის ნომერებში გამოქვეყნდა (7), მსცოვანმა მეცნიერმა დაწვრილებით აღწერა სადაო ტერიტორიებზე არსებული ქართული არქიტექტურული ძეგლები, მოახდინა მათი სტილისტური და ესთეტიკური დახასიათება და ხაზგასმით დაადასტურა აღნიშნულ მიწა-წყალზე პრეტენზიების კანონიერება და სრული შესაბამისობა ისტორიულ სამართლიანო-

ბასთან. „მშობელი ერისაა ეს მხარე, — წერდა ე. თაყაიშვილი, — მის ღვიძლ შვილთა ნაღვანეგია აქ ყველაფერი. ქართველი ერის შვილები არასდროს არ შერიგებიან თავისი ეჭვშეუტანელი დიადი კულტურის ერთი მთავარი კერის დაკარგვასა და მუდამ ელოდებოდნენ მისი დაბრუნების დროსა, სამართლიანობის გამარჯვებას.“

უნდა აღინიშნოს, რომ იდეოლოგიურ კამპანიაში აქტიურად ჩაერთო შემოქმედებითი ინტელიგენციაც. ამ მხრივ აღსანიშნავია ი. აბაშიძის, გ. აბაშიძის, გ. ლეონიძის, ა. ადამიას, ე. ყურულის, ნ. მაღაზონიას ლექსები და ილო მოსაშვილის პიესა „ჩაძირული ქეები“, რომელსაც სახელმწიფო პრემია მიენიჭა (43, 83-178).

ასეთია პრობლემის ქართულ-ირედენტისტული ასპექტი. დახასიათებული სტატიები, პოლიტიკური თვალსაზრისით, პრევენტული ირედენტიზმის გამოვლინებაა, რადგანაც მათი მიზანი იყო საზოგადოებრივი აზრის წინასწარი შემზადება სსრკ-თურქეთის საზღვრის შესაძლო ცვლილებებისათვის და თურქეთის მხრიდან მოსალოდნელი კონტრზომებისა და კონტრარგუმენტების მეცნიერულად ასევე არგუმენტირებული ბლოკირება. მეორეს მხრივ, აღნიშნული პერიოდის ქართულმა ირედენტიზმმა შექმნა ირედენტიზმის ახალი კონცეფცია, გარკვეულწილად ჰარმონიზებული საერთაშორისო პროცესების ანალიზთან. ეს ახალი კონცეფცია, ზემოთგანხილული სასტატიო პუბლიკაციების მიხედვით, შეიცავდა შემდეგ არსებით თეზისებს: 1) ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთის მიმართ წარმოადგენს ქართველი ერის სამართლიან მოთხოვნას. ისტორიული თვალსაზრისით ეს არის კანონზომიერი პრეტენზიები, უფრო სწორედ რომ ვთქვათ, ისტორიული წარსული თავისთავად ადასტურებს ტერიტორიული პრეტენზიების კანონიერებას; 2) ტერიტორიული პრეტენზიების რეალიზაცია იქნება ისტორიული შეცდომის გამოსწორება, რადგანაც აღნიშნული მინა-წყლის დატოვება თურქეთის შემადგენლობაში არის ყოველგვარი ისტორიული სიმართლის ანტითეზა; 3) უნდა გადაისინჯოს რუსეთის და თურქეთის მიერ 1920-21 წლებში შექმნილი რეგიონალური სახელშეკრულებო სისტემა, უპირველეს ყოვ-

ლისა, 1921 წ. 16 მარტის მოსკოვის და იმავე წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებათა ტერიტორიული მუხლები. საერთო ჯამში, ქართველი ირედენტისტების საჯარო გამოსვლამ პრესის ფურცლებზე კრემლის მიერ დაგეგმილი ტერიტორიული ექსპანსიის მეცნიერულად დასაბუთების პირობები შექმნა. ქართული მეცნიერული ირედენტიზმი იყო თავისებური ინტელექტუალური რესურსი, რომელმაც საბჭოთა კავშირის ანექსიონისტურ და იმპერიალისტურ მისწრაფებებს ისტორიული სამართლიანობისა და ნორმატიულობის ღირებულებითი პარამეტრები შესძინა.

იმპერიული ცენტრის მიერ დაგეგმილი სასაზღვრო ცვლილებებისათვის საფუძვლების შემზადების პროცესში აქტიურად ჩაერთო ადგილობრივი პარტნომენკლატურა. ცხადია, საქართველოს პარტნომენკლატურას, რომელიც ფაქტობრივად კოლონიურ ადმინისტრაციას წარმოადგენდა და არასოდეს ყოფილა რეალური ხელისუფლების მატარებელი სუბიექტი, დამოუკიდებლად ინიციატივის გამოვლენის არავითარი უფლება თუ შესაძლებლობა არ ჰქონდა. კ. ჩარკვიანისა და მისი გარემოცვის ბიუროკრატიულ-ირედენტისტული ღონისძიებანი მთლიანად და სავსებით ცენტრალური პოლიტიბიუროსა და პირადად ი. სტალინის დირექტივებით იყო განსაზღვრული.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი 1945 წლიდან შეუდგა ჯერ კიდევ არშემოერთებულ ტერიტორიებზე პარტიული უჯრედების დაკომპლექტებას. შესაბამის კანდიდატებს წინასწარ ამზადებდნენ ართვინის, არდაგანისა და ტრაპიზონის რაიკომებისა და ყარსის საოლქო კომიტეტის მდივნებად (43, 14). პარტნომენკლატურისა და საბჭოთა ორგანოების იერარქიის წინასწარი ჩამოყალიბება და მათი პერსონალის დაკომპლექტება ცხადყოფს, რომ საქართველოში საკითხი პრაქტიკულად გადაწყვეტილი ეგონათ და მხოლოდ დროს უცდიდნენ.

საქართველოს კომპარტიის XIV ყრილობაზე, რომელიც 1949 წლის 25-29 იანვარს გაიმართა, კ. ჩარკვიანმა განაცხადა: „ბრიტანეთის იმპერიალიზმის ბებერი მგელი ჩერჩილი და ამერიკელ მონოპოლისტთა სხვა ლაქიები გამალებით მუ-

შაობდნენ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ სხვადასხვა ბლოკების შესაქმნელად... ამერიკელები ხელში იგდებენ ჩვენს ახალ მეზობელ თურქეთსაც, რომლის მთავრობამაც უოლ-სტრიტის მაგნატებს უბადრუკი ნასუფრალის ფასად მიჰყიდა თავისი ხალხის ღირსება და სუვერენიტეტი" (16, 12).

ჩვენ უკვე ავლნიშნეთ, რომ პოტსდამის კონფერენციაზე ი. სტალინმა ვერ შეძლო თურქეთის მიმართ ტერიტორიული პრეტენზიების საკითხის პოზიტიური გადანყვეტა და სასაზღვრო ცვლილებების იმგვარი ლეგიტიმიზაცია, როგორც ეს იყო, ვთქვათ, კენიგსბერგთან ან კურილიის კუნძულებთან, ან კიდევ იმიერკარპატისპირეთთან დაკავშირებით.

პოტსდამის შემდეგ პრობლემის დიპლომატიურმა სფერომ მოიცვა მხოლოდ შავი ზღვის სრუტეების საკითხი. მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს საბჭოთა ინტერესების სფეროდან ტერიტორიული საკითხის ამოვარდნას. ჩვენი აზრით, სრუტეების საკითხში თურქეთის კომპრომისი, ე. ი. მონტრეს კონვენციის რევიზიაზე დათანხმება, თავისთავად შეუწყობდა ხელს საბჭოთა დიპლომატიაში ტერიტორიული მოთხოვნების ბლოკის კვლავ ამოძრავებას.

1946 წლის მეორე ნახევარში სსრკ-თურქეთის დიპლომატიურ ურთიერთობაში შეიმჩნევა ერთგვარი „ნოტების ომი“ სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით. 8 აგვისტოს ნოტაში საბჭოთა კავშირმა ასეთი ფორმით მოითხოვა მონტრეს კონვენციის მიერ დადგენილი სრუტეების რეჟიმის შეცვლა:

„1. სრუტეები ყოველთვის ღია უნდა იყოს ყველა ქვეყნის სავაჭრო ხომალდებისთვის.

2. სრუტეები ყოველთვის ღია უნდა იყოს შავიზღვისპირა ქვეყნების სამხედრო ხომალდებისათვის.

3. სრუტეების გავლით დაუშვებელია არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოების სამხედრო ხომალდების გავლა, განსაკუთრებული შემთხვევების გარდა.

4. თურქეთმა და საბჭოთა კავშირმა უნდა მიიღონ ერთობლივი თავდაცვითი ზომები სრუტეების უსაფრთხოების უზრუნველყოფისათვის" (57, 34).

თავის 22 აგვისტოს საპასუხო ნოტაში თურქეთის მთავრობამ უარყო საბჭოთა წინადადებანი (57, 34).

ანალოგიური ხასიათის მეორე ნოტა საბჭოთა კავშირის საგარეო უწყებამ ანკარაში გაგზავნა 24 სექტემბერს, თუმცა თურქეთმა ეს მოთხოვნაც უარყო 18 ოქტომბრის საპასუხო ნოტაში (60, 114). საკითხის გადაუწყვეტელობის მთავარი მიზეზი, ჩვენის აზრით, უნდა ვეძიოთ არა სსრკ-თურქეთის ურთიერთობაში, არამედ იმდროინდელი გლობალური პოლიტიკის პერიპეტეიებში, კერძოდ, სსრკ-სა და აშშ-დიდი ბრიტანეთის ალიანსის გეოპოლიტიკურ კონფრონტაციაში, რომელსაც პირობითად „ცივი ომის“ საწყისი ფაზა შეიძლება ვუწოდოთ.

1946 წლის თებერვალში ამერიკელმა დიპლომატმა ჯორჯ კენანმა ჩამოაყალიბა ე. წ. „შეკავების პოლიტიკის“ (ე. ი. საბჭოთა ექსპანსიის შეჩერების პოლიტიკის) ძირითადი პრინციპები. ერთ-ერთ მთავარ პრინციპად მიჩნეულ იქნა სტრატეგია — „აშშ-მა მკაცრად და თანმიმდევრულად უნდა მოახდინოს რეაგირება საბჭოთა კავშირის ნებისმიერ მცდელობაზე, გააფართოვოს თავისი გავლენის სფერო“ (73, 164). ცხადია, „ნებისმიერ მცდელობაში“ იგულისხმება, სხვათაშორის, ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთის მიმართ.

კენანის „შეკავების დოქტრინა“ აშშ-ის პოლიტიკის ზოგადი კონცეპტუალური ხასიათის მქონე ბაზისი იყო. უშუალო პრაგმატულ ასპექტში თურქეთის მიმართ ი. სტალინის მოთხოვნების რეალიზაცია დაბლოკა „ტრუმენის დოქტრინამ“ და აშშ-ის „ატომურმა დიპლომატიამ“.

„ტრუმენის დოქტრინად“ ცნობილია პრეზიდენტი ჰ. ტრუმენის მიმართვა აშშ-ს კონგრესისადმი 1947 წლის 12 მარტს:

1) დაპირისპირება აშშ-სა და სსრკ-ს შორის არის დემოკრატიისა და ტოტალიტარიზმის კონფლიქტი;

2) სსრკ საფრთხეს უქმნის აშშ-ს, ამიტომ მასთან მშვიდობიანი თანაარსებობა გამორიცხებულია;

3) უშუალო კომუნისტური საფრთხის ქვეშ იმყოფებიან თურქეთი და საბერძნეთი და ამ საფრთხის თავიდან ასაცილებლად მათ აშშ გამოუყოფს 400 მლნ. დოლარის სამხედრო და ეკონომიკურ დახმარებას...

4) აშშ დახმარებას გაუწევს იმ „თავისუფალ ხალხებს, რომლებიც წინააღმდეგობას უწევენ მათი დაკავალების მცდელობებს როგორც შეიარაღებული უმცირესობის, ისე გარეგანი ზეწოლის სახით“. (70,250).

„ტრუმენის დოქტრინა“ ნიშნავდა ანტიკომუნისტურ კოალიციის საბოლოო დაშლას. თუ „შეიარაღებულ უმცირესობაში“ ტრუმენი საბერძნეთის პარტიზანულ მოძრაობას გულისხმობდა, „გარეგანი ზეწოლის“ ქვეშ ივარაუდებოდა სწორედ სსრკ-ს ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთის მიმართ. ამასთან, ვაშინგტონის ადმინისტრაციამ პირდაპირ დააფიქსირა თურქეთისათვის სამხედრო მხარდაჭერის გარღვევა ზეწოლის გაგრძელების შემთხვევაში.

ცნობილია, რომ აშშ 1945-1949 წლებში ფლობდა მონოპოლიას ბირთვულ იარაღზე. საბჭოთა კავშირმა მხოლოდ 1949 წ. აგვისტოში შეძლო სემიპალატინსკის პოლიგონზე ბირთვული ბომბის პირველი გამოცდა (78, 244-245). ბირთვული იარაღის შექმნის პროცესს, სამეცნიერო გამოკვლევებითა და სადაზვერვო ინფორმაციის მოპოვებით დაწყებული და ატომური ბომბის წარმოებით დამთავრებული, ხელმძღვანელობდა 1945 წ. 20 აგვისტოს თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის საიდუმლო დადგენილებით შექმნილი სპეციალური კომიტეტი ლ. ბერიას მეთაურობით). ბირთვული მონოპოლია და მის საფუძველზე წარმოებული „ატომური დიპლომატია“ კი საშუალებას აძლევდა ტრუმენის ადმინისტრაციას შანტაჟისა და მუქარის გზით დაებლოკა საბჭოთა კავშირის ნებისმიერი ანექსიონისტური საგარეო-პოლიტიკური ინიციატივა.

ზუსტად იმ დღეს, როდესაც ქართულ პრესაში გამოქვეყნდა ს. ჯანაშიას და ნ. ბერძენიშვილის სტატია, 1945 წლის 14 დეკემბერს აშშ-ის სამხედრო დაგეგმვის გაერთიანებულმა კომიტეტმა დაამტკიცა დირექტივა №432/3, რომელიც ითვალისწინებდა საბჭოთა კავშირზე ბირთვულ დარტყმას 196 ატომური ბომბის გამოყენებით (83, 358). 1949 წელს კი შემუშავდა გეგმა „დროპმოტი“ — საბჭოთა კავშირზე საპაერო თავდასხმა 300 ატომური და 250 ათასი ჩვეულებრივი ბომბით, ხოლო ამის შემდეგ ტერიტორიის ოკუპაცია 23 ამერიკული დივიზიით (80, 117-119).

ამრიგად, „ტრუმენის დოქტრინამ“, აშშ-ის ბირთვულ მონოპოლიასთან ერთად წერტილი დაუსვა საბჭოთა კავშირის ტერიტორიულ პრეტენზიებს თურქეთის მიმართ და საერთოდ, საბჭოთა ექსპანსიონიზმს სამხრეთის მიმართულებით. საკითხი საბოლოოდ დაიხურა საბჭოთა მთავრობის 1953 წლის 18 ივლისის ნოტიო, რომელშიც, სომხეთისა და საქართველოს მთავრობათა წარდგინების საფუძველზე, საბჭოთა კავშირმა განაცხადა, რომ მას არა აქვს თურქეთის მიმართ ტერიტორიული პრეტენზიები (70, 531).

ჩვენს უახლეს ისტორიაში ინტრავერტული სასაზღვრო-ლიმოლოგიური ცვლილებების მორიგი ციკლი გახსნა რუსეთის იმპერიალისტურმა აგრესიამ გასული საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისიდან. საქართველოს ტერიტორიული და სახელმწიფოებრივი დეზინტეგრაციის პროცესში იმპერიულმა ცენტრმა მოხერხებულად გამოიყენა ჩვენი ქვეყნის ისტორიულ ტერიტორიებზე შექმნილი ავტონომიური წარმონაქმნების ეთნოკრატიები და მათთან ასოცირებული კოლაბორაციონისტური ჯგუფები. 1991-1993 წლების რუსეთ-საქართველოს ომი, რომელსაც ფორმალურად „ქართულ-ოსური“ და „ქართულ-აფხაზური“ ეთნოკონფლიქტების გამოვლინების ხასიათი ჰქონდა, არსებითად წარმოადგენდა რუსეთის იმპერიული ტერიტორიული ექსპანსიის მორიგ ფაზას. ანალოგიურად უნდა შეფასდეს აღნიშნული კონფლიქტების გეგმაზომიერი მოუწესრიგებლობის ომისშემდგომი თხუთმეტწლიანი ფაზაც: პოსტკონფლიქტური დარეგულირების ფორმატით კონფლიქტების ზონებში დისლოცირებული ე.წ. „სამშვიდობო კონტინგენტი“ სინამდვილეში იყო საქართველოს ტერიტორიის ცალკეული სექტორების ოკუპაციის უზრუნველყოფელი გეოსტრატეგიული სტრუქტურა.

უკანასკნელ ხანს კრიზისის გამწვავება ლოგიკურად უკავშირდება რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკის გააქტიურებას და ამ პოლიტიკაში ანექსიონისტური ტენდენციების აბსოლუტიზაციას.

2008 წლის 8-12 აგვისტოს კრემლის დაჯგუფებამ განახორციელა წინასწარ დაგეგმილი ფართომასშტაბიანი სამ-

ხედრო ინტერვენცია საქართველოში. აგრესია მიზნად ისახავდა — საქართველოს ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივ დაშლას, ცენტრალური პოლიტიკური და სამხედრო ინსტიტუტების განადგურებას, საქართველოზე გამავალი გლობალური საკომუნიკაციო ხაზების ბლოკირებას და სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის გავლენის დახურული გეოსტრატეგიული ზონის აღდგენას.

ომის დროს რუსეთის ჯარების ტაქტიკურმა დაჯგუფებამ დაიკავა არა მარტო სეპარატისტული ანკლავები, არამედ განახორციელა მიმდებარე რაიონების ოკუპაცია, სადაც რუსმა ინტერვენტებმა შექმნეს ე.წ. „უსაფრთხოების ზონები“. მაგრამ საერთაშორისო ზენოლის გამო კრემლი იძულებული გახდა, მოეხდინა ამ „ბუფერული ზონების“ დეოკუპაცია: 2008 წლის 15 სექტემბერს მტერმა დატოვა ფოთი-სენაკის ხაზი, ხოლო 7-10 ოქტომბერს — აფხაზეთისა და ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციული საზღვრების პერიმეტრი. ეს პერიმეტრი ფაქტობრივად არის სადემარკაციო ხაზი, რომელიც საქართველოს ტერიტორიას ჰყოფს ოკუპირებულ (რუსეთის მიერ) და არაოკუპირებულ ნაწილებად.

2008 წლის 25 და 26 აგვისტოს უკანონო და საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით დანაშაულებრივი აქტებით (შესაბამისად — სახელმწიფო დუმის გადანაცვებით და პრეზიდენტ მედვედევის ბრძანებულებით) რუსეთმა ცნო აფხაზეთისა და ე. წ. სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებლობა (91).

2009 წლიდან კრემლის დაჯგუფებამ ფაქტობრივად შეუქცევადი გახადა საქართველოს ტერიტორიული დაშლის დესტრუქციული პროცესი; 2009 წლის 20 მარტს პრეზიდენტმა მედვედევმა ხელი მოაწერა განკარგულებებს აფხაზეთისა და ე.წ. სამხრეთ ოსეთის „რესპუბლიკებთან“ საზღვრების ერთობლივი დაცვის შესახებ ხელშეკრულებების პროექტების მომზადებისა და „უმაღლეს დონეზე“ დადების მიზანშეწონილობის შესახებ (91).

2009 წლის 30 აპრილს, კრემლში, რუსეთის პრეზიდენტმა დ. მედვედევმა და საქართველოს კონფლიქტური რეგიონების კოლაბორაციონისტულ დაჯგუფებათა ლიდერებმა

— ს. ბალაფშმა და ე. კოკოითმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებებს „სახელმწიფო საზღვრების ერთობლივი დაცვის შესახებ“ (92).

მაისის დამდეგიდანვე რუსეთის საოკუპაციო ძალებმა დაიწყეს საზღვრების ფაქტობრივი დემარკაციის აბსოლუტურად უკანონო პროცედურა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკისა და ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციული საზღვრების მთელ პერიმეტრზე — რუსეთის უშიშროების ფედერალური სამსახურის სასაზღვრო დაცვის სპეცდანაყოფების დისლოკაცია, მავთულხლართების მოწყობა, ვიდეო-სასიგნალო და სენსორული აპარატურის დამონტაჟება და ა.შ. სასაზღვრო კონტროლის იურისდიქცია მთლიანად გადავიდა დონის როსტოვში განლაგებული სამხრეთ რუსეთის სასაზღვრო დაცვის რეგიონალური შტაბის ხელში.

რუსეთის ამგვარი პოლიტიკა ეწინააღმდეგება საერთაშორისო სამართლის ელემენტარულ ნორმებს, სახელმწიფოთა ტერიტორიული ერთიანობისა და საზღვრების ხელშეუხებლობის ნორმატიულ პრინციპებს. ეს პოლიტიკა, საბოლოო ჯამში, მიზნად ისახავს საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების ანექსიას. ოკუპაცია, საზღვრების დემარკაცია, კონფლიქტური რეგიონების რემილიტარიზაცია და საოკუპაციო კონტინგენტის გაუფართოება სამხედრო-სპეცსამსახურული კომპონენტებით, ასევე მიზანმიმართული რუსიფიკაციის მძლავრი ტენდენცია — ყოველივე ეს საქართველოს ისტორიული მიწა-წყლის მიტაცების, მისი შემდგომი ანექსიის უაღრესად სახიფათო წინაპირობას წარმოადგენს.

რუსეთის ანექსიონისტური პოლიტიკიდან მომდინარე ტერიტორიული რისკ-ფაქტორი, აგრესიული დარტყმის ზონაში მყოფი ქართული ტერიტორიების სიდიდისა და სტრატეგიული ხარისხის თვალსაზრისით, შეიძლება გაუტოლდეს XVI საუკუნის ბოლო მესამედში მომხდარ ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივ კატასტროფას — ოსმალეთის მიერ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს (შავშეთის, ერუშეთის, კოლა-ოლთისის, კლარჯეთის, ტაოს, ლაზეთის) მიტაცებას და იქ „გურჯისტანის ვილაიეთის“ შექმნას. ამდენად, წმინდა

მენტალურ ასპექტში და ჩვენს ისტორიულ შემეცნებაში თანამედროვე რუსული ექსპანსია ოსმალური აგრესიის სივრცობრივ-ტერიტორიული ანალოგია, ხოლო რუსული იმპერიალიზმი — ოსმალური თურანიზმის ცნობიერი ექვივალენტი. ამგვარი მტკიცება არ გახლავთ გადაჭარბება და ისტორიული ფაქტოლოგიის ზედაპირული „შეჯვარება“, ან კიდევ, არც რეალობისაგან მონყვეტილ განყენებულ ფორმულათა სისტემა. ეს არის სავსებით რეალური საფრთხე, რომლის ნეიტრალიზება მოითხოვს მთელი ქართველი ერის გაერთიანებას, რუსულ-სეპარატისტული ალიანსის წინააღმდეგ უკომპრომისო დიპლომატიურ ბრძოლას, ეფექტური საერთაშორისო გარანტიების მოპოვებას. აუცილებელია ახალი ქართული ირედენტიზმი. სწორედ ამაშია საქართველოს გეოპოლიტიკური მისია და თანამედროვე ეტაპზე ქართველი ერის ყოფიერების ისტორიული იმპულსიც.

FROM HISTORY OF GEORGIAN IRREDENTISM

(Summary)

At the modern stage one of the first tasks of Georgian Historiography is development of new Historiosophian paradigm, the essential part of which has to become the priority optimization of cognitive, over-empirical methodology of research. This task from its part requires researches of separate thematic problems of our national history and their decision. One of the problems is irredentism and its role in the History of Georgia.

The work represents analysis of Georgian irredentism and functional and modest try of functional determination of the role of this phenomenon in the process of Georgian historical evolution. The results of research analysis can be divided in several semantic blocks:

First – notion “Irredentism” was founded in scientific terminology from the second half of XIX c. Etymologically it comes from Italian composite “terre irredente” – “unredeemable, unreturned lands”. This notion meant that historical part of Italy which was left outside the borders of the united state after its unification and found itself in the membership of neighboring countries. Accordingly, irredentism was developed as a categorical doctrine and a type of political culture, which is founded on the idea of returning of historical territories.

Second – Irredentism is one of the central phenomena of History of Georgia. Georgian irredentism is the purposeful struggle of Georgian nation and Georgian state against the foreign aggression and colonial expansion, this kind of aggression-expansion for territorial-board results liquidation – for return of the lost historical territories.

Third – Historical territory of Georgia represents the space in the border of which was performed ethno genesis of Georgian nation and Georgian ethno structure with its State system was developed. The first “bounding” of this territory was done in Parnavaz’s epoch of (at the boundary of IV-III c. B.C.). This line is represented in the

following way: in the north – across the Caucasus mountain range from “Gagra gate” till the source of the river Gishriostskali (Kurmukhi); from the east – from the Caucasus mountain range till issue of Mtkvari-Alazani; in the south – from the issue of Mtkvari-Alazani across the Bambak-Erevani range and Karsi range till the Black Sea shore point at village Kelalisi (Turkei).

Fourth – The chronology of losing the part of Georgian historical territories and periodical narrowing of Georgian ethno sphere is as follows:

- 1) In the north-west sector of border from the river Nikopsia (modern Nechepsukho) till Psou – boundary of XV-XVI c;
- 2) In the north boarder central sector: historical Dvaleti (II part of XIX c.); Dariali area and so called Pirikita Khevsureti (1955-1957 y.) ;
- 3) At the eastern border: Saarishiano (Shaki) 1399 y; historical Tsuketi – 1562 y; Kaki – “Elise’s Sasultno” – 1604; Char-Belakani (“Saingilo”) – in 1727 and repeatedly in June, 1919 y.
- 4) At the southern board: Gareji steppe and lower Karaizi – 1929; historical Khenani – at the end of XV c; Lore – “Lore-Bambaki khanate” and the river Debeda ravine – “Borchalu” -1604 and repeatedly on Kuly 7, 1921 and on March 2, 1934; Historical Tao-Klarjeti – on June 25, 1579 and repeatedly on March 16 and October 13, 1921.

Fifth – On the north-west and north border central sector of Georgian historical territory was created a dangerous precedent of “movement” of borders by Russian military intervention and recognition of Abkhazia and so called South Ossetia in August, 2008.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გაზ. „კომუნისტი“, 1945 წ. 14 დეკემბერი.
2. გაზ. „კომუნისტი“, 1945 წ. 28 დეკემბერი.
3. გაზ. „კომუნისტი“, 1946 წ. 8 იანვარი.
4. გაზ. „კომუნისტი“, 1946 წ. 29 იანვარი.
5. გაზ. „კომუნისტი“, 1946 წ. 3 მარტი.
6. გაზ. „კომუნისტი“, 1946 წ. 7 მაისი.
7. გაზ. „კომუნისტი“, 1946 წ. 25-26 მაისი.
8. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ. 18 მაისი.
9. გაზ. „Заря Востока“ 20 декабря 1945 г.
10. სცსსა, ფ. 1836, აღ. 1, ს. 200, ფ. 6.
11. სცსსა, ფ. 1864, აღ. 1, ს. 100, ფ. 237.
12. ავალიშვილი ზ. საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1990.
13. აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური რეგიონების სტატუსი საქართველოს შემადგენლობაში (1917-1988). პოლიტიკურ-სამართლებრივი აქტების კრებული. შემდგენელი და მთავარი რედაქტორი თ. ღიასამიძე, თბ., 2004.
14. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.
15. ბენდიანიშვილი ა. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921), თბ., 2002.
16. ბერაძე თ. თანამედროვე აფხაზეთი (მოკლე ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა). კრ. „საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის საკითხები“, VIII, თბ., 2005.
17. ბერძენიშვილი დ. ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. ქვემო ქართლი, ნაკვეთი I, თბ., 1979.
18. ბერძენიშვილი ნ. აღმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან (მოკლე პოლიტიკური ცნობა), „მიმოხილველი“, ტ. III, თბ., 1953.
19. ბერძენიშვილი ნ. აღმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. III, თბ., 1966.
20. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII, თბ., 1974.

21. გაბაშვილი ვ. ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII სს., თბ., 1949.
22. გაჩეჩილაძე რ. ახლო აღმოსავლეთი. სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა, თბ., 2003.
23. გეორგიკა. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით. ტ. IV, ნ. II, თბ., 1952.
24. დავითაშვილი ზ. ნაციონალიზმი და გლობალიზაცია, თბ., 2003.
25. დუგინი ა. გეოპოლიტიკის საფუძვლები, თბ., 1999.
26. დუმბაძე მ. აღმოსავლეთ კახეთის (საინგილოს) ისტორიიდან, თბ., 1953.
27. ელანიძე ვ. კახეთის ისტორიის პრობლემური საკითხები, თბ., 2006.
28. თოიძე ლ. 25 თებერვლის შემდეგ, თბ., 1990.
29. თოლორდავა რ. სახელმწიფო საზღვრების მოწყობის კარტოგრაფირების აქტუალური საკითხები (საქართველოს მაგალითზე), გეოგრაფიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2002.
30. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოს შესახებ (ს. ჯიქიას გამოც.), თბ., 1964.
31. ინგილოდ წოდებულ ქართველთა ტრაგედია, თბ., 2001.
32. ინგოროყვა პ. საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების შესახებ, თბ., 1990.
33. კაკაბაძე ს. თამარ მეფე და მისი მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიაში, ტფ., 1912.
34. კეკელია ჯ. საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები, თბ., 2006.
35. კვინიტაძე გ. მოგონებები, I, თბ., 1998.
36. კვინიტაძე გ. ჩემი პასუხი, თბ., 1990.
37. მაზნიაშვილი გ. მოგონებები, ბათუმი, 1990.
38. მელიქსეთ-ბეგი ლ. „ჩრდილო მხარეთა სომეხნი მოძღვარნი“ და მათი ვინაობა, თბ., 1928.
39. მესხია შ. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში, თბ., 1979.

40. მუსხელიშვილი დ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, თბ., 1980.
41. ნოზაძე ვ. საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., 1989.
42. რამიშვილი ა. ჩვენი შეცდომები (1918-1921), თბ., 2006.
43. სამუშია ჯ. ერთი იდეოლოგიური კამპანიის ისტორიიდან, თბ., 2003.
44. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979.
45. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973.
46. საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) XIV ყრილობა. სტენოგრაფიული ანგარიში. თბ., 1949.
47. საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა. თბ., 1936.
48. სმიტი ე. ნაციონალიზმის თეორიები, თბ., 2004.
49. ქართლის ცხოვრება I, თბ., 1955.
50. ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959.
51. ჩიტაია დ. აფხაზეთის საკითხი საქართველოს პირველ რესპუბლიკაში: აფხაზეთის სახალხო საბჭო 1917-1921 წლებში, თბ., 2006.
52. ხარაძე კ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია. ქვემო ქართლი. თბ., 2003.
53. ხორავე ბ. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII ს.ს., თბ., 1996.
54. ჯავახიშვილი ივ. საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, ტფ., 1919.
55. ჯუკაშვილი ი. აზერბაიჯანულენოვანი მოსახლეობის ჩამოსახლება ქვემო ქართლში, თბ., 1995.
56. АКАК (Акты кавказской археографической комиссии), т. VII.
57. Акопян Г. Международные отношения и внешняя политика СССР на ближнем и среднем Востоке после второй мировой войны, М., 1953.
58. Бабалян Л. социально-экономическая и политическая история Армении в XIII-XIV веках, М., 1969.
59. Бережков В. Как я стал переводчиком Сталина. М., 1993.

60. Васильев И. О турецком «нейтралитете» во второй мировой войне. М., 1951.
61. Внешняя политика Советского Союза в период отечественной войны. Т. III, М., 1947.
62. Всемирная История, Т. VIII, М., 1961.
63. Гумбольдт А. Космос, Т. I, Спб., 1848.
64. Давидов А., Пыжиков А. Рождение сверхдержавы. М., 2001.
65. Дипломатический словарь, III, М., 1985.
66. Еремиан С. История Армянского народа, Ереван, 1951.
67. Закавказский Сейм. Стенографический отчет. сессия первая. Тифлис. 1918.
68. История Азербайджана, Баку. 1996.
69. История дипломатии, Т. III, М., 1965.
70. История дипломатии, Т. V, кн. 1, М., 1974.
71. История США. Хрестоматия. М., 2005.
72. Кенделоро Дж. История современной Италии, Т. VI, М., 1975.
73. Крейдер А. Новейшая история. XX век. М., 1997.
74. Лазрова Т. Черноморские проливы (исторический очерк). Ростов-на-Дону, 1997.
75. Мархулия Г. Армяно-грузинские взаимоотношения в 1918-1920 годах. Тб., 2007.
76. Мгалелдзе А. Сталин – каким я его знал (страницы недавнего прошлого). Тб., 2001.
77. Новая и Новейшая история, 1997, №1.
78. Новейшая история отечества. XX век. Т. II, М., 1999.
79. Пошхверия Б. Внешняя политика Турции, М., 1976.
80. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной Войны 1941-1945 г.г. Т. VI (Берлинская (Потсдамская) конференция). М., 1984.
81. СССР и германский вопрос (1941-1945) М., 1996.
82. Уткин А. Американская империя, М., 2003.
83. Черняк Е. Б. Вековые конфликты, М., 1988.
84. Яковлев Н. Силуэты Вашингтона, М., 1983.
85. Donovan R. Conflict and Crisis. 1945-1948. N J, 1977.
86. History of the Greek Civil War 1945-1949. Copenhagen. 1987.

87. Lattimor O. Studies in Frontier History. Paris, 1962.
88. Turner F. The Significance of the Frontier in American History. N J. 1956.
89. [www. geopolitik/ru](http://www.geopolitik.ru).
90. [www. corbina. ru/ greewar/history/](http://www.corbina.ru/greewar/history/).
91. [www. document Kremlin.ru](http://www.document.Kremlin.ru)
92. [www. document. kremlin. ru/doc.asp. 10=051405](http://www.document.kremlin.ru/doc.asp.10=051405).

სარჩევი

შესავალი. საკითხის დასმისათვის.....	3
საქართველოს სახელმწიფო-ისტორიული ტერიტორია: ფორმირების ეტაპები და სტრუქტურა (ისტორიული ექსკურსი).....	28
ქართული ირედენტიზმი და მისი ისტორიული ტიპოლოგია. 1. „მობილური საზღვრების“ ფაქტორი საქართველოს ისტორიაში.....	57
2. ირედენტისტული პროცესები საქართველოში ისტო- რიული ონტოლოგიის თვალსაზრისით.....	81
რეზიუმე (ინგლისურ ენაზე)	189
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა	191

დაზმირ ჯოჯუა

**ქართული ირადენტისმის
ისტორიიდან**

ტექნიკური რედაქტორი: იზოლდა ხარებავა
კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ნინო ნინიაშვილი
კორექტორი: ლენა სუბელიანი

ფორმატი 60X84
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 12.25
ტირაჟი 200

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ფ: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge